

Паўла Урбан

**ДА ПЫТАНЬНЯ
ЭТНІЧНАЙ ПРЫНАЛЕЖНАСЬЦІ
СТАРАЖЫТНЫХ ЛІЦЬВІНОЎ**

Паўла Урбан

ДА ПЫТАНЬНЯ
ЭТНІЧНАЙ ПРЫНАЛЕЖНАСЬЦІ
СТАРАЖЫТНЫХ ЛІЦЬВІНОЎ

Менск
ВЦ «Бацькаўшчына»
МП «Бесядзь»
1994

ББК 63.3 (2Б)

У 69

УДК 947.6

У 947060000

ISBN 985-6026-03-2

© П. Урбан, 1994

Беларуская гістарычная навука доўгі час ня мела ўласнага незалежнага погляду на гісторыю Вялікага Княства Літоўскага й мусіла працаваць у рэчышчы расейскіх прапагандысцкіх стэрэатыпаў. За гэты час у Летуве былі створаныя й пашыраныя канцэпцыі, паводле якіх летувісы зьяўляюцца адзінымі спадчыньнікамі ВКЛ, а беларусы ня маюць да ВКЛ ніякага дачынення. Пра заваёвы «літоўскіх князёў» і захоп імі «рускіх земляў» пісалі таксама польскія гісторыкі, паўтараючы, што ў ВКЛ палітычна панавалі летувіскі этнічны элемент.

Між тым ужо першыя самастойныя працы беларускіх гісторыкаў паказваюць, што й беларускі народ меў сваю дзяржаўнасьць «у форме Вялікага Княства Літоўскага»².

Наша дасьледаваньне мае на мэце з дапамогай невядомых заходнеэўрапейскіх крыніцаў працягнуць гэтую тэму й высвятліць, да якога этнасу належалі колішнія ліцьвіны й што азначала тады Літва як дзяржава?

МОВА СТАРАЖЫТНЫХ ЛІЦЬВІНОЎ

Пачнем ад таго, што, каб пакрыжаваць захопніцкія пляны Тэўтонскага ордэну, вялікі князь Гедымін меўся ажыццявіць хрышчэньне паганскага насельніцтва свайго Княства — уласнай Літвы. Дзеля гэтага ён наладзіў кантакты з Папам Янам XXII, а таксама з манахамі ордэну францішканаў і дамініканаў. У адным з сваіх пасланьняў да манахаў-францішканаў Саксоніі (26 траўня 1323 г.) Гедымін прасіў накіраваць у ВКЛ чатырох манахаў-братоў,

¹ Krzyżaniakowa J., Ochmański J. Władysław II Jagiełło. Wrocław, 1990; Tyszkiewicz J. Tatarzy na Litwie i w Polsce. Warszawa, 1989; Łowmiański H. Prusy — Litwa — Krzyżacy. Wyboru dokonał M.Kosman. Warszawa, 1989.

² Ермаловіч М. Па слядах аднаго міфа. Мінск, 1991; Чаропка В. Праўда «неабвержных фактаў» // Палымя. 1990. №12. С.202-208; Лыч Л. Рэлігія і мова // Літаратура і мастацтва. 1991. 19 ліп.

каб яны маглі запекавацца дзвюма цэрквамі, збудаванымі ў Вільні і ў Наваградку. Гедымін высоўваў умову й пажаданьне, каб місіянеры абавязкова ведалі *польскую, зэмгальскую й русінскую* мовы. У пасланьні дадавалася, што гэтымі мовамі валодалі іншыя місіянеры, якія дасюль былі або яшчэ знаходзяцца ў ВКЛ³.

Напэўна, ад місіянераў вымагалася веданьне ня ўсіх гэтых моваў, але хоць бы адной зь іх. Пажаданьне, каб яны ведалі зэмгальскую мову, дыктавалася, напэўна, тым, што ў межах ВКЛ жыло тады шмат зэмгалаў. Пасьял паразы паўстаньня супраць панаваньня Лівонскага ордэну мечаносцаў у 1289—1290 гг. зэмгалы зруйнавалі свае замкі й перасяліліся на землі ВКЛ. Было іх каля 100 тысяч чалавек⁴. Апрача таго, Гедымін прэтэндаваў на землі Зэмгаліі, у сувязі з чым да свайго тытулу «Кароль Ліцьвіноў і Русінаў» дадаваў яшчэ: «Гаспадар і князь Зэмгаліі». Гедымін хацеў мець місіянераў для зэмгалаў і эвэнтualьна для жамойтаў, мова якіх збліжалася з зэмгальскай.

Што ж тычыцца польскай мовы, дык у тым часе яна шмат не адрозьнівалася ад іншых славянскіх моваў. І на Захадзе, напэўна, лягчэй было знайсці місіянераў, якія ведалі польскую мову, чым тых, якія ведалі русінскую.

Застаецца яшчэ праблема: чаму тыя місіянеры-прапаведнікі, якія запрашаліся ў ВКЛ, павінны былі ведаць таксама й мову русінскую, але чамусьці не літоўскую (летувіскую)? (Дарэчы, у манаграфіі «Образование Литовского государства» расейскі гісторык У.Пашута ухітрыўся гэтую «русінскую» мову з цытаванага пасланьня Гедыміна назваць «літоўскай»⁵.) Вырашыць гэтую праблему дазваляе дапушчэньне, што й мова старажытных ліцьвіноў таксама належала да сям'і славянскіх моваў. Не адрозьнівалася, інакш кажучы, ад мовы «русінскай» або ад старабеларускай.

³ «Volumus enim episcopos, sacerdotes, religiosos ordinis cuiuscunque colligere, praecipue de vestris, quibus iam ereximus duas ecclesias, unam in civitate nostra regis, dicta Vilna, aliam in Novgardia, ad quas nobis hoc anno quatuor fratres scientes polonicum, semigallicum ac ruthenicum ordinatis, tales ut nunc sunt et fuerunt, et etiam de praedicatoribus, quibus dabimus ecclesiam tempore successivo» (Послания Гедимины / Подготовили В.Пашуто и И.Шталь. Вильнюс, 1966. №6. С.53-55).

⁴ Пашуто В. Образование Литовского государства. Москва, 1959. С.411-412; Livländische Reimchronik // SRL. Bd.1. Riga und Leipzig, 1853. S.716-724.

⁵ Пашуто В. Цыт. пр. С.412.

Да доказаў, што пацвярджаюць гэткае дапушчэнне, мы вернемся пазней. А тут звернем увагу на такія немалаважныя факты.

Ідэя хрысціянізацыі ўласнай Літвы ўзьнікала таксама ў 1349—1350 гг., а затым яшчэ ў 1358 г. Абмяркоўвалася яна і ў 1373 г. У першым выпадку гэтую справу Ватыкан меўся даручыць Гнезьненскаму архіепіскапу й польскім каталіцкім сьвятарам. У другім, у 1358 г., дзеля перамоваў у той жа справе ў Вільню наведася адмысловая дэлегацыя, якую ўзначальваў Праскі архіепіскап Эрнэст з Пардубіч⁶. Заўважым, што ў абодвух выпадках справа хрысціянізацыі ўласнай Літвы даручалася прадстаўнікам славянскіх народаў. Адсюль няцяжка зрабіць выснову, што дзеля хрышчэння ліцьвінам была патрэбная зразумелая для іх славянская мова.

Польскі гісторык Ян Длугаш апісаў эпізод абраду першага масавага хрышчэння ліцьвіноў у 1387 г., у якім бралі ўдзел сам Ягайла, Гнезьненскі архіепіскап і цэлая сьвіта польскіх сьвятароў. Паводле Длугаша, ліцьвіны былі навучаныя Слову Божаму й малітвам гэтымі сьвятарамі дый самым Ягайлам, які «ведаў мову свайго народу»⁷. Длугаш апісаў таксама эпізод удзелу Ягайлы ў абрадзе хрышчэння жамойтаў у 1413 г. Але цяпер гісторык сьцьвярджаў, што, ня ведаючы жамойцкай мовы, польскія сьвятары карысталіся паслугамі перакладчыкаў⁸.

Длугаш пісаў пра гэтак званае «італійскае» паходжаньне ліцьвіноў і пра тое, што ў іх была «сапсаваная» лацінская мова. Але ён жа сьцьвярджаў, што з прычыны цесных кантактаў з суседнімі народамі мова ліцьвіноў «набыла асаблівасьці славянскае мовы»⁹.

ЭПІСКАП ХРЫСЦІЯН І ЛУКАШ ДАВІД

Пасьля гэткага ўступу звернемся да тых аўтараў, якія пра Літву пісалі як пра славянскую краіну, а мову ліцьвіноў залічалі да славянскіх моваў. Адным з такіх

⁶ Kaczmarczyk Z. Polska czasów Kazimierza Wielkiego. Kraków, 1964. S.101.

⁷ Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks.10. Warszawa, 1981. S.209-211.

⁸ Ibidem. Ks.11. Warszawa, 1985. S.19-21.

⁹ Ibidem. Ks.10. S.218-221.

аўтараў быў манах і першы япіскап для Прусіі Хрысцыян, прызначаны Ватыканам¹⁰. Напісаная ім хроніка Прусіі «*Liber filiorum Boelial et eorum superstitionibus*» не захавалася. Аднак дзеля сваіх фантастычных высноваў ёю карысталіся прускія храністы XVI ст. Сымон Грунаў і Лукаш Давід. У чарнавых паперах, якія пакінуў пасля сябе Лукаш Давід, быў знойдзены невялікі фрагмент з той «Хронікі» япіскапа Хрысцыяна, выпісаны почыркам Лукаша Давіда й азагалоўлены ім: «*Boiussorum origo ex Domino Christiano*». Гэты фрагмент апублікаваў у сваёй «Гісторыі Прусіі» Ёганэс Фогт¹¹.

Як ведама, за часоў япіскапа Хрысцыяна ды й пазьней ствараліся розныя фантастычныя тэорыі паходжання асобных народаў. Ня ўнікнуў гэтай «слабасці» й япіскап Хрысцыян, хоць, праўда, ён таксама мог грунтавацца на легендах, якія існавалі тады ў асяродзьдзі невялікіх прускіх плямёнаў. Адным словам, зыходзячы з назоваў вось гэтых плямёнаў або назоваў асобных земляў старажытнай Прусіі, япіскап Хрысцыян і прыдумаў для іх імёны прашчुरаў ці князёў-заснавальнікаў. Гісторыю паходжання прусаў ён пачынаў ад часоў бізантыйскага імператара Юстыніяна I і звязваў яе з паразай готаў у Італіі, з уцёкамі часткі іх на поўнач у кірунку Даніі і перасяленьнем іх адсюль з дазволу караля Даніі Тэўдота на востраў Готлянд у Балтыйскім моры. Раней на гэтым востраве жыў скандынаўскі народ камбраў, які, уступаючы востраў готам, і змушаны быў перасяліцца ў Ульміганію, што пазьней пачне называцца Прусіяй.

Паводле япіскапа Хрысцыяна, пры перасяленьні той народ камбраў (кімбраў) меў двух князёў — Брутэна й Вудаута. На новым месцы пасяленьня першы зь іх быў абраны паганскім сьвятаром (Крывэ-Крывэята), а Вудаута стаў каралём, які спарадзіў 12 сыноў, старэйшы зь якіх меў імя *Літфо*.

У прыгаданым фрагменце не было гаворкі, якую ж зямлю пры падзеле атрымаў гэты Літфо. Аднак япіскап Хрысцыян тут жа занатаваў: «*Wenedia olim, nunc Lithphania, hinc sinus Venedicus dicitur*». Гэта азначае: калісьці звалася Вэнэдыяй, а цяпер гэта Літва, адсюль і назоў Вэнэдзкай затокі.

¹⁰ Boockmann H. Der Deutsche Orden. München, 1989. S.76-96.

¹¹ Johannes Voigt. Geschichte Preussens. Bd.1. Königsberg, 1827. S.621.

Няма патрэбы даказваць, што «калісьці» ўсіх славянаў называлі *вэнэдамі*. Пад гэтым назовам заходнія славяне, улучаючы сюды й Польшчу, часта выступалі ў заходне-эўрапейскіх хроніках ды іншых крыніцах яшчэ ў X і XI стст. Вэнэдзікім у тым часе называлася і Балтыйскае мора ці «затока», паводле япіскапа Хрысьціяна.

Такім чынам, Літву свайго часу япіскап Хрысьціян проста залічаў да славянскіх краінаў.

Мы ўжо гаварылі, што хронікай япіскапа Хрысьціяна карысталіся прускія храністы Сымон Грунаў і Лукаш Давід. Але гэтыя аўтары пісалі свае «Прускія хронікі» ў часе, калі ў тагачаснай гісторыяграфіі, асабліва польскай, на ўсе лады выпраўлялася й перакручвалася вядомая тэорыя пра гэтак званае «рымскае» або «італійскае» паходжаньне ліцьвіноў і жамойтаў. (Хоць, праўда, жамойты мелі яшчэ ўласную тэорыю свайго «рымскага» паходжаньня, у якую тыя ж ліцьвіны не дапускаліся.) Гэта асабліва тычылася Лукаша Давіда, які памёр у 1583 г. і пры жыцьці якога, дзякуючы «кніжнікам», мова жамойцаў таксама пачала называцца «літоўскай». Таму гэтыя прускія храністы, як, дарэчы, і шмат іншых аўтараў, то раднілі ліцьвіноў з жамойтамі, то адрозьнівалі іх як асобныя народы.

Дарэчы адзначыць, што хроніка Лукаша Давіда не выдавалася ні пры жыцьці аўтара, ні пару стагодзьдзяў пазьней. Калі верыць яе выдаўцу¹², яна захоўвалася ў архівах у двух рукапісах з папраўкамі і ўстаўкамі на асобных аркушах як самога аўтара, так і пабочных асобаў. Былі й выкрэсьліваньні, таму ўсё гэта вядзе да незразуменьня асобных мясьцінаў.

Напрыклад, незразумелай застаецца мясьціна, дзе аўтар, апісваючы эпізод варажнечы паміж судавамі (дайнавамі) і ліцьвінамі, адзначае, што *Літва* раней называлася *Вэнэдыяй*, але далей не разьвівае гэтую думку. У зносцы выдавец хронікі тлумачыць, што ў абодвух рукапісах у гэтым месцы два з паловай аркушы былі напісаныя (а магчыма, выпраўленыя) чужой рукой¹³.

Паводле канцэпцыі Лукаша Давіда, якая, магчыма, супадала з канцэпцыяй япіскапа Хрысьціяна, сын мітычнага прускага князя Вудавуты — мітычны князь ліцьвіноў

¹² Preussische Chronik von M. Lucas David. Herausgegeben von D. Ernst Henning. Königsberg, 1812—1813.

¹³ Ibidem. Bd.1. S.61.

Літво — сядзеў у Гарадзенскай зямлі паміж рэкамі Нёманам і Бугам. Сталіцай гэтага князя й ягоных нашчадкаў быў горад Горадня, заснаваны самім Літво. Гэта, паводле Лукаша Давіда, была «Малая Літва», якая заўсёды варагавала зь іншымі землямі Прусіі, а затым — з Прускім тэўтонскім ордэнам¹⁴.

Фантазіі ў Лукаша Давіда было зашмат. Тым ня менш, атаясамленьне першапачатковай Літвы з Гарадзеншчынай, якая ў шмат ранейшых прускіх хроніках называлася Русь або Рутэнія, дае падставы меркаваць, што, магчыма, у разуменьні Лукаша Давіда Літва папраўдзе мела сувязь з прыгадванай Вэнэдыяй і была славянскай краінай.

ГІЛЬБЭР ДЭ ЛЯНУА

Чарговай важнай крыніцай для зразуменьня этнічнага характару ВКЛ зьяўляюцца «Падарожныя запіскі»¹⁵ францускага рыцара, а пазьней і дыплямата, Гільбэра дэ Лянуа. Ён наведваўся ў гэтае Княства два разы: узімку 1414 г. у якасьці цікаўнага рыцара-авантурніка, і ў 1421 г. у якасьці дыплямата караля Англіі Генрыха Ланкастара. Першы раз ён зьявіўся на ўсходзе дзеля таго, каб на баку Тэўтонскага ордэну ўзяць удзел у змаганьні супраць «няверных» і «сарацынаў». Гэтыя ягоныя акрэсьленьні сьведчаць пра тое, як пасля перамогі 1410 г. у Грунвальдзкай бітве на Захадзе распаўсюджвалася на-навісьць у дачыненьні да Польшчы й ВКЛ. І Гільбэр дэ Лянуа ў 1413 г. браў удзел у экспэдыцыі крыжакоў, скіраванай у асноўным супраць Памэраніі — тагачаснай саюзьніцы Польшчы. З Прусіі ён выехаў у Лівонію дзеля таго, каб і там далучыцца да падобнага «змаганьня». Відавочна, супраць ВКЛ або супраць Ноўгарадзкай рэспублікі. Але там, у Лівоніі, таксама астудзілі ягоны рыцарскі парыў, і таму дэ Лянуа наважыўся наведаць Ноўгарад, Пскоў, а затым Вільню й Трокі.

Дэ Лянуа быў назіральным чалавекам. Ён апісаў тагачасную Вільню й зьдзівіўся, чаму яна безабаронная — без гарадзкіх муроў. Пахваліў новы замак у Троках,

¹⁴ Ibidem. S.58-59, 79-80.

¹⁵ Oeuvres de Ghillebert de Lannoy. Recueillies et publiées par Ch. Potvin. Louvain, 1878.

занатаваўшы, што ён збудаваны на французскі ўзор. Заўважыў таксама й вялікі зьвярынец каля Трокаў, «абгароджаны парк», у якім трымалася разнастайная дзікая й хатняя жывёла. Прыкмеціў яшчэ, што ў ВКЛ вельмі добра ставяцца да чужынцаў і шчодро апякуюцца імі.

Як выглядае, свае назіраньні і ўражаньні дэ Лянуа занатоўваў па дарозе й толькі пазьней апрацаваў іх. Напрыклад, едучы з Кёнігсбэргу ў Лібаву (Ліепая) праз Жамойць ён здзіўлена запісаў, што ўзьбярэжжа Балтыйскага мора (ад вусця Нёману й далей на поўнач) называецца «Літоўскім берагам», нягледзячы на тое, што тут знаходзіцца «Жамойцкая краіна»¹⁶. У іншым месцы ён пашкадаваў Жамойць, бо мясьціны, празь якія ён праяжджаў, былі спапалёныя й бязьлюдныя.

З кантэксту «Падарожных запісак» вынікае, што мову жамойтаў дэ Лянуа таксама адрозьніваў ад мовы ліцьвіноў. Праўда, і пра мову ліцьвіноў ён гаварыў агульна, коротка занатаваўшы, што ў Літве будзеца шмат цэркваў, тут налічваецца 12 япархіяў і народ гэтай краіны «мае сваю ўласную мову»¹⁷. Крыху далей, паведамляючы пра тое, што ў Троках жывуць татары, немцы, ліцьвіны, рускія й шмат яўрэяў, дэ Лянуа дадаў, што «ўсе яны карыстаюцца адметнай мовай»¹⁸.

Такім чынам з гэтых паведамленьняў францускага рыцара нельга зрабіць выснову, чым, напрыклад, адрозьнівалася мова тых «ліцьвіноў» і «рускіх» з Трокаў. Хоць, праўда, аб'яднаўшы ў адно цэлае каталіцкія й праваслаўныя япархіі ВКЛ, дэ Лянуа, магчыма, аб'ядноўваў моўна й народ, зь якім ён спатыкаўся ў «каралеўстве Літвы».

У Вільні Гільбэр дэ Лянуа вялікага князя Вітаўта не засьпеў. Маючы, як выглядае, рэкамэндацыі, ён сустракаўся зь дзьвюма сёстрамі жонкі Вітаўта. Мужам адной з гэтых сёстраў — Ульяны — быў Віленскі ваявода Альбэрт Монвід. Другая сястра звалася Агрыпінай і была жонкай князя Івана Альгімунтавіча Гальшанскага.

Гільбэр дэ Лянуа не засьпеў Вітаўта і ў Троках, а таму яму давялося паехаць у замак над Нёманам, дзе вялікі

¹⁶ Ibidem. С.28-29.

¹⁷ Ibidem. С.39-40.

¹⁸ Ibidem. С.41.

князь адпачываў і займаўся паляваннем. Францускі госяць апісаў таксама й гэты замак¹⁹. У ім дэ Лянуа пазнаёміўся ня толькі зь Вітаўтам, але таксама зь ягонай жонкай княгіняй Ганнай, іхняй дачкою Соф'яй, што была прыехала з Масквы пагасьціць у бацькоў. Прысутнічала яшчэ ўнучка, якая звалася таксама Ганнай і была дачкой Соф'і й Маскоўскага вялікага князя Васіля I.

Паводле аўтара «Хронікі Быхаўца», першая жонка Вітаўта княгіня Ганна, якая памерла ў 1418 г., была дачкой Смаленскага князя Сьвятаслава Іванавіча. Як вынікае, такім чынам, пры сустрэчах у Вільні і ў гэтым замку над Нёманам Гільбэр дэ Лянуа мог пачуць толькі славянскую або старабеларускую мову.

Але, скажучь, будучы «ліцьвіном», а не «русінам», сам Вітаўт мог карыстацца летувіскай ці жамойцкай мовай. Паспрабуем адказаць і на гэтую заўвагу.

СЬВЕДЧАНЬНІ КНЯЗЁЎ

Паспрачаўшыся зь Ягайлам і ягоным братам Скіргайлам, князь Вітаўт Кейстутавіч другі раз уцёк у Прусію да крыжакоў на пачатку 1390 г. Там ён змушаны быў напісаць тлумачальную запіску, падаць прычыны гэтых сваіх уцёкаў і канфлікту з каралём Польшчы Ягайлам і ягоным намесьнікам у ВКЛ вялікім князем Скіргайлам. Гісторыкі пішуць, што Вітаўт ведаў нямецкую мову, але тая запіска магла быць напісаная й пад ягоную дыктоўку. Дык Вітаўт апісваў тыя крыўды, што гэта пад ціскам Скіргайлы з «хрысьціянскай веры» ён перайшоў у «рускую веру», а Ягайла здрадным чынам спрычыніўся да сьмерці ягонага бацькі князя Кейстута. Ягайла не вярнуў яму спадчынныя землі, што належалі Кейстуту, адмаўляўся таксама пацьвердзіць прывілей на землі, дзе калісьці княжыў Вітаўтаў дзядзька Любарт ды якія ён, Вітаўт, атрымаў ад самога Ягайлы. Тычылася гэта Луцкай і Ўладзімірскай земляў на Валыні. Мала таго, без дазволу Вітаўта кароль Ягайла арыштоўваў ягоных баяраў, кідаў у цямніцы й катаваў іх рознымі спосабамі. Адным словам, у той нямецкі тэкст

¹⁹ Ibidem. С.42.

былі ўплеценыя гэтакія беларускія тэрміны: «баяры», «ваявода», «цямніцы»²⁰.

Было яшчэ слова «jsep», але ў слоўніку старанямецкай мовы аўтару не ўдалося адшукаць, што мог азначаць ужыты дзеяслоў «smitten». У сувязі з тым, што ў тэксьце была гаворка таксама пра катаваньне Вітаўтавых баяраў вадою, дык слова гэтае магло азначаць стараславянскае *ез* ці *яз* — запруду, плеченую перагародку папярэч ракі для затрымання й лоўлі рыбы. Да гэтых язаў у вадзе й маглі прывязаць тых баяраў.

Або возьмем яшчэ дароўную грамату Вітаўта ад 20 красавіка 1411 г. Грамата давалася на просьбу Віленскага каталіцкага япіскапа Мікалая й была напісаная на лацінскай мове²¹. Як адзін зь сьведкаў грамату падпісаў Віленскі ваявода Альбэрт Монвід і падпісаў якраз як *ваявода*, а не *palatinus*. Апрача таго, у грамаце былі ўжытыя тэрміны: «*triginta pudis mellis*», «*duabus pullis alias stawna lukna mellis*», «*stacionis poludze appellato*».

Бясспрэчна, ёсць яшчэ падобныя дароўныя граматы вялікага князя Вітаўта, і ня толькі Вітаўта, але таксама звычайных ліцьвіноў, пра што, аднак, будзе асобная гаворка. А тут растлумачым, што «30 пудоў мёду» — гэта было 30 пудоў мёду; «стаўное», а праўдзівей, «устаноўнае лукно» таксама было адзінкай вымярэння пераважна мёду або падатку, які павінны былі сплачваць бортнікі. Вымяраўся гэты падатак якраз пудамі або «ўстаўнымі» (акрэсленымі вагою) вёдрамі, вушаткамі ці бочкамі²². «Палюдзьдзе» (полюдье) — гэта таксама стараславянскі тэрмін, што пазней будзе называцца «стацыяй» — будзе запазычаннем з лацінскай мовы праз польскую. Пра гэтае палюдзьдзе, якое збіралася князямі Кіеўскай Русі, калісьці пісаў бізантыйскі імператар Канстанцін Парфірародны²³, і яно першапачаткова азначала збор даніны з насельніцтва й васалаў князя, а пазней — забеспячэнне прадуктамі харчавання й фуражом сьвіты вялікага князя ды іншых вялікіх афіцыйных асобаў, калі яны наведваліся ў тыя ці іншыя мясціны свае дзяржавы.

²⁰ SPR. T.2. Leipzig, 1863. P.712-714.

²¹ Codex Ecclesiae Vilmensis. Nr.55. P.84-86.

²² Скурат К. Даўнія беларускія меры. Мінск, 1974.

²³ Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio. Edited by Gy.Moravcsik & R.J.H. Jenkins. Budapest, 1949. P.63.

Пячаткі вялікага князя Вітаўта з надпісамі на славянскай мове не захаваліся. Але такімі пячаткамі карысталіся Вітаўтаў бацька князь Кейстут і вялікі князь Альгерд²⁴. Акрамя гэтага, пячаткамі зь легендай-надпісам на старой беларускай мове (для прыкладу: «Печать Воидилова») карысталіся, напрыклад, гэтакія неаспрэчныя ліцьвіны: баярын Вайдзіла (1380 г.), які быў шваграм вялікага князя Ягайлы Альгердавіча ды якога ў 1382 г. пакараў вялікі князь Кейстут Гедымінавіч; баярын Станіслаў Чупурына Радзімавіч (1398 і 1410 гг.) — маршалак дворны за часоў вялікага князя Вітаўта; баярын і вялікакняжы намесьнік у Полацку Мантагерд (1396 г.); баярын і вялікакняжы намесьнік у Коўне Сунегайла (1410 г.)²⁵. Захавалася яшчэ пячатка Вітаўтавага брата князя Жыгімонта з выявай Пагоні й надпісам вакол яе: «Печать Князя Жикгимонта». Гэтай пячаткай Жыгімонт змацоўваў сваю грамату для касцёла ў Геранонах ад 11 лістапада 1411 г.²⁶ У той грамаце, таксама напісанай на лацінскай мове, былі ўжытыя наступныя тэрміны: «pullam mellis, que vulgariter dicitur szesczipanthne pudlo», «unum lapidem cere vulgariter dicitur pud vosku», «pullam mellis quinque palmorum vulgariter dicitur panczipanthne pudlo».

«Пуд воску» зразумелы моўны выраз, а «пудла мёду» магло быць вытворным тэрмінам ад пуда, пудоўні ці пундзеля²⁷, бо й лацінскі выраз «pullam mellis» азначаў вымярэнне мёду на пуды: «duodecem pullas alias pudow mellis». Славянскімі мэтрычнымі адзінкамі былі таксама чатырохпяднае лукно або бочка, *пяціпяднае* лукно або бочка і шасьціпяднае лукно або бочка²⁸. Прыметнік *пядны* ўтварыўся ад назоўніка *пядзя*, што было старой мерай даўжыні.

У князя Кейстута Гедымінавіча быў яшчэ сын Патрык ці Патрыкій. Ён княжыў у Горадні. Пра яго й расказаў гэтакі эпізод у сваёй «Прускай хроніцы» Віганд з Марбургу. Вялікі маршалак Прускага тэўтонскага ордэну Генінг

²⁴ Румянцева В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. Киев, 1986. С.33, 36.

²⁵ Semkowicz W. Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim w unii Horodelskiej 1413 roku // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Kraków, 1914. S.410-412.

²⁶ Codex Ecclesiae Vilmensis. Nr.56. P.86-88.

²⁷ Скурат К. Цыт. пр. С.113-115.

²⁸ Тамсама. С.17-19, 72-73.

Шындэкопф зарганізаваў у 1364 г. напад на Гарадзенскую зямлю й самую Горадню, рабуючы й зьнішчаючы ўсё на сваім шляху. Князь Патрык уступіў у перамовы з маршалкам, выйшаў з сваёй жонкай і дзецьмі насустрач яму й запрапанаваў маршалку напітак зь мёду, пры гэтым выпіваючы першую чару сам. Як занатаваў Віганд, зрабіў гэта князь Патрыкій «*паводле звычаю русінаў*». Гэты ўчынак сына не спадабаўся Кейстуту, і на другі год ён перавёў Патрыка далей «у Рускую зямлю»²⁹.

Як мы ўбачым далей, увогуле ў сваёй хроніцы Віганд з Марбургу часта не адрозьніваў «ліцьвіноў» ад «русінаў», і, напрыклад, Вільню таксама называў «рускім горадам»³⁰.

Захавалася пячатка вялікага князя Ягайлы, якою ён карыстаўся перад тым, як стаў каралём Польшчы. Пячатка мела выяву Пагоні, але з надпісам вакол Пагоні на лацінскай мове: «*Jagal deo gracia rex in Lettov*». Аднак жа ведама, што ў канцылярыі вялікага князя Ягайлы акты пісаліся на старабеларускай мове. Мы ўжо прыгавалі кнігу «Уладыслаў II Ягайла», аўтары якой Я.Кшыжанякова й Е.Ахманьскі пішуць, як на пачатку свайго гаспадараньня ў Польшчы Ягайла наведваўся ў Познань, дзе ўзяў удзел у набажэнстве. Паводле паданьня, занатаванага ў крыніцах, у караля запыталіся, чаму ён пажадаў Богу паставіць сьвечку, а д'яблу два агаркі? Ужываючы «рускую» прымаўку, Ягайла быццам адказаў на гэта: «Служы Богу, а д'ябла не гняві!»³¹.

У 1420 г. паслядоўнікі Яна Гуса вырашылі карону Чэхіі запрапанаваць якраз Уладыславу-Ягайлу й выслалі да яго адмысловае пасольства. Апрача іншых рэформаў у царкве, гусіты, як ведама, абаранялі таксама права свайго народу ў набажэнствах карыстацца роднай мовай. Дык у пасольскай інструкцыі была гаворка пра небясьпеку для славянскіх краінаў і славянскіх моваў нямецкага засільля, а зьвяртаючыся да Ягайлы, чэскія паслы характарызавалі яго як «прыроджанага прыхільніка» чэскай мовы й абаронцу славянскіх моваў увогуле³².

Пад ціскам польскіх царкоўных іерархаў Ягайла адмовіўся пайсьці насустрач чэхам, што, аднак, у згодзе зь

²⁹ Die Chronik Wigands von Marburg // SPR. T.2. Leipzig, 1863. P.544-545.

³⁰ Ibidem. P.623.

³¹ Krzyżaniakowa J., Ochmański J. Op. cit. P.13.

³² Ibidem. P.266-267.

ім зрабіў вялікі князь Вітаўт, неўзабаве накіраваўшы ў Чэхію ў якасці свайго намесніка князя Жыгімонта Карыбутавіча.

Польскі гісторык Ян Длугаш недалюбліваў Ягайлу. Але й ён пахваліў учынак Ягайлы, які з сваёй жонкай каралевай Ядвігай адважыўся заснаваць у Польшчы чыста славянскі манастыр. Гэта быў манастыр манахаў-бэнэдыктынаў пад Кракавам, заснаваны ў 1390 г. на ўзор падобнага манастыра, што дасюль існаваў у Празе. І першыя манахі для манастыра Сьв. Бэнэдыкта каля Кракава былі запрошаныя з Прагі. Длугаш з захапленнем паведамляе, што ў тым, паводле яго «славянскім манастыры» над ракой Рудавай усе абрады спраўляліся на славянскай мове: набажэнствы й малебны, тайныя прычасьці, чытаньне царкоўных кнігаў і царкоўныя сьпевы. Яшчэ Длугаш пісаў, што гэта было жаданьнем Бога ўшанаваць гэтым чынам годнасьць славянскай мовы ў царкоўным жыцьці³³, бо звычайна ў польскіх касьцёлах таго часу панавала лаціна.

Напэўна, у той «славянскі манастыр» і ў царкву, якая йснавала пры ім, неаднойчы наведваўся й сам Ягайла.

Дарэчы, прыгадваныя польскія аўтары Я.Кжыжанякова й Е.Ахманьскі назвалі шмат капліцаў у касьцёлах і замках Польшчы, якія на жаданьне Ягайлы былі аздобленыя фрэскамі ў стылі, які яны называюць «бізантыйска-рускім».

ЭНЭЙ СІЛЬВІЙ ПІКАЛЯМІНІ

Калісьці польскі гісторык Ян Фіялэк зрабіў заклад ведамаму італійскаму гуманісту Энэю Сільвію Пікаляміні, што той фальшаваў рэчаіснасьць, калі пра Літву пісаў як пра славянскую краіну й мову ліцьвіноў залічаў да моваў славянскіх народаў. Маўляў, Пікаляміні толькі здалёку мог пачуць пра Літву, і ў гэтым кантэксьце Фіялэк прыгадаў паляка Эразма Цёлка³⁴, які ў якасці сакратара вялікага князя Аляксандра ў 1501 г. наведваўся ў Рым і там — у Ватыкане — абвесьціў, што ліцьвіны захоўваюць уласную мову, але звычайна карыстаюцца мовай русінаў, бо яна больш зграбная й лёгкая для ўжытку. Да гэтага адкрыцьця

³³ Jana Długosza... Op. cit. Ks.10. P.238-240.

³⁴ Fijałek J. Kościół Rzymsko-katolicki na Litwie // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Kraków, 1914. S.47-52.

Эразма Цёлка мы вернемся пазьней. Што ж тычыцца канцэпцыі Яна Фіялка, дык ён быў упэўнены ў тым, што Пікаляміні, гаворачы пра мову ліцьвіноў як мову славянскую, меў на ўвазе моўную сытуацыю ў ВКЛ і канкрэтна ў Літве, якую ў Рыме намаляваў прыгаданы Эразм Цёлак. Інакш кажучы, італійскі гуманіст зыходзіў толькі з факту моўнай асыміляцыі тагачасных летувісаў.

У згодзе з паведамленьнем Пікаляміні Фіялэк зьвярнуў увагу на асобу доктара й прафэсара тэалёгіі Гераніма з Прагі. Гэта ня той Геранім з Прагі, які быў толькі магістрам тэалёгіі, належаў да пасьялоўнікаў Яна Гуса і ў 1416 г. быў спалены на вогнішчы ў Канстанцы. Той «ерэтык»-гусіт у 1413 г. праз Кракаў прыехаў у ВКЛ, дзе ў сьвіце вялікага князя Вітаўта наведаў таксама Віцебск і Полацак. Тое ягонае наведаньне, дыспуты ў праваслаўных цэрквах і выказваньне сымпатыяў да «праваслаўнай веры» таксама былі адным з пунктаў абвінавачаньня на Канстанцкім царкоўным саборы ў сьмяротнай «ерасі»³⁵.

Іншы Ян Геранім з Прагі быў заўзятым прапаведнікам хрысьціянства й каталіцызму ў прыватнасьці. Як меркаваў Фіялэк, зьявіўся ён у Кракаве дзесьці каля 1394 г., дзе пры каралеўскім двары стаў асабістым прапаведнікам і спавядальнікам Уладыслава-Ягайлы. Адсюль празь нейкі час ён трапіў у ВКЛ, каб тут, магчыма, на жаданьне Вітаўта, узяць удзел у хрысьціянізацыі яшчэ паганскага насельніцтва. Можна дадаць, звычайнага насельніцтва, бо баярскія сем'і былі ахрышчаныя раней. Як занатаваў у сваім трактаце Пікаляміні³⁶, гэты Геранім з Прагі нагэтулькі «шчыра» ўзяўся за справу хрышчэньня ліцьвіноў ды пачаў, напрыклад, выпальваць «сьвятыя лясы», што вялікі князь Вітаўт, палохаючыся абурэньня ў народзе, змушаны быў папрасіць тэоляга пакінуць межы краіны.

Ян Фіялэк выказаў абгрунтаваную думку, што Ян Геранім з Прагі ў сваёй місіянерскай дзейнасьці ў Літве мог карыстацца толькі славянскай ці «рускай» мовай або той мовай, якую ён ужываў у споведзях і ў магчымых гутарках на рэлігійныя тэмы з каралём Уладыславам-Ягайлам. Дарэчы, у тым часе, калі Ян Геранім з Прагі

³⁵ Das Konzil zu Konstanz in den Jahren 1414—1418. Nach Ulrich von Richental's handschriftlicher Chronik bearbeitet von J.Barmor. Konstanz, 1874. S.88-115.

³⁶ Aeneas Sylvius. De Lituania regione. In: SRP. T.4. Leipzig, 1870. P.237-239.

знаходзіўся ў ВКЛ, справа хрышчэння тычылася толькі ліцьвіноў, а не жамойтаў. Жамойць як «невялікую краіну» Пікаляміні прыгадваў у іншых сваіх трактатах, прысьвечаных Прусіі й Лівоніі. Зьмяшчаў ён яе паміж Лівоніяй і Прусіяй бліжэй узьбярэжжа Балтыйскага мора, а жамойтаў называў «масагетамі»³⁷.

Італійскі гуманіст Энэй Сільвій Пікаляміні нарадзіўся ў 1405 г. Ад 1458 да 1464 г. гэта Папа Пій II. Пікаляміні пакінуў пасьля сябе шмат трактатаў, напісаў у тым ліку «Гісторыю Аўстрыі» й «Гісторыю Чэхіі». Меў таксама трактаты, прысьвечаныя Польшчы й Масковіі. З Геранімам з Прагі ён пазнаёміўся падчас Базэльскага царкоўнага сабору, які зь перапынкамі працягваў сваю працу ад 1432 да 1439 г. Але што тычылася Літвы, Ян Геранім з Прагі, які знаходзіўся тады ў манастыры над Рэйнам, ня мог быць адзіным інфарматарам для італійскага гуманіста. Япіскап, а пазьней і кардынал, Энэй Сільвій быў знаёмы з кардыналам Ізідарам — былым нашым праваслаўным, а затым вуніяткім мітрапалітам, які ад імя ВКЛ ў 1439 г. падпісаў акты ведамай Флярэнцкай царкоўнай вуніі. Калі ў 1454 г. пачалася чарговая вайна паміж Польшчай і крыжакамі Прусіі, Энэй Сільвій у якасьці легата Ватыкану браў удзел у спробах неяк замірыць праціўнікаў. А ў 1457 г. ён стаўся яшчэ япіскапам прускай зямлі Варміі.

Такім чынам Фіялэк ня меў рацыі, мяркуючы, нібы пра Літву й ВКЛ Пікаляміні мог пачуць толькі здалёку. Дарэчы, будучы ўжо кіраўніком Ватыкану, Папа Пій II мог мець і напэўна меў непасрэдныя кантакты зь Вільняй.

Дык вось што пісаў пра Літву Пікаляміні:

«Літва з сваімі шырокімі прасторамі мяжуе з Польшчай ад усходу. Краіна багатая на балоты й лясістая... У Ліцьвіноў рэдкія гарады, няшмат таксама й вёсак. Багацьцем народу ў асноўным зьяўляюцца скуры зьвяроў, якіх у нашым часе называюць сабалямі й гарнастаямі... Шмат у іх воску й мёду, што даюць дзікія пчолы ў лясак. Віно ўжываюць рэдка, а хлеб у іх чорны. Прадукты харчаваньня дае гадоўля хатняй жывёлы, а таму ў народзе ўжываецца шмат малака. *Мова народу славянская*. Яна вельмі разьлеглая й падзеленая на розныя разгаліненні. Сярод славянаў адныя належаць да Рымскае царквы, як

³⁷ Ibidem. P.231-235.

Далматы, Харваты, Карнійцы й Палякі. Іншыя трымаюцца памылак Грэкаў, як Баўгары, Русіны і многа зь Ліцьвіноў. Зноў жа іншыя выдумалі свае ўласныя ерасі, як Чэхі, Маравы й Басьнякі... Некаторыя дасюль яшчэ жывуць у сьлепаце паганскай, напрыклад, шматлікія зь Ліцьвіноў пакланяюцца ідалам. У нашым часе вялікая частка іх прымкнула да вучэння Хрыста, калі Ўладыслаў (Ягайла), які паходзіў з гэтага народу, атрымаў карону Польшчы»³⁸.

Пра Літву як славянскую краіну пісалі таксама Гартман Шэдэль у «Сусьветнай хроніцы»³⁹, Ян Коклес у «Апісаньні Германіі»⁴⁰ і Ян Багемскі ў працы «Звычай ўсіх народаў»⁴¹. Мову ліцьвіноў яны аднолькава залічалі да сям'і славянскіх моваў. Але гэтыя аўтары, уводзячы ў свае трактаты новыя моманты, усё ж пераклікаліся з Пікаляміні.

ПРА «ІТАЛІЙСКАЕ ПАХОДЖАНЬНЕ» ЛІЦЬВІНОЎ

Няведамы сучасьнік Длугаша, які жыў, магчыма, у Гданьску, у 1464 г. зрабіў для польскага гісторыка недасканалы пераклады на лацінскую мову рыфмаваных хронікаў Мікалая Ярошына й Віганда з Марбургу, што былі напісаныя на старанямецкай мове. Паміж рукапісамі гэтых перакладаў захаваўся асобны трактат або кампіляцыя таго перакладчыка пад назвай «*Terra Pomerania quomodo subjecta est Ordini Fratrum Theutonicorum*». Гаворачы пра славянскае паходжаньне памаранаў, няведамы аўтар гэтай

³⁸ «Lituania et ipsa late patens regio Polonis ad orientem connexa est, palustris ferme omnis ac nemorosa... Rara inter Lituanos oppida neque frequentes villae. Opes apud eos praecipuae animalis pelles, quibus nostra aetas zibellinis armellinisque nomina indidit... Multum his cerae ac mellis est, quod sylvestres in sylvis apes conficiunt. Vini rarissimus usus et panis nigerrimus. Armenta victum praebent multo lacte utentibus. *Sermo gentis Schlavonicus est; latissima est enim haec lingua et in varias divisa sectas. Ex Schlavus enim alii Romanam ecclesiam sequuntur ut Dalmatae, Croatini, Carni ac Poloni. Alii Graecorum sequuntur errores ut Bulgari, Rutheni et multi ex Lituani. Alii proprias haereses invenerunt ut Bohemi, Moravi et Bosnenses, quorum magna pars Manichaeorum imitatur insaniam. Alii gentili adhuc caecitate tenentur quemadmodum multi ex Lituaniis idola colentes. Horum magna pars aevo nostro ad Christum conversa est, postquam Vladislaus ex ea gente Poloniae regnum accepit*» (Ibidem. P.237-238).

³⁹ Hartmann Schedel. Das Buch der Cronicken und Geschichten (Nachdruck der Ausgabe 1493, Nürnberg). München-Allach, 1965. S.278-278a.

⁴⁰ Johannes Cochlaeus. Brevis Germanie descriptio (1512) // Quellen (der Neuzeit). Bd.1. Darmstadt, 1960. P.120-123.

⁴¹ Joannis Boemi Omnium Gentium Mores. Antverpiae, 1538. P.80v-81v.

кампіляцыі пісаў, што «мову памаранаў аднолькава могуць разумець палякі, русіны, ліцьвіны й прусы»⁴². Пад «прусамі», напэўна, тут разумелася польскае насельніцтва, якое ў тым часе пражывала ў вярхоўі Віслы на ейным правым узбярэжжы. Дарэчы, грунтоуючыся на архіўных матэрыялах, нямецкі гісторык XVII ст. Хрыстаф Гарткнох даказваў, што мова старажытных прусаў была славянізаваная, збліжалася з мовамі ліцьвіноў, палякаў і рускіх⁴³.

Адносна аўтараў хронікаў XVI ст. абмяжуемся агульнымі заўвагамі. Бо, напрыклад, польскія храністы Мацей зь Мехава⁴⁴ й Марцін Кромэр⁴⁵ свае канцэпцыі чэрпалі ў асноўным з працаў Длугаша. Мацей Стрыйкоўскі, які сваю «Кроніку польскую, літоўскую, жмудскую і ўсёй Русі» апублікаваў у 1582 г. ў Каралеўцы⁴⁶, увогуле быў фантазёрам і кампілятарам. Услед за Длугашам і фантазіямі тагачасных беларускіх летапісаў ён паходжаньне ліцьвіноў і жамойтаў выводзіў ад італійцаў, называючы і мітычных князёў накшталт Палемона ці Лібона, пісаў, што продкамі ліцьвіноў і жамойтаў былі і аланы, і кімбры, і гепіды, і готы, або нават і печанегі⁴⁷.

Гэтак і хочацца прыгадаць «Аналы» польскага палітыка й публіцыста Станіслава Ажэхоўскага, якія ён апублікаваў у 1554 г. і прысьвяціў Жыгімонту Аўгусту. Паходжаньне славянаў Ажэхоўскі выводзіў ад ваяўнічых македонцаў часоў Аляксандра Македонскага. Даказваў, што палякі, хоць яны й былі «славянскай нацыяй», належалі да «народу грэкаў». Пісаў, нарэшце, што Польшча была «пупам і цвётам усяго славянства»⁴⁸.

Падобную вартасьць мелі таксама канцэпцыі М.Стрыйкоўскага. Дарэчы, у адных мясьцінах свае хронікі Стрыйкоўскі радніў ліцьвіноў з жамойтамі, а ў іншых адрозьніваў іх як асобныя народы. Гэтак, напрыклад, апісваючы, якім чынам у кантактах зь іншымі народамі славяне страчвалі

⁴² SRP. T.1. Leipzig, 1861. P.806-808.

⁴³ Christoph Hartknoch. Alt- und Neues Preussen oder preussischen Historien. Frankfurt-Leipzig, 1684. S.3, 9-10, 35, 86.

⁴⁴ Matthiæ de Miechowia. Descriptio Sarmatarum Asianae et Europianae. Cracoviae, 1521.

⁴⁵ Martinus Cromerus. De origine et rebus gestis Polonorum. Basileae, 1555.

⁴⁶ Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. T.1-2. Warszawa, 1884.

⁴⁷ Ibidem. T.1. P.21, 26-28, 33-38, 43-50, 65.

⁴⁸ Stanislaw Orichowi Annales Polonici ab excessu Sigismundi // Joannis Dlugossi Historiae Polonicae. Lipsiae, 1712. Col.1477-1480.

свае звычаі й мову, а таксама паведамляючы ў іншай мясьціне, да якога веравызнаньня («грэцкага» ці «рымскага») належалі асобныя славянскія народы, М.Стрыйкоўскі залічаў ліцьвіноў проста да сям'і славянскіх народаў⁴⁹.

Міхалён Літвін (ён жа Міхал Тышкевіч), які ганарыўся сваёй «Харобрай Літвой» і свае «гістарычныя фрагмэнты» напісаў дзесьці неўзабаве пасля 1555 г., быў больш канкрэтны й проста пісаў, што, маўляў, «Мы, Ліцьвіны, паходзім ад Італійцаў і ў нашых жылах цячэ італійская кроў. Маём ці мелі рымлянскія звычаі й абрады, маём уласную, напалову лацінскую, мову, што адрозьніваецца ад русінскай мовы»⁵⁰.

Міхалён Літвін дакладна ведаў, у якім часе рымлянскія каляністы або ваякі апынуліся на ўсходнім узьбярэжжы Балтыйскага мора, у Жамойці, — яшчэ за часоў рымскага імператара Гая Юлія Цэзара Актавіяна (Аўгуста), калі рымская флятылія, якая накіроўвалася ў Брытанію, была адкінутая штормам у Балтыйскае мора⁵¹. Ён проста паўтараў аргумэнты польскіх храністаў Я.Длугаша, М.Мяхоўскага й М.Кромэра наконт таго, напрыклад, што мова ліцьвіноў была «напалову лацінскай». Тычылася гэта й так званых «рымскіх звычаяў і абрадаў».

Зацываваны моўны выраз «Харобрая Літва» Міхалён Літвін тут жа перадаў у лацінскім перакладзе: «ferox Lituania».

Мусіць, магнаты Радзівілы, напрыклад, адчуваліся ня меншымі патрыётамі свае краіны, чым Міхал Тышкевіч. Але вось як характарызаваў Радзівілаў Сымон Будны — таксама «ліцьвін». З даручэньня й на кошт тагачаснага канцлера ВКЛ і віленскага ваяводы Мікалая Радзівіла Чорнага ў 1562 г. Сымон Будны выдаў у Нясьвіжы свой «Катэхізіс», створаны ім «для простых людзей языка рускаго». У прадмове-прывітаньні кнігі князям Радзівілам Сымон Будны пісаў: «К тому тѣжъ и для того, абы ся ваши княжацские милости не только в чужоземскихъ языцѣхъ кохали, але бы ся тѣжъ ваши Княжацские милости и того здавна славного языка словенского розмиловати и онымъ ся бавити рачили. Слушная бо речь есть, абы

⁴⁹ Strykowski M. Op. cit. T.1. P.107-108, 111.

⁵⁰ Michalonis Lituani De moribus Tartarorum, Lituorum et Moscorum. Vilnius, 1966. P.23.

⁵¹ Ibidem. P.24.

ваши Княжацские милости того народа язык миловати рачили, въ которомъ давньные предѣки и ихъ Княжецские милости пановѣ отци вашихъ Княжецскихъ милости славне преднейшие преложеньства несутъ»⁵².

Прыгадаем тут хроніку Тамаша Гіерна, бо адным зь першых гэты аўтар слушна крытыкаваў прыгаваньня канцэпцыі наконт «італійскага» або «рымлянскага» паходжаньня ліцьвіноў, жамойтаў і латышоў. Швэд Гіерн быў урадоўцам у той частцы Лівоніі, якая знаходзілася пад уладай Швэцыі. Сваю хроніку, якая не выдавалася пры жыцьці аўтара, ён напісаў дзесьці пасля 1649 г., бо карыстаўся працамі, выданьне якіх пазначалася гэтым годам. Аўтар быў знаёмы з творамі Я.Длугаша, М.Мяхоўскага, М.Кромэра, М.Літвіна, А.Гваніна, Я.Ласіцкага, але не прыгавдаў М.Стрыйкоўскага.

Тамаш Гіерн саркастычна пісаў, што несур'эзна высноўваць паходжаньне гэтых народаў ці плямёнаў, грунтуючыся на некалькіх словах-тэрмінах, гучаньне або сэнс якіх нечым нагадваюць мову лацінскую. Таксама ў народных мовах латышоў, жамойтаў, старажытных прусаў або ліцьвіноў можна адшукаць шмат сьлядоў і мовы славянскай, і моваў швэдаў і фінаў. Такім чынам, паводле паходжаньня іх аднолькава можна было б залічыць да швэдаў або фінаў, русінаў ці палякаў.

Што ж тычылася «рымлянскіх звычаяў і абрадаў» дык Гіерн адзначыў, што гэтакія, напрыклад, паганскія звычаі й абрады, як спальваньне трупаў памерлых, ушанаваньне сьвятасьці лясоў і зьмеяў, варажба й прадказаньні (пры назіраньні за палётам птушак), былі, да прыкладу, ня толькі ў кельтаў, але таксама ў швэдаў і готаў⁵³.

Спасылаючыся на трактат Яна Ласіцкага, які апісаў паганскіх багоў Жамойці, Гіерн зацываваў вытрымку, у якой апавядалася пра іншую вэрсію «рымскага» паходжаньня жамойтаў. Паводле гэтай вэрсіі, жамойты паходзілі ад тых рымлянаў або італікаў, якія за часоў рымскага імператара Нэрона за нейкую правіну былі сасланыя на пустынны востраў Гіярэс у Эгейскім моры.

⁵² Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры / Склаў А.Коршунаў. Мінск, 1959. С.191; Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / Укладанне, уступны артыкул і каментарый У.Кароткага. Мінск, 1991. С.25.

⁵³ Thomas Hiörn. Ehst-, Lyf- und Lettländische Geschichte // MLA. Bd.1, Riga, Dorpat und Leipzig, 1835. S.21.

Імпэратар рыхтаваўся да ваеннага паходу, а таму меўся ўключыць у свае легіёны й гэтых выгнанцаў. Тры разы ён пасылаў да іх сваіх эмісараў і караблі. Выгнанцы, нарэшце, згадзіліся ўзыйсьці на гэтыя караблі, але тут жа перабілі Нэроновых эмісараў, захапілі караблі й паплылі ў адваротным кірунку — у Чорнае мора. Адсюль, зь берагоў Чорнага мора, і пачалася эпапэя вандроўкі тых італікаў-жамоітаў на поўнач да берагоў Балтыйскага мора. Як доўга працягвалася гэтая эпапэя? Паданьне, якое, паводле Ласіцкага, пераказвалася ў Жамойці старымі людзьмі, казала, што тыя «італікі-выгнанцы» праходзілі праз дрымучыя лясы, дзе калісь былі паляўнічыя ўгодзьдзі рымлянаў. Цяпер гэтыя лясы амаль усе высечаныя, і «там атрымалі свае назовы Русь, Падолье й Літва». Продкі ж жамоітаў дасягнулі ўзьбярэжжа Балтыйскага мора, якое «русіны называюць Варажскім»⁵⁴.

Іншы польскі храніст Станіслаў Сарніцкі, які свае «Аналы» апублікаваў у 1587 г., прыгадаў яшчэ трэцюю вэрсію. Паводле яе, гэта італікі-каляністы, якія жылі ў вусьці Дунаю, з сваім павадыром Лібонам прыйшлі ў Літву праз Валахію⁵⁵.

Можна яшчэ дадаць, што Аляксандар Гваніні, грунтуючыся на канцэпцыях Я.Длугаша і М.Мяхоўскага, а таксама на трактатах нямецкага аўтара Эразма Стэлы⁵⁶, «рымскае паходжаньне» прыпісваў толькі шляхце й магнатам ВКЛ. Продкамі ж звычайных ліцьвіноў, простага народу былі, паводле яго, готы⁵⁷. Прыгадваны Эразм Стэла старажытных прусаў атаясамліваў з гэтымі готамі, паходжаньне ліцьвіноў высьноўваў ад іранскага племя аланаў, якіх ён таксама радніў з готамі⁵⁸. Што ж тычыцца А.Гваніна, які сваю «Хроніку Эўрапейскай Сармацыі» напісаў на лацінскай мове й выдаў у 1578 г., дык ён сысьцвярджаў яшчэ, што «... усе іншыя найбольшыя й найхрабрэйшыя народы ўсходніх і паўночных краінаў, якія

⁵⁴ Ibidem. P.20.

⁵⁵ Stanisłai Sarnici Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Litvanorum // Joannis Dlugossi Historiae Polonicae. Lipsiae, 1712. Col.1082.

⁵⁶ Erasmi Stellae De Borussiae antiquitatibus libri duo. In: SRP. T.4, Leipzig, 1870. P.275-298.

⁵⁷ Kronika Sarmacyi Europekiej Alexandra Gwagnina // Zbior Dziejopisów Polskich. T.IV. Warszawa, 1768. P.222-223.

⁵⁸ Erasmus Stella. Op. cit. P.285-287, 294-295.

ўжываюць славянскую мову, ёсць Баўгары, Басьнякі, Сэрбы,... *Ліцьвіны*, што пануюць размашыста, Кашубы,... Чэхі, Палякі, Мазуры... Ва ўсіх гэтых краінах, ад Ледавітага акіяну... да Міжземнага й Адрыятычнага мораў, жывуць народы *славянскай мовы*... Хоць многія зь іх свой бацькоўскі спосаб жыцця зьмянілі на звычаі іншых народаў. Гэтак Басьнякі, Баўгары, Сэрбы, Рацы і Далматы перанялі звычаі Туркаў і Венграў... *Ліцьвіны*, Русіны й Мазуры зблізіліся з Палякамі... Па-за гэтым, аднак, усе яны, хоць расьсяліліся сярод іншых народаў, гутараць, асабліва ў вёсках, на сваёй роднай, хай сабе адметнай, *славянскай мове*»⁵⁹.

Італіец з паходжаньня А.Гваніні ў часе напісаньня свae хронікі ў якасьці чужаземнага наёмніка ўзначальваў гарнізон у Віцебску.

Тамаш Гіерн ў першай кнізе свae хронікі пісаў, што латыскія плямёны латгалы, зэмгалы й куршы, старажытныя прусы, а таксама ліцьвіны, жамойты й яцьвягі паходзілі ад аднаго караня. Яны былі адным народам і мелі адну мову⁶⁰. У гэтым выпадку доказам для швэдзкага храніста былі адпаведныя выказваньні М.Мяхоўскага, М.Кромэра, А.Гваніна й М.Літвіна, якіх ён цытаваў. Далей, аднак, Гіерн адзначыў, што «народ можа складаецца з шматлікіх нацыяў»⁶¹ і павёў гаворку пра групу заходнеславянскіх плямёнаў вялетаў-вільцаў-люцічаў⁶², якую ён працягнуў таксама ў другой кнізе свae хронікі⁶³. Крыніцай для яго была тут у асноўным хроніка Філіпа Мэлянхтана — нямецкага рэфарматара й паплечніка Марціна Лютэра.

Падкрэсьлім, што сваю канцэпцыю пра этнічную роднасьць латышоў і ліцьвіноў зь люцічамі Гіерн не разьвіў і пакінуў яе адкрытай. Ён пісаў, што вільцы-люцічы й латышы калісьці былі адным народам. Пісаў таксама, што, пасьля таго, як народы мовы, роднаснай для ліцьвіноў і латышоў, з Дакіі ці Валахіі перасяліліся на поўнач, у рэгіён паміж Лабай і Одрай, там яны пачалі называцца люцічамі або вільцамі. У сувязі з гэтым ён паспрабаваў даказаць, што, напрыклад, латгалы раней называліся

⁵⁹ Alexandr Gwagnini. Op. cit. P.11.

⁶⁰ Thomas Hiärn. Op. cit. Bd.1. P.15-16.

⁶¹ Ibidem. P.25.

⁶² Ibidem. P.24-26.

⁶³ Ibidem. Bd.2. P.57.

радарамі. Радары — найбольшы этнічны кампанэнт саюзу плямёнаў вільцаў-люцічаў, сьляды якіх засталіся ў Беларусі ў назвах гэткіх паселішчаў, як Радагошч. Таксама там, дзе жылі латгалы, было паселішча Люцын. Дарэчы, латгалы жылі ўперамешку са славянамі й былі славянізаваныя.

Філіп Мэлянхтан⁶⁴ пасяляў продкаў ліцьвіноў, латышоў і прусаў на тэрыторыі колішняй Дакіі або пазьнейшых Валахіі й Малдавіі — паміж рэкамі Днестрам і Дунаем, дзе побач зь імі жылі валахі й сарматы. Але гэта таксама чыстыя домьслы. Таму важней адзначыць, што Літву, ВКЛ Ф.Мэлянхтан залічваў да славянскіх краінаў. У першай кнізе свая хронікі ён пісаў пра *вэнэдаў* і тлумачыў, што пад венедамі разумеў усе тыя народы, якія карысталіся славянскай мовай. Канкрэтна ён пісаў, што вэнэдамі называе ўсе тыя народы, якія «гутараць на польскай мове». Але тут жа ўдакладняў, што вэнэды мелі агульную мову, якая магла адрозьнівацца асаблівасьцямі ў вымаўленьні ў залежнасьці ад мясьцінаў, дзе яны рассяліліся. У якасьці прыкладу, у якіх краінах жылі вэнэды, Ф.Мэлянхтан канкрэтна вылучыў Русь, Літву й Польшчу⁶⁵.

Дадамо, што ў чацьвертай кнізе свая хронікі Ф.Мэлянхтан адрозьніваў ліцьвіноў і жамойтаў. Этнічнае паходжаньне жамойтаў, якіх ён памяшчаў побач з куршамі, судавамі й ліцьвінамі, ён высноўваў ад ілірыйска-фракійскага племя гэтаў⁶⁶. Далей Ф.Мэлянхтан расказаў гісторыю, як калісьці жамойты, а паводле яго *Samogeti*, пасоўваючыся па сьлядах готаў, апынуліся на Балканах і там доўгі час трывожылі бізантыйскіх імператараў.

Нагадаем, што ў лацінскай транскрыпцыі, а таксама ў актах ВКЛ, пісаных на лацінскай мове, жамойты й Жамойць таксама называліся «*gens Samagitarum*», «*Samagitia*» ці «*Samogitia*».

Вернемся яшчэ да Яна Длугаша, якога можна назваць бацькам тэорыі гэтак звананага «рымскага» паходжаньня ліцьвіноў і жамойтаў. Праўда, ён ня быў арыгіналам, бо карыстаўся «Хронікай Прускай зямлі» Пётры з Дузбургу.

⁶⁴ Chronica Carionis gantz new geschrieben vom Herrn Philippo Melanthon. Verdeutschet durch M. Eusebium Menium. Bd.1-4. Franckfurt am Meyn, 1566.

⁶⁵ Ibidem. Bd.1. S.16a.

⁶⁶ Ibidem. Bd.4. S.15a.

Пётра з Дузбургу сваю хроніку пісаў за часоў вялікага князя Гедыміна й закончыў яе ў 1326 г. Ён апісаў асобныя землі Прусіі й паганскіх багоў старажытных прусаў. Прыгадаў таксама культ паганскага сьвятара Крывэ-Крывэйта й абрадавы цэнтар гэтага культу Ромаў. Паводле крыжацкага храніста, усё гэта было запазычана ад Рыму. Яшчэ Пётра з Дузбургу пісаў, што культ і ўлада прускага «папы Крывэ» распаўсюджваліся ня толькі ў Прусіі, але й сярод ліцьвіноў і народаў Лівоніі⁶⁷.

Інакш кажучы, падмурак для канцэпцыі пра «рымскае» паходжаньне старажытных прусаў, ліцьвіноў і латышоў быў закладзены ўжо Пётрам з Дузбургу.

Вось што пісаў Ян Длугаш у другой кнізе сваіх хронікаў: «Прусы мелі ўласную мову, часткова зродненую з лацінскай, а крыху падобную да літоўскай, і бадай тых самых багоў, абрады і ўрачыстасьці. Мелі аднаго найвышэйшага сьвятара зь сядзібай у Ромаве, названай ад Рыму. Ягонныя наказы змушаныя былі паслухмяна выконваць усе, і гэта пад пагрозай сьмяротнай кары. У іхняй мове называўся ён Крывэ. Прусаў, Ліцьвіноў і Жамойтаў аб'ядноўвала супольнасьць тых самых звычаяў, мовы й паходжаньня. У часе разгулу міжусобных войнаў у Італіі паміж Цэзарам і Пампеем яны, пакінуўшы старыя мясьціны, перасяліліся ў надморскі край, які цяпер засяляюць. Сялібы свае заснавалі сярод пушчаў і пустэчаў, абароненых рэчкамі, азёрамі й балотамі. Таксама на ўзор Рыму заснавалі галоўны горад Ромаў і там пасялілі свайго вярхоўнага пастара. Хоць гэтыя народы адрозьніваюцца ў вымове словаў, напрыклад, як Палякі, Чэхі й Русіны, але шмат у чым збліжаюцца між сабою.

Не ўважаю іх за выхадцаў з аднаго караня й аднае моўнае сям'і. Наадварот, паходжаньне Прусаў іншае, чымся Ліцьвіноў і Жамойтаў. Прусіяс, кароль Бітынніі, у якога, пасля паразы ў вайне з Рымлянамі і ўцёкаў, знайшоў прытулак пуніцкі палкаводзец Ганібал, на парадзе гэтага Ганібала цішком распачаў вайну супраць Рымлянаў... Будучы разьбітым і пераможаным, Прусіяс, уцякаючы ад Рымлянаў, прыбыў са сваім бітынскім народам на

⁶⁷ Petri de Dusburg Chronica terre Prussie // Quellen (des Mittelalters). Bd.XXV. Darmstadt, 1984. P.102-107.

паўночнае ўзбярэжжа (Балтыйскае мора) і назваў яго (бітынскі народ) сваім уласным імем — Прусамі»⁶⁸.

Длугаш дадаваў, што тыя прусы, якія захавалі сваю старую мову, «добра разумелі» мову грэкаў.

Як бачым, Ян Длугаш далей разьвіў вымысел Пётры з Дузбургу, але й сам быў супярэчлівы, што вынікае хоць бы з гэтай ягонай «разгубленасьці» ў пошуках продкаў старажытных прусаў, ліцьвіноў і жамойтаў.

Да праблемы паходжаньня ліцьвіноў і жамойтаў Длугаш вярнуўся ў дзясятай кнізе сваіх хронікаў, прысьвяціўшы ёй два вялікія разьдзелы. Але цяпер ён адзначыў, што пра іхнае паходжаньне мала што ведама, бо ніводзін аўтар не пакінуў зьвестак, калі й якім шляхам ліцьвіны й жамойты прыйшлі ў паўночныя мясьціны. Аднак, зыходзячы з таго, быццам мова «літоўскага і жамойцкага народу» захавала асаблівасьці лацінскай мовы, Длугаш выказаў упэўненае дапушчэньне, што ліцьвіны й жамойты паходзілі ад рымлянаў. Паводле Длугаша, яны пакінулі Італію за часоў рымскага імператара Аўгуста Актавіяна (у 714 г. пасля заснаваньня Рыму) і на нovým месцы пасяленьня назваліся «Літаламі», краіна таксама пачала называцца «Літалія». Зьмены на «Літву» й «Ліцьвіноў» адбыліся пад уплывам суседніх народаў — палякаў і русінаў. Тыя італійскія прышэльцы мелі князя Вілія, скуль і назвалася Вільня. Жамойць атрымала свой назоў ад «зямлі, якая ляжала ніжэй». Былая лацінская мова гэтых прышэльцаў пад уплывам цесных кантактаў з суседнімі народамі «набыла асаблівасьці славянскай мовы»⁶⁹.

Апошняе тычылася, напэўна, ліцьвіноў. Мы ўжо гаварылі, што, апісваючы эпізоды хрышчэньня ліцьвіноў і жамойтаў, Длугаш сьцьвярджаў: пры хрышчэньні ліцьвіноў польскія сьвятары ня мелі патрэбы ў перакладчыках, якія спатрэбіліся ім пры хрышчэньні жамойтаў,

Дарэчы, Длугаш пакінуў яшчэ гэткую неспадзеўку. У адзінаццатай кнізе сваіх хронікаў ён прыгадаў першага каталіцкага япіскапа для Жамойці й пісаў: «На першага япіскапа катэдры ў Медніках быў высьвечаны Мацей, з

⁶⁸ Długosz J. Op. cit. Ks.1-2. Warszawa, 1962. P.285-286.

⁶⁹ Ibidem. Ks.10. Warszawa, 1981. P.215-221.

паходжаньня Немец, які, аднак, нарадзіўся ў Вільні. Ён добра ведаў мовы літоўскую й жамоіцкую»⁷⁰.

ЛІЦЬВІНЫ Й ЖАМОЙТЫ

У афіцыйным акце вялікага князя Вітаўта аб заснаваньні Медніцкай каталіцкай япархіі япіскап Мацей характарызаваўся як чыстакроўны ліцьвін: «... ad quem venerabilem virum magistrum Mathiam origine Lytwanum, praepositum Wilnensem ydoneum et discretum postulamus...»⁷¹.

Такім чынам Длугаш змушаны быў прызнаць, што йснавалі дзьве мовы: «мова літоўская» й «мова жамоіцкая». Хоць адасабленьне мовы ліцьвіноў ён бачыў як вынік моўнай асымільцыі: «лацінская мова ліцьвіноў пад уплывам цесных кантактаў з суседнімі народамі набыла асаблівасьці славянскай мовы». Пра тое, што «ліцьвіны былі славянізаваныя» або «славянізуюцца», пісаў таксама іншы польскі храніст Мацей Мяхоўскі ў сваім «Апісаньні сарматаў азіяцкіх і эўрапейскіх».

Нам могуць запярэчыць, маўляў, ёсьць яшчэ афіцыйны дакумант — пасланьне вялікага князя Вітаўта імператару Сьвятой Рымскай імперыі Жыгімонту Люксэмбурскаму. Тое пасланьне ад 11 сакавіка 1420 г. тычылася якраз праблемы Жамоіці, і зь ягонага кантэксту вынікае, што ліцьвіны й жамоіты радніліся этнічна й моўна: «Вы выказаліся й прынялі пастанову наконт зямлі Жамоітаў, якая ёсьць нашай спадчынай і ўласнасьцяй як законная спадчына ад прадзедаў і дзядоў нашых, якою валодаем і цяпер ды якая ёсьць і заўсёды была адзінай зь зямлёю Літвы, бо ж адна тая самая гаворка й тыя самыя людзі. Але дзеля таго, што зямля Жамоітаў ёсьць зямля ніжэйшая ў параўнаньні зь зямлёю Літвы, дык называецца Жамоіцкай, што ў літоўскай мове перакладаецца як зямля ніжэйшая. Жамоіты, папраўдзе, Літву называюць Аўкш-тотай, што значыць зямля вышэйшая ў параўнаньні зь зямлёй Жамоітаў. Жамоіты, аднак, з даўнейшых часоў называюць сябе Ліцьвінамі, і ніколі Жамоітамі. З прычыны гэткай ідэнтычнасьці ў нашым тытуле мы пішамся з

⁷⁰ Ibidem. Ks.11. Warszawa, 1985. P.86.

⁷¹ Codex Ecclesiae Vilnensis. Nr.70. P.737.

Жамойці, якая абсалютна належыць да аднаго: зямля адна й людзі адны»⁷².

Перад тым, як запырэчыць гэтым сьцьверджанням Вітаўта, варта звярнуць увагу на той факт, як было цяжка вялікаму князю юрыдычна даказаць сваё спадчыннае права на Жамойць. Варта таксама прыгадаць тыя палітычныя ўмовы, якія спрычыніліся да напісання Вітаўтам гэтага пасланьня й прадыхтавалі ягоны своеасаблівы змест.

У міжусобным змаганьні за ўладу ў ВКЛ яшчэ вялікі князь Ягайла адмовіўся ад Жамойці на карысьць Тэўтонскага ордэну. Аднапаведнае пагадненьне з крыжакамі было аформленае 31 кастрычніка 1382 г. Паводле яго Жамойць перадавалася Прускаму й Лівонскаму ордэнам па раку Дубісу. Праўда, Ягайла марудзіў змацаваць тое пагадненьне сваёй пячаткай, а таму крыжакі ўхапіліся за князя Вітаўта, які пайшоў далей, чымся Ягайла. Уласнае пагадненьне з крыжакамі князь Вітаўт падпісаў 31 студзеня 1384 г., і цяпер мяжою становілася рака Нявяжа. Прускі й Лівонскі ордэны атрымлівалі ўсю Жамойць, а таксама некаторыя землі ўласнай Літвы, што ляжалі на правым беразе Нявяжы й вышэй ейных вытокаў. Апрача таго, Прускаму ордэну перадаваліся пушчанскія масывы крыху далей на захад ад Нёману, дзе ў перамешку зь іншымі перасяленцамі жылі рэшткі колішніх судаваў.

Князь Вітаўт гандляваў землямі Жамойці або трымаўся свайго ранейшага пагадненьня, калі ў 1390 г. другі раз апынуўся ў Прусіі. Але важнейшым зь юрыдычнага гледзішча было ведамае Салінскае пагадненьне, якім, фактычна, пацвярджаліся ранейшыя тэрытарыяльныя ўступкі Вітаўта. Гэтае пагадненьне, якое звалася «вечным мірам», было падпісанае й змацаванае пячаткамі 12 кастрычніка 1398 г. на нёманскім востраве Саліне. Афармлялася яно пры ўрачыстых абставінах: прысутнічалі

⁷² «Sentenciastis enim et pronunciastis primo in terra Samaytarum, que est hereditas et patrimonium nostrum ex legitima atavorum et avorum nostrorum successionem, quam et nunc possidemus, que etiam est et semper fuit unum et idem cum terra Lythwanie, nam unum ydeoma et uni homines. Sed quod terra Samaytarum est terra inferior ad terram Lythwanie, ideo Szomoyth vocatur, quod in lythwanico terra inferior interpretatur. Samoyte vero Lythwaniam appellant Auxstote, quod est terra superior respectu terre Samaytarum. Samagitte quoque homines se Lythwanos ab antiquis temporibus et nunquam Samaytas appellant, et propter talem ydemptitatem in titulo nostro nos de Samagicia nos scribimus, quia totum unum est, terra una et homines uni» (Codex epistolaris Vitoldi. Nr.DCCCLXI. P.467-468).

сам вялікі князь Вітаўт, вялікі магістар Прускага й магістар Лівонскага ордэнаў. Прысутнічалі таксама маршалкі, комтуры й браты-рыцары гэтых ордэнаў, а ў сьвіце Вітаўта — паны-радцы, князі й баяры-рыцары.

Нарэшце, у траўні 1404 г. у польскім горадзе Рацэньжу было аформленае чарговае мірнае пагадненьне з Прускім Тэўтонскім ордэнам. Паводле гэтага пагадненьня кароль Уладыслаў-Ягайла на карысьць крыжакоў адрокся ад польскага Памор'я, а вялікі князь Вітаўт пацьвердзіў умовы прыгаванага Салінскага «вечнага міру». Жамойць зноў жа заставалася разьменнай манэтай.

Дарэчы, выдатная перамога 1410 г. у Грунвальдзкай бітве належным чынам не была выкарыстаная, што знайшло адлюстраваньне ў Торуньскім мірным пагадненьні 1411 г. Паводле гэтага пагадненьня Жамойць адыходзіла да ВКЛ толькі на час жыцьця вялікага князя Вітаўта або польскага караля Ўладыслава-Ягайлы.

Гэткая была рэчаіснасьць. Падтрымліваючы палітычныя інтарэсы крыжакоў, ёю вельмі добра маніпуляваў прыгаваны Рымскі імператар Жыгімонт Люксэмбурскі. У тых палітычных спрэчках яму былі даручаныя абавязкі вышэйшага арбітра. Як у 1412 г., так і ў студзені 1420 г. на арбітражным судзе ў сілескім горадзе Уроцлаве Жыгімонт Люксэмбурскі вынес прысуд на карысьць Тэўтонскага ордэну. Гэта тычылася й жамойцкай праблемы. Адсюль у адказ была войстрая рэакцыя вялікага князя Вітаўта або ягоная згода падтрымаць рух гусітаў у Чэхіі. Было ягонае пасланьне Жыгімонту Люксэмбурскаму, вытрымку зь якога мы ўжо цытавалі.

Увогуле ад 1410 г. і да часу падпісаньня Мельніцкага пагадненьня ў 1422 г. адбывалася зацятае дыпляматычнае змаганьне, якое ў сваёй кнізе «Уладыслаў II Ягайла» грунтоўна апісалі Я.Кшыжанякова й Е.Ахманьскі. Прыгадалі яны таксама той факт, што, каб вярнуць Польшчы землі польскага Памор'я, польскім дыпляматам даводзілася высоўваць якраз этнічна-моўны фактар. За гэты фактар, як выглядае, давялося ўхапіцца й вялікаму князю Вітаўту.

Аднак жа ў тым сваім пасланьні Вітаўт скардзіўся, што ягоныя пасланцы, якія прысутнічалі на арбітражным працэсе ў Уроцлаве, не маглі толкам растлумачыць, што такое Жамойць, і гэтым самым увялі імператара ў аблуду. Яны гаварылі перад судом, быццам існавала ажно «тры

зямлі Жамойтаў», і тут Вітаўт яшчэ раз тлумачыў, што ёсць толькі «адна зямля Жамойтаў», і «ў літоўскай мове» яна называецца «Жамойць» і значыць «зямля ніжэйшая». А польскія пасланцы яшчэ тлумачылі на тым працэсе, што, маўляў, «Жамойць... гучыць у літоўскай мове ніжэйшая Літва»⁷³.

Гэта першае. Другое, у тым сваім пасланьні Вітаўт скардзіўся, што імператар, ня будучы ў курсе справы, перадаў крыжакам таксама зямлю судаваў. Тымчасам гэтыя крыжакі, у абмен на Жамойць, выказалі згоду, што зямля гэтых судаваў можа адыйсці да Літвы. І тут Вітаўт ужыў гэткую фармулёўку: «terra Sudorum sive Gettarum, qua mediat inter terram Lythwaniam et Prussiam».

Судавы — гэта тыя ж яцьвягі, і яны належалі да групы заходнебалцкіх плямёнаў. А «гетамі» іх называў яшчэ польскі храніст Вінцэнт Кадлубэк. Чаму ж тады вялікі князь Вітаўт (або ягоныя сакратары) гэтых судаваў-яцьвягаў не залічыў да быццам «роднасных» ім ліцьвіноў, як гэта зрабіў ён у выпадку жамойтаў?

Трэцяе, вялікі князь Вітаўт ня меў слухнасьці, калі цьвердзіў, што «Жамойты з даўнейшых часоў называлі сябе Ліцьвінамі, і ніколі Жамойтамі!» Але ж гэтакія акрэсьленьні, як «народ Жамойтаў» — «gens Samagitarum», — можна знайсці, напрыклад, у пасланьнях самога Вітаўта й польскага караля Ёладыслава-Ягайлы да ўладароў (каралёў і князёў) краінаў Заходняй Эўропы. Тыя пасланьні былі датаваныя 9 верасьня 1409 г., і ў іх была гаворка пра злачынныя ўчынкі крыжакоў у Жамойці, а таксама ў дачыненні да зямляў Польшчы й ВКЛ⁷⁴. Як мы ўбачым далей, гэтакія акрэсьленьні («народ Жамойтаў») паўтараліся ў фундацыйных актах пры заснаваньні Медніцкай каталіцкай япархіі для Жамойці, а таксама ў дакумэнтацыі наконт гэтай справы, якая ў 1417 г. высылалася на Канстанцкі царкоўны сабор. Можна прыгадаць яшчэ скаргу на крыжакоў жамойцкай дэлегацыі, якая пад канец 1415 г. завітала на гэты сабор. Дык і ў гэтым выпадку жамойты трымаліся як асобны народ, хоць, праўда, і маючы, напэўна, павучальнае настаўленьне ад

⁷³ Zajączkowski St. Studya nad dziejami Żmudzi wieku XIII. Lwów, 1925. S.9.

⁷⁴ Codex epistolaris Vitoldi. Nr.CCCCXXVI-CCCCXXVII. P.194-201.

Вітаўта, яны паведамлялі, што стрыжнёва, «целам і касцямі», былі зродненыя з «народам Літоўскім»⁷⁵.

Чацьвертае, ня вельмі пераканальна гучаў аргумэнт вялікага князя Вітаўта, быццам ліцьвіны й жамойты былі народам аднае мовы. У тым сваім пасланьні побач з лацінскай назвай Жамойці й жамойтаў Вітаўт ужываў яшчэ тэрміналёгію: «Samoyth», «terra Samaytarum», «Szo-moyth», «Samoyte». І вось чаму. Заснаваньне ў 1417 г. Медніцкай каталіцкай япархіі для Жамойці ўзгаднялася з пастановамі Канстанцкага царкоўнага сабору. Сабор даручыў гэтую справу спэцыяльнай камісіі, якую ўзначальвалі львоўскі архіепіскап Ян і віленскі япіскап Пётра. Камісія прыбыла ў Вільню дзесьці ў кастрычніку 1417 г., бо 23 і 24 кастрычніка датаваліся два фундацыйныя акты вялікага князя Вітаўта⁷⁶ і паведамленьні ў Канстанцу, аўтарамі якіх былі прыгаваныя архіепіскап Ян і япіскап Пётра⁷⁷.

Дык вось, у фундацыйных актах Вітаўта гаварылася, што Медніцкая каталіцкая япархія засноўвалася для «народу Жамойтаў», а пробашч зь Вільні магістар Мацей, які быў кандыдатам на пасаду Медніцкага япіскапа, характарызаваўся як чыстакроўны ліцьвін⁷⁸. Дарэчы, як асобны народ, «gens Samaytarum», жамойты ажно тры разы характарызаваліся ў пастанове наконт Жамойці Канстанцкага царкоўнага сабору ад 11 жніўня 1416 г.⁷⁹

Пра тое, што Медніцкая каталіцкая япархія засноўвалася для «народу Жамойтаў», была гаворка таксама ў дакумэнтацыі, высланай для азнаямленьня Канстанцкага царкоўнага сабору ўвогуле і да кангрэгацыі кардыналаў Рымскай курыі, якая працавала тады ў Канстанцы. У гэтых паведамленьнях-пасланьнях адлюстраваліся яшчэ й гэтакія немалаважныя рэчы:

⁷⁵ Ibidem. P.1018-1024.

⁷⁶ Codex Ecclesiae Vilnensis. Nr.70, 72. P.737, 739-740.

⁷⁷ Ibidem. Nr.70-73, 71. P.101-103, 738-739.

⁷⁸ «Ne igitur sicut navis sine remige relicta de facili periclitatur, sic gens ista Samagittarum nondum in fide sancta instructa et firmata deficiente pastore in errores priores paganicos et revera peiores recidivare videretur, nos igitur huiusmodi pericula evitare... episcopatum seu ecclesiam kathedralem ibidem in terra Samagittarum in districtu Medicensi dignum duximus erigendum et fundandum et de facto erigimus et fundamus, ad quem venerabilem virum magistrum Mathiam origine Lytwanum, praepositum Wilnensem ydoneum et discretum postulamus...» (Ibidem. Nr.70. P.737).

⁷⁹ Ibidem. Nr.68. P.735-737.

«Дастойнага мужа магістра Мацея, пробашча Віленскага, мы высвяцілі на катэдру ў Медніках, чалавека чыстага жыцця, беззаганных звычаяў і навукі дый іншых шматлікіх цнотаў, які выдатна валодае жамойцкай гаворкай...»⁸⁰.

Зноў жа ў пасланні да кардыналаў Рымскай курыі львоўскі архіепіскап Ян і віленскі епіскап Пётра пісалі: «Дастойнага спадара Мацея, магістра свабодных навук, пробашча Віленскага, *Ліцьвіна*, які *поўнасьцяй валодае жамойцкай гаворкай*,... мы высвяцілі на катэдру...»⁸¹.

Епіскап Мацей зь Меднікаў перайшоў на віленскую катэдру ў траўні 1422 г. Таму ў студзені 1423 г. вялікі князь Вітаўт зьвярнуўся з просьбай да Папы Марціна V, каб ён даў згоду прызначыць на пасаду Медніцкага епіскапа ягонага кандыдата Мікалая, які дасюль быў пробашчам фарнага касцёлу ў Новых Троках. Дык і ў гэтым выпадку Вітаўт паведамляў у Ватыкан, што пробашч Мікалай, апрача іншых годнасьцяў і цнотаў, ведаў яшчэ «гаворку народу жамойцкага»: «*sciensque gentis Samaitice ydiodia*»⁸².

Вось тут узнікае вельмі важнае пытаньне: зь якое рацыі «Ліцьвіны», атрымліваючы катэдру Медніцкай каталіцкай япархіі ў Жамойці, павінны былі ведаць «гаворку народу жамойцкага»? Як выглядае, меў слушнасьць італійскі гуманіст Пікалямніні, калі пісаў пра Літву як славянскую краіну і мову народу аднолькава залічаў да славянскіх моваў.

Дарэчы, гэтае меркаваньне або канстатацыю Энэя Пікалямніні вымоўна пацвярджае яшчэ гэтакі факт. Пасьля

⁸⁰ «Venerabilem virum magistrum Mathiam prepositum Wilnensem de vite puritate, morum venustate et sciencia ceterisque virtutibus multipliciter commendatum ac de ydiomate Samagitico sufficientissime institutum, ex hominibus assumptum et pro hominibus in pontificem constitutum Medicinensem ad instanciam prefatorum clarissimorum principum in virtute Trinitatis vivifice consecravimus» (Ibidem. Nr.73. P.103).

⁸¹ «Venerabilem dominum Mathiam magistrum arcium, prepositum Wilnensem Lythwanum necnon ydiomate Samagitico plenissime eruditum, virum utique et morum eminencia stabilem et virtutum laudabili venustate reditum, cuius merita brevitate contenta, que plus luce lucent meridiana, hominum subiecta sunt oculis testimoniis (!) relinquimus, consentientibus prefatis serenissimis principibus in episcopum Medicinensem, qui in dicta Samagittarum terra situs est locus et dictorum dominorum regis et ducis Withowdi benignitate pro ecclesia cathedrali cum sufficienti dotatione deputatus et a nobis consecratus iuxta mandati nobis a beatissima paternitate exhibiti format et decretum» (Ibidem).

⁸² Napiersky K.E. Russisch-Livländische Urkunden. St. Petersburg, 1868. Nr.214. S.176; Fijatek J. Op. cit. P.114-115.

сьмерці першага віленскага каталіцкага япіскапа Андрэя (1388—1398) кандыдатам на гэтую пасаду быў абраны Якуб Пліхта, які ў тым часе ўзначальваў ордэн манахаў-францішканаў у Літоўскай правінцыі. Абраньне гэтае папскай булай з Ватыкану было пацверджанае ў траўні 1399 г. Прозьвішча таго манаха, другога віленскага каталіцкага япіскапа Якуба Янавіча Пліхты, які памёр 2 лютага 1407 г., сьведчыць пра ягонае славянскае паходжаньне. Магчыма, у ягоных жылах цякла кроў ліцьвіноў. Аднак, як меркаваў Ян Фіялэк, Якуб Пліхта мог быць таксама чэхам або палякам-мазурам. Сапраўды, у грамаце мазавецкага князя Земавіта ад 21 жніўня 1415 г. прыгадваўся ў якасьці прысутнага сьведкі ягоны (Земавіта) маршалак дворны Павал Пліхта.

У віленскім акце ад 1 сьнежня 1398 г., які тычыўся абраньня Якуба Пліхты кандыдатам на пасаду чарговага Віленскага каталіцкага япіскапа, гаварылася, што гэты манах і вікарыі ордэну францішканаў у Літве паходзіў з *«народу й мовы літоўскай»*⁸³. Напэўна, гэтай характарыстыкай для будучага віленскага каталіцкага япіскапа падкрэсьлівалася ягоная прыдатнасьць займаць гэтую іерархічную пасаду ў Вільні. Але, маючы на ўвазе, што манах Якуб Янавіч Пліхта сапраўды паводле паходжаньня мог быць чэхам або палякам-мазурам, характарыстыка гэтая дае таксама падставы сьцьвярджаць, што з узгляду на этнас і мову Літва й ліцьвіны ў тым часе аднолькава атаясамліваліся зь іншымі славянскімі краінамі й народамі.

Пятае, ці можа адпавядаць праўдзе, што жамойты, як кажа Вітаўт, Літву называлі *Аўкштотай*? А калі й называлі, дык якую ейную тэрытарыяльную частку? Але пра гэта будзе гаворка крыху пазьней. Бо важна яшчэ абмеркаваць дзіўныя фармулёўкі Лівонскай рыфмаванай хронікі. Важна

⁸³ «... Defuncto igitur reverendo patre fratre Andrea ordinis Minorum, predictae ecclesie nostre (Vilnensis) episcopo et pastore... omnes unanimiter... ex consensu serenissimi principis domini Vladislai Dei gracia regis Polonie, summi principis Lythuanie et heredis Russie et fundatoris, ac illustris Allexandri alias Vitowti ducis Lythuanie et Russie terrarum etc., in devotum virum fratrem Jacobum ordinis Minorum, natum quodam Joannis dicti Plychta quondam lectorem Cracoviensem, nunc vero vicarium *Lythuanie, eiusdemque nationis et lingue*, qui hucusque laudabiliter vixit in eodem officio, discretum, idoneum, de legitimo thoro procreatum, moribus et sciencia illuminatum... duximus vota nostra et in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti ipsum postulavimus et presentibus postulamus in episcopum ecclesie nostre supradicte et pastorem...» (Codex Ecclesiae Vilnensis. Nr.34. P.60-61).

таксама ўдакладніць, што мог мець на ўвазе паляк Эразм Цёлак, які ў якасьці пасланца вялікага князя Аляксандра заявіў у 1501 г. у Рыме, быццам ліцьвіны захоўвалі ўласную мову, але звычайна карысталіся «мовай русінаў».

ЛИВОНСКАЯ РЫФМАВАНАЯ ХРОНІКА

Ёсьць падставы меркаваць, што Лівонская рыфмаваная хроніка была напісаная ня ў 1296 г., а толькі канчалася на гэтым годзе. 1296-м годам пазначалася напісаньне хронікі ў далёка ня поўным львоўскім рукапісе, дзе называўся яшчэ ўяўны аўтар і гаварылася, што яна была напісаная ў Рэвэльскім комтурстве. Усё гэта адсутнічала ў поўным пергамэнтным рукапісе, які спачатку захоўваўся ў Рыме й трапіў пазьней у бібліятэку Гайдэльбэргу.

На гэтыя рэчы звярнулі ўвагу яшчэ першыя выдаўцы хронікі ў цэлым або ейных асобных частак. Яны ж адзначылі, што Рэвэльскае комтурства было створанае толькі ў 1346 г. пасля таго, як з-пад улады Даніі Эстонія перайшла пад уладу Лівонскага ордэну. Беглы аналіз апісаньня падзеяў у Лівонскай рыфмаванай хроніцы й параўнаньне з тым, як тыя самыя падзеі апісваліся ў іншых, блізкіх да яе хроніках, таксама дазваляюць зрабіць выснову наконт таго, што Лівонская рыфмаваная хроніка пісалася шмат пазьней 1296 году.

Напрыклад, калі б аўтар яе быў сучасьнікам вялікага князя Віцэня, ён ня мог бы выдумляць для яго гэткае імя: Масэка⁸⁴, што нагадвае Мешку ці Мечаслава. Іншыя хронікі пісалі толькі пра князя ВКЛ Віцэня. Таксама, калі б аўтар гэтай хронікі быў сучасьнікам падзеяў другой паловы XIII ст., ён ня мог бы ўпэўнена пісаць пра тое, што жамойцкі князь Транята жыве пры двары вялікага князя Міндоўга і меў моцны ўплыў на апошняга. Маўляў, толькі пад узьдзеяннем Траняты Міндоўг адважыўся ажыцьцявіць разрыў з каталіцкай царквой і спыніў свае саюзныя дачыненні з Прускім і Лівонскім ордэнамі⁸⁵.

Між іншага, грунтуючыся ў асноўным на Лівонскай рыфмаванай хроніцы, у сваёй кнізе пра Жамойць польскі гісторык Станіслаў Заянчкоўскі з гэтага жамойцкага князя

⁸⁴ Livländische Reimchronik // SRL. Bd.1. Riga u. Leipzig, 1853. S.724-727.

⁸⁵ Ibidem. P.630-634.

Траняты зрабіў галоўнага героя тых падзеяў. Паводле Заянчкоўскага, Транята сапраўды мог знаходзіцца пры двары Міндоўга, у 1261 г. ён змусіў вялікага князя адмовіцца ад Хрыстовай веры й перакінуцца на бок паганцаў. Пасьля, да часу забойства Міндоўга, Транята, маўляў, ня толькі трымаў у сваіх руках палітычную ўладу, але быў таксама галоўным арганізатарам ваенных паходаў⁸⁶.

Насьцярожвае й яшчэ адна мясьціна Лівонскай рыфмаванай хронікі, што тычылася 80-х гадоў XIII ст. (у хроніцы адсутнічала датаваньне падзеяў). Аўтар хронікі пісаў, што да чарговай абароны ад паўстанцаў Зэмгаліі да братоў-рыцараў Лівоніі далучыліся каля сотні апалчэнцаў з гораду Вэндэн пад сваім «Чырвона-Бел-Чырвоным» сьцягам. Прыгадаў, што жанчыны гэтай мясцовасьці нараўне з мужчынамі зь ліхацтвам езьдзілі на конях. Гэта, магчыма, тыя «амазонкі», пра якіх пісалі аўтары старых заходнеэўрапейскіх хронікаў. Але справа ў іншым. Аўтар хронікі дадаваў, што выступленьне ў паход пад чырвона-бел-чырвоным сьцягам, які ёсьць сьцягам латышоў, належыць да «сёньняшніх вэндэнскіх звычайу»⁸⁷. Горад Вэндэн быў заснаваны славянамі — вэнэдамі, якія раней жылі ў зямлі куршаў.

Дык калі б аўтар хронікі быў сучасьнікам гэтага эпизоду, які апісаў, ён ня меў бы патрэбы ўдакладняць, што гэта «сёньняшнія звычаі».

З апісаньнем падзеяў у Лівонскай рыфмаванай хроніцы шмат у чым пераклікаецца апісаньне падзеяў у «Старажытнай хроніцы Прусіі й Лівоніі»⁸⁸, «Навейшай хроніцы вялікага магістра»⁸⁹ і «Хроніцы рыцараў Тэўтонскага ордэну»⁹⁰. Мы казалі «пераклікаецца», бо гэтае апісаньне таксама не супадае, і ня толькі ў дэталях. Таму можна дапусьціць, што для ўсіх гэтых чатырох хронікаў існаваў калісьці адзіны пратограф. Арыгінальная рыфмаваная хроніка Віганда з Марбургу зьнікла, і застаўся толькі яе недакладны лацінскі пераклад.

⁸⁶ Zajączkowski St. Op. cit. P.63, 96-107.

⁸⁷ Livländische Reimchronik. S.679-680.

⁸⁸ Uralte Preussische und Lifflandische Cronik // SRL. Bd.1. Riga und Leipzig, 1853. S.842-866.

⁸⁹ Die Jüngere Hochmeisterchronik // SRP. Bd.5. Leipzig, 1874. S.36-159.

⁹⁰ Chronicon Equestris Ordinis Teutonici Incerti Auctoris // Antonii Matthaei Veteris Aevi Analecta. Editio secunda. T.V. Hagae-Comitum, 1738. P.615-818.

Вось жа, у гэтых іншых хроніках пра вялікага князя Міндоўга гаварылася, што, будучы яшчэ хрысьціянінам, ён патаемна падтрымліваў паганцаў. Дзеля гэтага, магчыма, першы «Літоўскі» каталіцкі япіскап Хрысьціян пакінуў ВКЛ яшчэ ў 1259 г. і больш у Княства не вярнуўся. Вынікае таксама, што ў бітве з крыжакамі, якая адбылася 13 ліпеня 1260 г. над ракой Дурбай, бралі ўдзел ня толькі жамоіты, але й ліцьвіны, прысланыя на дапамогу князем Міндоўгам. Разам яны й перамаглі ў той бітве крыжацкае войска.

Што ж тычылася жамоіцкага князя Траняты, дык у прыгаданах іншых хроніках ён характарызаваўся як «верхавода» ў Жамоіцкай зямлі. Паводле гэтых хронікаў, якраз Транята ўзначальваў пасольства жамоітаў, якое завітала да князя Міндоўга, каб схіліць яго на шлях змаганьня з пагрозай Прускага й Лівонскага ордэнаў. Стаяла й пытаньне адрачэньня Міндоўга ад Хрыстовай веры. Нагадаем, што ў Лівонскай рыфмаванай хроніцы была гаворка пра тое, што, прыбыўшы ў Літву, жамоіцкае пасольства спачатку зьвярнулася да Траняты, просячы яго падтрымаць справу жамоітаў і пасольства. Транята згадзіўся, сказаў, што будучь дзейнічаць рашуча, і разам з жамоіцкімі пасламі наведаўся да князя Міндоўга⁹¹.

Мы ўжо гаварылі, што аўтар Лівонскай рыфмаванай хронікі ўжыў дзіўныя фармулёўкі. У трох розных мясьцінах свае хронікі ён рыфмаваў: «ліцьвіны, якія называюцца жамоітамі», а ў чацьвертай мясьціне пісаў: «жамоіты, якіх называюць таксама ліцьвінамі»⁹². Усё гэта адсутнічае ў названых намі іншых хроніках. У іх пры апісаньні тых самых падзеяў Жамоіць выразна адрозьнівалася ад Літвы.

Дык, магчыма, аўтар Лівонскай рыфмаванай хронікі ўжываў гэтакія фармулёўкі проста дзеля захаваньня рытмікі вершу? Вось прыклад: «Eines nachtes spate / Wart der meister zu rate / Das er zu kurlande / Wolde bie des meres strande / Und wolde beschowen / Die burc, die den lettowen / Die sameiten sin genant / Tet vil we. Er hies zu hant / Des morgens zu bereiten». Аднак можа быць яшчэ іншае тлумачэньне, чаму аўтар імкнуўся ліцьвіноў атаясамліваць з жамоітамі або жамоітаў атаясамліваць зь ліцьвінамі.

⁹¹ Livländische Reimchronik. S.630-632.

⁹² Ibidem. P.580, 598, 615, 692.

У студзені і ў лютым 1337 г. тагачасны вялікі магістар Тэўтонскага ордэну зарганізаваў вялікі напад на землі ВКЛ. Зваўся вялікі магістар Дытрыхам з Альтэнбургу і быў князем Сьвятой Рымскай імперыі. У тым «крыжовым паходзе» ўдзельнічала бадай уся Заходняя Эўропа, а паход узначальвалі кароль Чэхіі Ян Люксэмбурскі й герцаг Ніжняй Баварыі Генрых II. Крыжакі пабудавалі тады моцны замак над Нёманам крыху далей на ўсход ад упадзення ў Нёман ракі Дубісы. Гэта быў *Баернбург*, названы гэтак у гонар Баварыі. Ён меўся стацца «*новай сталіцай Літвы*» пасля падпарадкаваньня Тэўтонскаму ордэну ўсіх земляў ВКЛ.

Пра ўсё гэта была гаворка ў дзвюх *дароўных* граматах, якія вялікі магістар Дытрых з Альтэнбургу атрымаў ад тагачаснага імператара Сьвятой Рымскай імперыі Людовіка Баварскага. Нямецка-рымскія імператары не скупіліся на падобныя «дароўныя граматы», калі справа тычылася чужых земляў. Граматы гэтыя былі ад 15 лістапада і 12 сьнежня 1337 г.⁹³

Што тычылася зьместу, граматы крыху розьніліся між сабою. Першая зь іх была нібы чарнавым праектам для другой. Аднак абедзьве яны былі выдадзеныя ў Мюнхене й замацаваныя подпісам і пячаткай імператара. У якасьці «дарунку» крыжацкаму ордэну перадавалася «Літва» оптам — «з усімі ейнымі землямі й народамі»: «*cum omnibus suis pertinenciis et partibus cuiuscumque ydiomatis*». З гэтых «земляў і народаў Літвы» ў ранейшай грамаце канкрэтна былі названыя Жамойць, Каршоўская зямля й Русь. А ў другой грамаце вылучалася яшчэ Аўкштота, якая была названая перад Жамойцямі.

Як ужо адзначалася, пра Аўкштоту будзе асобная гаворка, а Каршоўская зямля ляжала крыху далей на захад ад ракі Дубісы там, дзе былі рэчкі Мітва, Юра і Шашува. Каршоўская зямля належала да Жамойці. У ліку першых жамойцкіх земляў яе перадаў Тэўтонскаму ордэну яшчэ вялікі князь Міндоўг.

Вось жа, зьмест гэтых *дароўных* граматаў мог быць падставай для аўтара Лівонскай рыфмаванай хронікі атаясамліваць ліцьвіноў з жамойтамі.

⁹³ Preussisches Urkundenbuch. Bd.3, 1. Lieferung (1335-1341). Herausgegeben von Dr. Max Hein (Nachdruck der Ausgabe 1944). Scientia Aalen, 1961. Nr.134, 135. S.96-101.

Зьвесткі пра гэтыя граматы меў Віганд з Марбургу, які пісаў у сваёй прускай хроніцы, што прыгадваны замак Баернбург атрымаў баварскія герб і сьцяг ад герцага Ніжняй Баварыі Генрыка II⁹⁴. Якраз пра гэтыя рэчы была таксама гаворка ў тых дароўных граматах нямецка-рымскага імператара Людовіка Баварскага.

Дарэчы, пра тыя «дароўныя граматы» не маглі ня ведаць у самым ВКЛ. Таму ж, згаджаючыся на хрышчэньне яшчэ паганскага насельніцтва Княства, вялікі князь Альгерд і ягоны брат князь Кейстут высулі ў 1358 г. гэтыя перадумовы: заснаваньне асобнай каталіцкай мітраполіі для ВКЛ; далучэньне да ВКЛ земляў Прусіі, што ляжалі на ўсход ад рэкаў Прэголя, Лына й Алла; далучэньне да ВКЛ таксама земляў куршаў і зэмгалаў па раку Дзьвіну, а на поўнач ад Дзьвіны земляў Латгаліі па раку Айвіекстэ і возера Лубанас (у тым часе яно называлася Любанія ці Любня); перамяшчэньне Тэўтонскага ордэну на тэрыторыю прычарнаморскіх стэпаў, дзе ён, падлягаючы юрысдыкцыі ВКЛ, мог бы праявіць сябе ў змаганьні з мангольска-татарскай пагрозай⁹⁵.

Фактычна гэтыя перадумовы скіроўваліся на ліквідацыю крыжацкага ордэну й былі адказам на тыя «дароўныя граматы» імператара Людовіка Баварскага.

ЭРАЗМ ЦЁЛАК

Паляк Эразм Цёлак або Вітэліюс быў пробашчам у Вільні й лацінскім сакратаром пры дзяржаўнай канцэлярыі ВКЛ. У якасьці пасла вялікага князя Аляксандра на пачатку 1501 г. ён наведваўся ў Рым і там на аўдыенцыі ў Папы Аляксандра VI выступіў 31 сакавіка зь вялікай прамовай. У гэтай прамове Эразм Цёлак зрабіў экскурс у гісторыю Княства, апісаў ягоныя прыродныя багацьці. Гаворачы пра вонкавапалітычную сытуацыю ВКЛ, ён зьвярнуў увагу на вайну, распачатую Маскоўскім вялікім князем Іванам III, на саюзныя дачыненьні Івана III з Крымскім ханам Мэнглі-Гірэем. Эразм Цёлак шмат

⁹⁴ Die Chronik Wigands von Marburg. S.490-494.

⁹⁵ Hermann de Wartberge Chronicon Livoniae // SRP. T.2. Leipzig, 1863. P.79-80; Manfred Hellmann. Grundzüge der Geschichte Litauens und des litauischen Volkes. 4. Auflage. Darmstadt, 1990. S.29.

гаварыў таксама пра пагрозу для народаў і краінаў Эўропы з боку Турэцкай імперыі⁹⁶.

У кантэксьце свае прамовы Эразм Цёлак яшчэ нагадаў, што, паводле яго, ліцьвіны захоўвалі ўласную мову. Аднак у сувязі з тым, што русіны засялялі амаль палову Княства, дык агулам карысталіся іхняй мовай, бо яна зграбная й лёгка да ўжытку⁹⁷. Для «мовы русінаў» Эразм Цёлак ужыў лацінскі тэрмін «loquela», які мог азначаць вырабленую літаратурную мову, а не народную.

Што ж было прычынай для гэткага вылучэння «ўласнай мовы ліцьвіноў»? Першае, паміж ВКЛ і Масковіяй працягвалася зацятая вайна, якая ў разуменьні Маскоўскага вялікага князя Івана III была яшчэ й «рэлігійнай вайной». Таму шукалася палітычная падтрымка на Захадзе, галоўным чынам у Польшчы, Чэхіі й Венгрыі, а таксама ў Ватыкане. Другое, маючы падтрымку з боку паноў Сапегаў ды іншых праваслаўных дзеячоў, тагачасны мітрапаліт ВКЛ Іосіф Баўгарыновіч быў згодны аформіць з Ватыканам царкоўную вунію або аб'яднаньне на пэўных умовах Праваслаўнай і Каталіцкай цэркваў. Насельніцтва ўласнай Літвы ў складзе ВКЛ было пераважна каталіцкага веравызнаньня. У гэткай даволі складанай палітычнай і рэлігійнай сытуацыі трэба было неяк вылучыць уласных ліцьвіноў-католікаў, і тут зноў прыдаўся моўны фактар.

Вось яшчэ адзін факт, які ў пэўным сэнсье можа сьведчыць пра тое, што, гаворачы ў Ватыкане пра «ўласную мову ліцьвіноў», Эразм Цёлак меў на ўвазе народную мову, простую гаворку звычайнага насельніцтва. У верасьні таго ж 1501 г. віленскі каталіцкі япіскап Альбэрт Табор атрымаў ад вялікага князя Аляксандра гэткую грамату. Справа тычылася таго, што, ня ведаючы «літоўскай гаворкі», сьвятары парафіяльных касьцёлаў Віленскай япархіі не маглі толкам навучыць сваіх парафіянаў слову Божаму. Ведама ж, што ў гэтых касьцёлах набажэнствы й казані спраўляліся на лацінскай мове. Япіскап Альбэрт (Войцех) атрымліваў права на свой погляд прызначаць

⁹⁶ Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... Edita ab Augustino Theiner. Vol.II. Romae, 1861. Nr.299. P.277-280.

⁹⁷ «(Lithuani) linguam propriam observant. Verum quia Rutheni medium fere Ducatum incolunt, illorum loquela, dum gracilis et faciliior sit, utuntur communi» (Ibidem. P.277).

ксяндзоў, пажадана такіх, якія валодалі б вось гэтай «літоўскай гаворкай»⁹⁸.

У грамаце былі пералічаныя 28 парафіяльных касьцёлаў або, праўдзівей, каталіцкіх парафіяльных цэнтраў. Сярод іх былі названыя: Рудаміна, Ліда, Беліца, Дубінкі, Пабойск, Быстрыца, Сьвянцянны, Даўгі, Мерач, Слонім, Дубічы, Краснае сяло, Валожын, Маладэчна, Радашкавічы, Койданава, а на Падляшшы ў сучасным Беластоцкім ваяводзтве яшчэ Трысьцянка, Далістаў і Ганёндз.

Узьнікае, такім чынам, пытаньне: на якой мове маглі гутарыць у 1501 г. парафіяне каталіцкіх касьцёлаў, напрыклад, у Лідзе або Беліцы, у Слоніме або Валожыне, у Маладэчне або ў Радашкавічах і Койданаве? Каталіцкія парафіі былі яшчэ ў Гайне й Абольцах.

Справа, аднак, яшчэ і ў тым, што вось гэтая, пажаданая ў тым часе «моўная рэформа» ў касьцёлах не пакінула аніякіх сьлядоў, якія б маглі пацьвердзіць факт ужыцьця *жамойцка-летувіскай* мовы ў набажэнствах у названых тут ды іншых каталіцкіх парафіяльных цэнтрах. Тымчасам добра ведамы той факт, што малітоўнікі й катэхізісы, перакладзеныя на жамойцкую мову, пачалі выкарыстоўвацца ў Жамойці ў другой палове XVI ст. Гэтыя малітоўнікі й катэхізісы, дарэчы, спачатку друкаваліся ў Прусіі, у Кёнігсбэргу, а ня ў Вільні. Дзякуючы тым кніжнікам-перакладчыкам і мова жамойтаў атрымала тады статус «літоўскай мовы»⁹⁹.

ДЗЕ ЗНАХОДЗІЛАСЯ АЎКШТОТА?

Ужо прыгадваны гісторык С.Заянчкоўскі зьмясьціў у сваім дасьледаваньні гісторыі Жамойці карту, на якой больш-менш дакладна акрэсьлівалася тэрыторыя Аўкштоты. Аўкштота ў яго памяшчалася на поўнач ад ракі Вяльлі крыху вышэй Вількаміра паабাপал ракі Сьвятой. Тым ня менш, у кантэксьце свайго дасьледаваньня С.Заянчкоўскі Аўкштоту атаясамліваў з уласнай Літвой. Тое ж рабіў Ул.Пашута. М.Ермаловіч не пагадзіўся з гэтым і пісаў у сваёй кнізе, што «Літва й Аўкштайція — розныя ў той

⁹⁸ Codex Ecclesiae Vilmensis. Nr.507. P.616-617.

⁹⁹ Анушкин А. На заре книгопечатания в Литве. Вильнюс, 1970.

час геаграфічныя паняцці»¹⁰⁰. Аднак і М.Ермаловіч на сваёй схематычнай карце Аўкштайцію памясьціў у сэрцы Віленшчыны — на поўдзень ад ракі Вяльлі, дзеля чаго Вільня й Трокі апынуліся на тэрыторыі Аўкштоты.

Цікава, што гісторыкі, якія Аўкштоту атаясамлівалі з уласнай Літвой, падкрэсьлівалі ня толькі геаграфічную, але й дзяржаўную ідэнтычнасьць гэтых паняццяў, не маглі назваць аніводнага архіўнага дакумэнту, дзе хоць бы адзін зь вялікіх князёў ВКЛ характарызаваўся, як «князь» ці «кароль» Аўкштоты. Наадварот, ёсьць акты, напрыклад, часоў вялікага князя Гедыміна, у якіх прыгадваліся таксама землі Аўкштоты й Жамойці, але сам Гедымін тытулаваўся ў тых актах як «кароль Літвы»!

Дзе знаходзілася Аўкштота, дазваляюць удакладніць паведамленьні нямецкага храніста з Рыгі Германа Вартбэрга. Сваю «Хроніку Лівоніі» ён пісаў дзесьці ў другой палове XIV ст. і закончыў яе на 1378 г. У ягоным разуменьні гэта была «вышэйшая зямля Літвы»¹⁰¹. Вартбэрг канкрэтна два разы назваў Аўкштоту, апісваючы напады ў 1373 і ў 1374 гг. на гэтую зямлю прускіх крыжакоў. Першы з гэтых нападаў узначальваў вялікі магістар Тэўтонскага ордэну Вінрых з Кніпроду, а другі — вышэйшы маршалак Рудыгер з Эльнэру¹⁰². Напэўна, Вартбэрг меў на ўвазе якраз Аўкштоту, паведамляючы пра напад у 1375 г. на «зямлю Ліцьвіноў» Лівонскага магістра Вільгельма з Урымэрсгайму, бо назваў гэтакія мясцовасьці: Уцяну, Таўрагіні, Больнікі, Малаты, Шашолы, Дубінкі й Гедройці¹⁰³.

Але, каб акрэсьліць, дзе, паводле Вартбэрга, ляжала Аўкштота, дастаткова зьвярнуцца да ягоных паведамленьняў пра напад крыжакоў канкрэтна на зямлю Аўкштоту, а таксама на «вышэйшую зямлю Літвы». У першым выпадку Герман Вартбэрг назваў *Вількамір* і *Жэймы*. Другі выпадак тычыўся 1367 г., калі, паводле Вартбэрга, вышэйшы маршалак Тэўтонскага ордэну Генінг Шындэкопф апустошыў і спапаліў гэтакія мясцовасьці ў «вышэйшай зямлі Літвы»: *Шаты* й *Ворлава* і з поўначы прыйшоў да *Коўны*¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Ермаловіч М. Цыт. пр. С.27-28.

¹⁰¹ Hermann de Wartberge Chronicon Livoniae. P.88.

¹⁰² Ibidem. P.104.

¹⁰³ Ibidem. P.105-106.

¹⁰⁴ Ibidem. P.88.

Дарэчы, захавалася арыгінальная справаздача наконт таго, як дайшло да ведамай бітвы 2 лютага 1448 г. над ракой Стрэвай. Напярэдадні гэтай крывавай сутычкі крыжацкае войска 8 дзён пустошыла «зямлю Літвы, што звалася Аўкштотай»¹⁰⁵. Праўда, не гаварылася, дзе яна знаходзілася. Але ўдакладніць яе месца дапамагае іншы дакумант — таксама крыжацкі, які тычыўся акрэсьлення межаў Жамойці й выкарыстоўваўся Тэўтонскім ордэнам на арбітражным працэсе 1412 г. Дакумант грунтаваўся на апытаньнях пажылых людзей, пераважна былых служакаў крыжацкага ордэну, сярод якіх былі немцы-рыцары й іхнія пахолкі, прадстаўнікі старажытных прусаў, жамойтаў і куршаў. Справа тычылася таксама замку Вялёны, што ляжаў у Жамойці крыху далей на захад ад упадзеньня ракі Дубісы ў Нёман. Дык тыя пажылыя людзі сьведчылі, што замак Вялёну калісьці, 40 гадоў таму, трымалі паны Сурмін, Матэйка й Гаштоўт. Яны, аднак, былі *ліцьвінамі*, якіх звалі яшчэ *аўкштотамі*. Нашчадкі гэтых паноў *ліцьвіны* яшчэ цяпер жывуць у Літве, а не ў жамойцкай зямлі; жывуць у землях *Кульвы* й *Вількаміра*. Замак Вялёну, які быў перададзены крыжакам, калісьці трымалі й абаранялі *ліцьвіны*, а не жамойты, і тых *ліцьвіноў* (трэба разумець: паноў Сурміна, Матэйку й Гаштоўта ды іхніх нашчадкаў) звалі й цяпер яшчэ называюць *аўкштотамі*¹⁰⁶.

Сапраўды, ня маючы магчымасьці абараніць Вялёну, абложаную крыжакамі, замак гэты ў 1363 г. перадаў крыжакам ягоны каштэлян пан Гаштоўт. Дабраахвотна здаўшыся ў палон, рэшта абаронцаў замку й сам каштэлян Гаштоўт па дарозе ў Прусію здрадным чынам былі перабітыя крыжацкай аховай¹⁰⁷.

Аўкштоту прыгадаў таксама Пётра Дузбург у сувязі з агульным апісаньнем падзеяў 1294—1300 гг. Паводле яго, Аўкштота была толькі адной зь земляў «караля Літвы» (Віцены), які пісаў, што, напаўшы на «зямлю Аўкштоту», комтур Рагнеты Людовік Лібэнцэль здабыў «сьвятое для паганцаў» паселішча Рамэны, спаліў яго, а запалоненых жыхароў перабіў¹⁰⁸. Пётра Дузбург не ўдакладняў, дзе знаходзілася ў Аўкштоце гэтае «сьвятое для паганцаў»

¹⁰⁵ Die Chronik Wigands von Marburg. P.510-511. Fußnote 413.

¹⁰⁶ SRP. T.2. Leipzig, 1863. P.709-711.

¹⁰⁷ Die Chronik Wigands von Marburg. P.539-540, 546-547.

¹⁰⁸ Petri de Dusburg Chronica terre Prussie. P.374-375.

паселішча. Аднак «зямлю Раманы» (Рамны?) прыгадаў Віганд з Марбургу, апісваючы напад крыжакоў у 1388 г. на Вількамір і замак князя Скіргайлы, які ў лацінскай транскрыпцыі быў названы Вышэвальдам. Магчыма, гэта быў той неназваны яшчэ «новы горад», які кароль Ягайла ў 1387 г. пабудаваў для вялікага князя Скіргайлы «над ракой Вяльлэй насупраць Шатаў». Паводле Віганда, напад на «зямлю Раманы», Вількамір і замак князя Скіргайлы ўзначальвалі вялікі магістар Канрад Цэльнэр, маршалак Энгельгард Рабэ й вялікі комтур Канрад Валенрод¹⁰⁹.

Значыцца, Рамэны Дузбурга й Раманская зямля Віганда з Марбургу знаходзіліся ў тым часе дзесьці на поўнач ад Коўны паміж рэкамі Нявяжай і Вяльлэй, якраз у Аўкштоце.

Можна яшчэ адзначыць, што няведамы аўтар прыгадванай «Хронікі рыцараў Тэўтонскага ордэну» сапраўды назваў вялікага князя Гедыміна «*каралём Аўкштоты й Жамойці*». Але й для гэтай ягонай памылкі ёсць тлумачэнне. Недакладна датуючы падзеі, аўтар гэтай хронікі пісаў, што пасля спусташэння земляў Дубінскай і Шашолскай магістар Лівонскага ордэну Эвэргард з Мунгайму аформіў мірнае пагадненне вась з гэтым «каралём Аўкштоты й Жамойці», і датаваў гэтыя падзеі дзесьці пасля 1342 г.¹¹⁰

Аднак справа тычылася ў гэтым выпадку гандлёвага пагаднення 1338 г., бо й Лівонскі магістар Эвэргард з Мунгайму памёр у 1340 г.

Тое гандлёвае пагадненне ад 1 лістапада 1338 г., было аформленае з «магістрам Лівоніі» якраз ад імя «Гедыміна, *караля Літвы*» (у адпаведніку пагаднення для ВКЛ імя тагачаснага магістра Лівонскага ордэну Эвэргарда з Мунгайму не называлася). Пагадненне змацавалі сваімі пячаткамі таксама Полацкі япіскап Грыгор, Полацкі й Віцебскі князі Глеб-Нарымонт і Альгерд. Дык вась, не прыгадваючы Аўкштоту, у пагадненні гаварылася, што да мірных земляў у Літве належаць: Больнікі, Гедройці й Немянчын. Такое акрэсленне «мірных земляў» тычылася ўласнай Літвы, бо пра мірныя гандлёвыя зоны па Дзвіне для Полацкага й Віцебскага княстваў у пагадненні была асобная гаворка¹¹¹.

¹⁰⁹ Die Chronik Wigands von Marburg. P.633-635.

¹¹⁰ Chronicon Equestris Ordinis Teutonici Incerti Auctoris. P.788 (Cap.CCCXII).

¹¹¹ Послания Гедимины. №18. С.186-195.

Як мы маглі заўважыць, аўтар «Хронікі рыцараў Тэўтонскага ордэну» пісаў, што перад афармленьнем прыгаданага гандлёвага пагадненьня Лівонскі магістар Эвэргард з Мунгайму нападаў на землі з цэнтрамі ў Дубінках і Шашолах. Пра гэта пісаў таксама Герман Вартбэрг у сваёй Лівонскай хроніцы, дадаючы яшчэ, што Лівонскі магістар падыходзіў пад умацаваныя сьцены Вількаміру, а гэта ў 1333 г. Гарады Вількамір, Больнікі й Шашолы ляжалі якраз у Аўкштоцкай зямлі, што, напэўна, і дало падставы аўтару «Хронікі рыцараў Тэўтонскага ордэну» характарызаваць вялікага князя Гедыміна як «караля Аўкштоты й Жамойці».

Дарэчы, пра Аўкштоту й Жамойць была гаворка ў мірным пагадненьні 1323 г. вялікага князя Гедыміна з Прускім і Лівонскім нямецкімі ордэнамі, намесьнікам караля Даніі ў Эстоніі й рыскім архіепіскапам. Тое пагадненьне трывала нядоўга. Яно, аднак, да «мірных земляў» у Літве залічала якраз Аўкштоту й Жамойць, хоць сам Гедымін у гэтым выпадку тытулаваўся як «*кароль Літвы*»¹¹².

Можна, такім чынам, сьцьвердзіць, што Аўкштота была асобнай зямлёй і ніколі не атаясамлівалася з уласнай Літвой. Аўкштоцкая зямля ляжала на поўнач ад ракі Вяльлі, паабাপал ракі Сьвятой. Знаходзілася яна там, дзе былі паселішчы, гарады або замкі: Вількамір, Уцяна, Таўрагіні, Больнікі, Малаты, Дубінкі, Гедройці, Немаянчын, Кернава, Шашолы, Пабойск, Рогава, Кейданы, Шаты, Жэймы, Кульва, Ворлава й Коўна. Магчыма, да Аўкштоты належалі яшчэ Ўпіта й Сьвянцянны. Сваю назву яна атрымала ад мясцовых насельнікаў балцкага паходжаньня або, паводле вялікага князя Вітаўта, яе гэтак называлі жамойты. Аўкштота — гэта высокая гарыстая мясцовасьць, бо ў мове балтаў «аўкштас» азначаў «высокі». Чаму ў Аўкштоце засноўваліся паселішчы й гарады з характэрнымі славянскімі назвамі (Вількамір, Больнікі, Дубінкі, Пабойск, Рогава, Шаты), пра гэта будзе гаворка пазьней.

СЛАВЯНСКІЯ СЛОВЫ Ў ЛАЦІНСКІХ ТЭКСТАХ

У мірным пагадненьні 1398 г. вялікага князя Вітаўта з Прускім і Лівонскім нямецкімі ордэнамі згадваўся «камень

¹¹² Тамсама. №8. С.64-75.

Род» — у якасьці памежнай прыкметы дзесьці ў вярхоўі ракі Нявяжы крыху далей на поўнач ад паселішча Вайсвільцаў (Белавільцы?). Магчыма, гэты «камень Род» знаходзіўся ў тым часе каля паселішча Падлясьсе. Але ж Род калісьці належаў да вярхоўных нябесных багоў у славянаў і адпавядаў, магчыма, багам Сварогу або Стрыбогу. Культ бога Рода шанаваўся ў дахрысьціянскай Кіеўскай Русі, дзе над ракой Рось існаваў гарадок Родня — праўдападобны цэнтар культу гэтага паганскага бога¹¹³.

Можна меркаваць, што той памежны «камень Род» таксама быў звязаны з ушанаваньнем культу бога Рода.

Дасьледнікі гісторыі ВКЛ не маглі не заўважыць таго факту, што ў старых хроніках, пісаных у Прусіі й Лівоніі, заўсёды паўтаралася гэткае тэрміналёгія: *баяры караля Віцены, баяры караля Гедыміна, кароль Альгерд са сваімі баярамі й сьмердамі*. У старых актах, пісаных на лацінскай і нямецкай мовах, ужываліся яшчэ тэрміны: *ваявода, намесьнік, гараднічы, цівуны, дзяржаўцы, дзецкія, старосты*. Або: *серабшчына, палюдзьдзе, падводы, устаў, устаўное лукно, устаўная бочка, бортны лес, прысёлкі, саха, сябрына-сябрычы*. Ня трэба тлумачыць, зь якой мовы маглі быць запазычаныя гэтыя тэрміны.

Мы ўжо прыгадвалі гандлёвае пагадненьне, якое вялікі князь Гедымін аформіў у 1338 г. з магістрам Лівонскага ордэну Эвэргардам з Мунгайму і Радай гараджанаў Рыгі. Дык тое пагадненьне Гедымін падпісаў якраз у згодзе са сваімі *баярамі*, а таксама маючы на гэта згоду Полацкага япіскапа Грыгора й сваіх сыноў Альгерда й Глеба-Нарымонта. Пагадненьне гэтае, як і папярэдняе мірнае пагадненьне 1323 г., замацоўвалася яшчэ «*цалаваньнем крыжа*», што было добра ведамым рытуалам і належала да старой славянскай традыцыі. Якраз Полацкі князь Усяслаў Чарадзей здрадным чынам быў палонены ў 1067 г. пад Воршай пасля таго, як кіеўскія князі Ізяслаў, Сьвятаслаў і Ёсевалад «целовавше крест честный к Всеславу, рекше ему: *приди к нам, яко не створим ти зла*». Дарэчы, гэтакім рытуалам — *цалаваньнем крыжа* — змацоўваліся граматы ведамых гандлёвых пагадненьняў XIII ст. князёў Смаленскага, Полацкага й Віцебскага княстваў з Рыгай і

¹¹³ Рыбаков Б. Язычество древней Руси. Москва, 1987. С.755-765.

«Готскымъ берегомъ»¹¹⁴. Або вось яшчэ формула дагаворнай граматы гандлёвага пагаднення Полацкага князя Ізяслава з Рыгай і магістрам Лівоніі, аформленага каля 1265 г.: «На семь же целуйте ко мне крест, по любви в правду без всякого извета»¹¹⁵.

У вялікага князя Гедыміна быў дыплямат Лесій, які ўважаў сябе за «ліцьвіна», а сваіх калегаў, іншых паслоў, называў «русінамі». Пад прысягай у 1326 г. Лесій зрабіў у Рызе заяву, у якой абвінавачваў крыжакоў у тым, што яны парушылі ўмовы мірнага пагаднення 1323 г., усяляк паклёпнічаюць на Гедыміна, перахопліваюць ягоных паслоў і чыняць рабунковыя напады. Гаворачы пра адзін з такіх нападаў на караблі, якія з таварамі плылі па Дзвіне далей «у Русь» (у Полацкую зямлю), Лесій палічыў патрэбным да лацінскага назову тых караблёў дадаць яшчэ славянскі: «ладзьдзі». Ладзьдзімі (ладьямі) называліся якраз вялікія парусныя або вёславыя лодкі¹¹⁶. Як ведама, такія «ладьи», званыя інакш, былі ў скандынаўскіх вікінгаў.

Дык, вынікае, вялікі князь Гедымін нездарма запрашаў у сваё Княства манахаў-прапаведнікаў зь веданьнем польскай і русінскай моваў.

Зьвернемся да архіўных актаў Віленскай каталіцкай япархіі. Першы том публікацыі гэтых актаў ахоплівае гістарычны пэрыяд ад 1387 да 1507 году. У ім сабраныя ў асноўным дароўныя граматы ня толькі самога Ягайлы, вялікіх князёў Вітаўта й ягонага брата Жыгімонта, Казіміра Ягайлавіча й ягонага сына Аляксандра. У масе гэтых дакументаў большую колькасць складаюць дароўныя граматы звычайных ліцьвіноў, да якіх належалі баяры-паны, ведамыя магнаты Кязгайлы, Радзівілы, Саковічы, Гедыгольдавічы, Судзівоі-Судзімонтавічы, Мантыгердовічы, Забарэзінскія або князі Сьвірскія й Гальшанскія.

Мы зьвернем увагу толькі на граматы, пісаныя на лацінскай мове, у тэкстах якіх ужываліся славянскія тэрміны рознага значэння. Каб пазьбегнуць масы зносак, у тэксьце агляду, у дужках, будуць пазначаныя нумары дакументаў і старонкі, на якіх яны публікаваліся ў

¹¹⁴ Смоленские Грамоты XIII—XVI веков/ Подготовили к печати Т.Сумникова и В.Лопатин. Москва, 1963.

¹¹⁵ Полоцкие грамоты XIII — начала XVI веков/ Составитель А.Хорошкевич. Москва, 1977. №2. С.36-37.

¹¹⁶ Послания Гедимины. №17. С.174-187.

цытаваным ужо намі выданні: «Codex diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioeceseos Vilnensis» (Vol.1).

Наконт гэтых славянскіх тэрмінаў (*баяры, сьмерды, кметы, палюдзьдзе, устаўное лукно, падводы, дзецкія, конюхі*), якія траплялі ў лацінскія або старанямецкія тэксты, расейскі гісторык Ул.Пашута зрабіў такую заўвагу: «Заимствование русских терминов... не должно нас удивлять; это готовая юридическая форма, в которую удобно облекались сложившиеся в Литве общественные отношения»¹¹⁷.

Як бачым, тлумачэньне даволі простае. Маўляў, справа тычылася толькі «запазычаньняў», і з гэткім тлумачэньнем можна было б пагадзіцца, калі б прыгавдваныя дароўныя граматы пісаліся толькі сакратарамі вялікіх князёў у Дзяржаўнай канцылярыі ВКЛ. Аднак тыя дароўныя граматы афармляліся яшчэ па-за гэтай канцылярыяй і пісаліся звычайнымі ліцьвінамі, хай сабе панамі, магнатамі й князямі. Яны свабодна маглі б аздобіць лацінскія тэксты сваіх граматаў яшчэ тлумачальнымі тэрмінамі, скажам, *жамойцка-летувіскага* паходжаньня. Гэтага, аднак, ня здарылася, а таму няма падставаў гаварыць, быццам тыя ліцьвіны карысталіся чужымі моўнымі выразамі.

Вось жа, у ведаемых актах караля Ўладыслава-Ягайлы 1387 г., да якіх належалі ягонае забавязаньне наконт хрышчэньня ліцьвіноў, а таксама дароўныя граматы для заснаванай тады Віленскай каталіцкай япархіі і ў прыватнасьці для віленскага япіскапа, былі ўжытыя гэткія тэрміны: *устаўное лукно* мёду, *серабшчына, падводы, дзецкія, палюдзьдзе, дзякла*. У тых Ягайлавых дароўных граматах была яшчэ гаворка пра *гаі, бары* і *яз* у Нёмане (№№1,6,9; с.1-9, 11-15, 17-19).

Мы ўжо гаварылі, што «ўстаўное лукно» было адзінкай вымярэння пераважна мёду й азначала таксама падатак мёдам, які браўся ад пчаляроў-бортнікаў. Пад «палюдзьдзе» разумелася ў тым часе забесьпячэньне прадуктамі харчаваньня й фуражом вялікага князя й ягонай сьвіты пры аб'ездзе ім краіны. На гэтае палюдзьдзе мелі таксама права вышэйшыя дзяржаўныя ўрадоўцы й духоўныя асобы. «Яз у Нёмане» азначаў плценую перагародку папярок ракі для затрыманьня й лоўлі рыбы, дзесьціна рыбы, якая лавілася тут, перадавалася віленскаму япіскапу. Пад

¹¹⁷ Пашута В. Цыт. пр. С.308.

«падводамі» разумеўся сялянскі транспарт, а «серабшчынай» называўся грашовы падатак, які пазьней зьбіраўся толькі для ваенных патрэбаў. «Дзецкія» — таксама стараславянскі тэрмін, гэта пасыльныя пры вялікакняжскім двары, а пазьней яшчэ й судовыя выканаўцы. А «дзякла» азначала ў асноўным падатак усялякай збажыной і сенам.

У 1423 г. Вітаўт пацьвердзіў дароўную грамату былога віленскага ваяводы й каштэляна Альбэрта Монвіда. Нябожчык Монвід быў пабудаваў капліцу ў Віленскім катэдральным саборы й дзеля ўтрыманьня гэтае капліцы запісаў для сабору некаторыя свае дары. У пацьвярджалнай грамаце Вітаўта гаварылася, што, апрача дзесяціны з плёну працы сялянаў трох вёсак, нябожчык Альбэрт Монвід на ўтрыманьне капліцы запісаў яшчэ штогадовы дар мёдам: *лукно шасьціпяднае*, якое забавязаныя пастаўляць шэсьць *сем'яў* Львовічаў і Небутовічаў; і *лукно пяціпяднае*, што належыць з трох *сем'яў* Цярэнцівічаў (№86, с.744-745).

Свае зямельныя ўладаньні Альбэрт Монвід меў на Ашмяншчыне паміж рэкамі Ашмянкай і Бярэзінай з галоўнай сядзібай у Вішневе. У Альбэрта Монвіда быў брат Юры Гедыгольд, які займаў пасады маршалка дворнага, кіеўскага ваяводы й старосты Падольскай зямлі. Ад 1425 да 1432 г. ён быў віленскім ваяводам. Але гаворка пойдзе пра ягонага сына Сямёна Гедыгольдавіча зь Вішнева, які ў 1451 г. займаў пасады віленскага каштэляна й намесьніка смаленскага. Ягоньня дароўныя граматы тычыліся каталіцкіх парафіяў у Радашкавічах і Вішневе. У гэтых граматах 1451 г. Сямён Гедыгольдавіч тытулаваў сябе *намесьнікам* Смаленскім і ўжываў яшчэ тэрміны: *устаў мёду*, *пашня* й *сенажаці* (№№202, 203; с.228-231).

Гэткім жа магнатам быў Андрэй Саковіч — уладальнік Немянчына, Сьвянцянцаў, Груздава, Дубравы й Мядзелу. Сын баярына Сакі, прыгаванага ў ведамах актах Гарадзельскай вуніі 1413 г., Андрэй Саковіч ад 1440 г. быў вялікакняжым намесьнікам у Смаленску, затым ад 1444 г. займаў пасаду полацкага намесьніка. У 1460 г. ён згадваўся на пасадзе ваяводы троцкага. Захаваліся тры ягоныя дароўныя граматы ад 9 чэрвеня 1434 г., 3 лютага 1443 г. і 21 лютага 1457 г. У першай з гэтых граматаў была гаворка пра дар для Віленскага катэдральнага сабору; у другой — для парафіяльнага касьцёлу ў Груздаве, што знаходзіўся на поўнач ад Мядзелу; у трэцяй — для

заснаванага ім парафіяльнага касьцёлу ў Мядзеле. Вось славянскія тэрміны ў тых граматах: 5 і 20 пудоў мёду, яз у рацэ Бярэзіне, чатыры *сохі* ворнай зямлі, *сябрылы* й *сябрычы*, што тычылася сябрыны або аб'яднаньня бортнікаў-пчаляроў, якія ўсьлед за перамяшчэньнем лясных пчолаў самі вандравалі з адной пушчанскай мясьціны ў другую; чатыры *ўшаткі* мёду, рэчка Княгініца зь язам, дзесяціна ўсялякай збажыны з *пашні* (поля) Чарнічка, 12 чалавек *чэлядзі*, дзесяціна ўлову рыбы зь *дзяльніцы нашай* (№№132,175,226; с.149-150, 199-201, 252-253).

Тэрмін «саха» або яшчэ «рала» азначаў і прыладу апрацоўкі зямлі, і адзінку вымярэння зямлі, і адзінку падатковага абкладаньня. Як і бочка, «ушатка» — гэта вядро, падобнае на даёнку з ручкай, і яна была адзінкай вымярэння вадкасьці, у тым ліку й мёду. Да «чэлядзі» залічаліся дваровыя людзі й слугі заможных уладальнікаў, а калі гэтая чэлядзь была несвабодная, дык у разгледаных актах дадавалася: «чэлядзь нявольная». Юрыдычнае паняцьце «дзяльніца» й «дзельнік» увогуле азначала падзел у сям'і маёмасьці або папярэдняе ўдакладненьне, каму што павінна належаць. Моўны выраз «дзесяціна ўлову рыбы зь дзяльніцы нашай» тлумачыцца тым, што дзесяціна рыбы належала парафіяльнаму касьцёлу ў Мядзеле ня толькі з улову двара Андрэя Саковіча, але яшчэ й з улову рыбы, напарнікам якога быў нейкі пан Скяміна.

У грамаце Андрэя Саковіча для парафіяльнага касьцёлу ў Мядзеле згадваўся маёнтак, званы *Родам*. Магчыма, што, як і прыгадваны ўжо намі Вітаўтаў «пагранічны камень Род», назва маёнтку нейкім чынам была звязаная з паганскім богам славянаў *Родам*.

У родзе магнатаў Кязгайлаў былі ня толькі Мікалаі, Міхалы, Яны, Пётры й Станіславы. Трапляліся яшчэ імёны: Шадзібор і Дабяслаў. Шадзібор быў братам Мікалая Кязгайлы, які яшчэ за часоў вялікага князя Вітаўта займаў пасаду жамойцкага старосты. Дабяслаў, у сваю чаргу, быў сынам таго Мікалая Кязгайлы й братам Міхала й Яна Кязгайлавічаў. Запомнім імёны *Шадзібор* і *Дабяслаў*, бо яны прыдадуцца пры параўнаньні імёнаў уласных ліцвіноў зь імёнамі прадстаўнікоў іншых народаў.

Дарэчы, у Віленскім музэі старажытнасьцяў, стваральнікам якога быў граф Яўстах Піевіч Тышкевіч, калісьці экспанаваліся царкоўны зван з надпісам на старой белару-

скай мове: «В лето 6000-е 9 сот 28-е (1420 г.) создан бысть сей святой Троицы повелением раба Божего пана Шедибора Валимонтовича, а мастер Устьек»¹¹⁸.

Таксама захаваліся дзье дароўныя граматы братоў Міхала й Яна Кязгайлавічаў (Кязгайлаў) ад 22 і 29 лютага 1476 г. Міхал Кязгайла ад 1446 да 1476 г. займаў пасады канцлера ВКЛ і віленскага ваяводы. Нейкі час, у 50-х гадох, быў вялікакняжым намесьнікам у Смаленску. Памёр ён у 1476 г. Ян Кязгайла ад 1451 г. у якасьці старосты кіраваў Жамойцкай зямлёю. У адной з гэтых граматаў запісваўся дар на ўтрыманьне сямейнай капліцы ў Віленскім катэдральным саборы, а ў іншай — для парафіяльнага касьцёлу ў Дзявілтаве. Дзявілтаў знаходзіўся недалёка ад Вількаміра.

У гэтых дароўных граматах таксама былі ўжытыя тэрміны: 5 і 40 пудоў мёду, устаў мёду, чатыры ўшаткі мёду, чатыры кулі ліцу (ліпавага мёду), тры дзесяціны ўсялякай збажыны з трох двароў, у тым ліку грачыхі (грэчкі), сем конюхаў (№№296,297; с.348-352).

Тэрмін «куль» азначаў адзінку вымярэння пераважна збожжа, аднак, як і мэтрычная адзінка «кубел», ужываўся таксама ў якасьці адзінкі вымярэння мёду¹¹⁹.

У дароўнай грамаце для парафіяльнага касьцёлу ў Дзявілтаве згадвалася яшчэ запруда ў рацэ Стара (Старая?), званая ў тым часе «Прайкунаў Пруд».

Ёсьць яшчэ дароўная грамата Мікалая Іванавіча Кязгайлы, сына прыгаванага жамойцкага старосты Яна Кязгайлы. Яму належалі маёнткі на поўдзень ад Наваградку: Ельня, Дварэц і Жалезьніца. Мястэчка Дварэц у грамаце называлася «Дварцом Сьвідрыгайлы». Дароўная грамата Мікалая Кязгайлы датавалася 9 траўня 1498 г., а дар запісваўся для парафіяльнага касьцёлу ў Ельні, у якой ён пабудаваў новы алтар. Дык і ў гэтай грамаце гаворка йшла пра тры меркі сырога мёду, званьня ўшаткамі, пуд масла й тры ялавіцы — каровы-ялаўкі (№452, с.529-530).

Цікавая таксама дароўная грамата маці яшчэ малалетняга ў тым часе Яна Юравіча Забярэзінскага. Дзесьці каля 1484 г. ён стаўся вялікакняжым намесьнікам у Полацку, пазьней, ад 1498 г. займаў пасады троцкага ваяводы,

¹¹⁸ Каханоўскі Г., Каханоўскі А. Руплівец нашай старасветчыны (Яўстах Тышкевіч). Мінск, 1991. С.32.

¹¹⁹ Скурат К. Цыт. пр. С.67-68, 85-86.

намесніка гарадзенскага, быў адначасна найвышэйшым маршалкам ВКЛ. Магнат Ян Юравіч Забярэзінскі быў замардаваны ў лютым 1508 г. на пачатку бунту князя Міхайлы Львовіча Глінскага. Ягоная маці звалася Аляксандрай. У згодзе з завяшчаннем свайго мужа Юрыя Рымавідавіча яна запісвала дар для парафіяльнага касцёлу родавага маёнтку Беразьяны, да якога належалі яшчэ двары Забярэзье (Забрэзье) й Шастова. Усе яны знаходзіліся ў вярхоўі нёманскай Бярэзіны. Дароўная грамата Аляксандры датавалася 13 чэрвенем 1456 г., і ў ёй згадваўся таксама ейны сын Ян. Апрача знаёмай ужо нам тэрміналогіі: 12 пудоў мёду, 10 чалавек *чэлядзі*, яз у рацэ, у грамаце гаварылася, што для парафіяльнага касцёлу ў Беразьянах запісваюцца яшчэ поле й *пашня* (зямля, прыгодная для ворыва) на 40 і 60 *бочак*. Дарыўся таксама лес, званы *Сьвятым лесам*, і луг з *прудам*, які (гэтая сажалка) называўся *ніжнім Міхалам* (№224, с.248-250).

Дарэчы, пакідаючы славянскую назву, *Сьвяты Лес*, але ў раёне Вількаміру над возерам Шашолы, прыгадаў віленскі каталіцкі япіскап Ян. Яму належаў маёнтак Шашолы. Дароўная грамата япіскапа датавалася 14 траўня 1478 г., а пэўны ўчастак ворнай зямлі й вось гэты «Сьвяты лес» «на другім беразе возера Шашолы» ён дарыў сялянскай сям’і свайго вернага слугі Мігуса (№309, с.364-365). Для япіскапа Яна гэты Мігус быў *кметам*.

У дароўных граматах часта згадваўся дар ворнай зямлі на столькі й столькі «бочак». Бочка была адной з асноўных адзінак вымярэння сыпкіх і вадкіх рэчываў у мэтрэчнай сыстэме мераў ВКЛ¹²⁰. Але ў нашым канкрэтным выпадку — вымярэнне дару ворнай зямлі ў бочках — тычылася меркаванага збору ўраджаю збожжавых культураў.

Мікалай Радзівіл, пра дароўную грамату якога пойдзе гаворка, быў сынам Радзівіла Осьцікавіча. У 1481 г. ён у якасці вялікакняжага намесніка быў накіраваны ў Смаленск. Ад 1486 г. займаў пасады каштэляна троцкага, намесніка наваградзкага, намесніка ў Бельску на Падляшшы. На прыканцы 1491 г. ён стаўся віленскім ваяводам і канцлерам ВКЛ і гэтыя пасады займаў да 1510 г.

Мікалаю Радзівілу (у грамаце сам сябе ён называў: Мікалай Радзівілавіч) належалі ў тым часе Кейданы,

¹²⁰ Тамсама. С.48-52.

Жмуйдкі, Упнікі й Дубінкі. Усе яны ляжалі вакол гораду Вількаміру. У сваёй дароўнай грамаце ад 15 кастрычніка 1482 г. Мікалай Радзівіл пацвярджаў дар сваіх продкаў для парафіяльнага касцёлу ў родавым маёнтку Упнікі і з свайго боку запісваў яшчэ больш маёмасці, у тым ліку й дзесяціны ўсялякай збажыны. Дык у той ягонай грамаце была, напрыклад, гаворка пра ворную зямлю *на чатыры сохі*, а таксама пра луг *на тры сьцірты сена*. Лацінскі моўны выраз «*decem pudos mellis*» аднолькава тлумачыўся: *дзесяць пудоў мёду* (№324, с.381-382).

Тлумачэнні тагачаснай сыстэмы мераў мы знаходзім ва ўжо цытаванай кнізе Кіма Скурата «Даўнія беларускія меры»¹²¹. «Сьцірта» — гэта вялікі стог сена, саломы, або снапоў збожжа, прызначаны для захавання пад адкрытым небам. У некаторых іншых дароўных граматах заміж сьцірты называўся «стог» (№№152,303; с.170-171, 358-359).

Дасюль мы звярнулі ўвагу на беларускую тэрміналогію, якая ўжывалася ў лацінскіх тэкстах ліцвінамі-магнатамі. Цяпер жа спынімся на асобах больш нізкага рангу.

Напрыклад, пан Станіслаў Марціновіч з гораду Мерач над Нёманам у сваёй завяшчальнай грамаце ад 26 верасня 1479 г. кажа пра завяшчальнае маёмасці для ўласнай жонкі Ганны, а ў выпадку сьмерці абодвух, запісвае яшчэ дар для касцёлаў у Вільні і ў Мерачы. У грамату трапілі тэрміны: *усё імені рушаёнцэ і лезонцэ* (тут відавочны польскі моўны ўплыў), людзей Заслаўскіх *чатыры сьляды... з службаю і з данюю*, рыбны стаў, званы *Верхнім прудам* (№313, с.370-371).

Пра дар ворнай зямлі, якую апрацоўвалі двое братоў Радковічаў або *два сьляды*, была гаворка ў дароўнай грамаце пана Якуба Раловіча з Гарадзілава ў вярхоўі нёманскай Бярэзіны. Ягоная грамата была датаваная 2 лютага 1443 г., а дар запісваўся для пабудаванага ім у Гарадзілаве парафіяльнага касцёлу (№174, с.197-199).

«Дань» (даніна) й «служба» ў тым часе азначалі сялянскія падаткі й выкананьне сялянамі, калі яны былі панскія, а не свабодныя, усіх іншых паншчынных павіннасьцяў. Пад «службай» яшчэ разумелася й пэўная плошча зямлі зь ейнымі ўладальнікамі. Тэрмін «сьлед-сьляды» таксама мог азначаць меру зямлі, зямельную плошчу

¹²¹ Тамсама. С.38-39, 171-172.

й сялянскія сем'і, якія яе апрацоўвалі. Напрыклад, калі зямля супольнага карыстання дзялілася на аднаасобныя гаспадаркі, дык гаварылася, што гэтая зямля дзялілася на «сьляды». Канкрэтна «сьлед» пайшоў ад разьмежаваньня зямлі знакамі ці сошным сьледам¹²².

Захавалася таксама завяшчальная грамата пані Соф'і, удавы нябожчыка пана Аляксея Дылы. Свой маёнтак яны мелі ў Новай Вавёрцы на захад ад Ліды. Грамата была датаваная 8 красавіка 1478 г., і ў ёй рабіўся запіс дару для парафіяльнага касьцёлу, які ў Новай Вавёрцы заснаваў гэты пан Аляксей Дыла. Вось тэрміналёгія той завяшчальнай граматы: дару ворную зямлю на 40 бочак, два лугі на адну й дзьве *сьцірты* (№306, с.360-361).

Пан Вайдзіла быў уладальнікам маёнтку й мястэчка Ёшакова над ракой Нарачай. У гэтым мястэчку ён заснаваў на свае сродкі каталіцкую парафію й пабудаваў касьцёл. Каб забясьпечыць існаваньне гэтай парафіі, пан Вайдзіла й шэраг ягоных сваякоў ды напарнікаў ахвярным чынам запісвалі дары для гэтай парафіі. Дароўная грамата датавалася 13 студзеня 1460 г. У пераліку дароў былі названыя: пяць *копаў* пшаніцы й тры *пуды* мёду, ворная зямля на дзьве *бочкі* (№232, с.258-260).

У грамаце Вайдзілы выступаў таксама пан Радзівіл Ядаговіч, які, праўда, сваё прозьвішча пісаў розна: Ядаговіч і Ядалговіч. Ён жыў у мястэчку Ёшакова, дзе меў свой двор або панскую рэзідэнцыю. Захаваліся дзьве дароўныя граматы таго пана Ядаговіча-Ядалговіча, хрышчонае імя якога было Сьцяпан, а бацька зваўся Андрушкам. Граматы датаваліся 1483 г. і 30 траўня 1491 г. Як вынікае з гэтых граматаў, пан Радзівіл Ядаговіч быў заможным чалавекам, бо ягоныя двары й зямельныя ўладаньні знаходзіліся ня толькі на *Русі*, але яшчэ й на *Ашмяншчыне*. Двары й зямельныя ўладаньні ў граматах пералічваліся пайменна.

У абодвух выпадках свой шчодры дар гэты пан запісваў для парафіяльнага касьцёлу Сьвятога Юрыя ў мястэчку Ёшакова. Сярод дароў былі названыя: ворная зямля на 10 бочак і луг, дзе стаіць *пуня*; першае поле каля касьцёлу, дзе знаходзіцца *дварэц*; другое поле ў Дубровах; трэцяе поле каля *сасонкі*; чацьвертае поле паблізу майго двара Седлішча; дзесяціну з усяе збажыны, што вырошчваецца ў маім маёнтку Нарач; дзесяціну хатняй жывёлы й птушкі

¹²² Тамсама. С.36-37.

першароднага ажарэбу з двух маіх двароў; 8 чалавек сялянаў у Сьвіранах з падаткамі й павіннасьцямі. Тычылася гэта гаспадароў сялянскіх сем'яў.

У дароўнай грамаце ад 1483 г. удакладнялася, якія падаткі належалі з тых сялянскіх сем'яў: пуд мёду, два бязьмены мёду або тры бязьмены мёду, па два дзяклы пшаніцы (№331, с.387-388). Быў яшчэ й грашовы падатак.

У дароўна-завяшчальнай грамаце ад 30 траўня 1491 г. састарэлы ўжо пан Радзівіл Ядалговіч для таго ж Ушакоўскага касьцёлу запісваў чатыры сялянскія сям'і, якія належалі да панскага двара ў мястэчку Ўшакова й жылі каля ракі Вяльлі. Запісваў яшчэ чатыры сялянскія сям'і, а таксама ворную зямлю Седлішча, дзе знаходзіўся стары палац, і якая ляжала *подле дарогі*, што праходзіла міма касьцёлу нашага ад Гарколы і да Дубатолкаў. У парафіяльным Ушакоўскім касьцёле пан Ядаговіч-Ядалговіч быў пабудоваў на свае сродкі алтар. Адсюль ягонья шчодры дар і просьба: маліцца й памінаць ягоную душу і на кожным месёнку мшы *Сьвятое Хрыстыны одправоваць* (№370, с.433-434). Апошнюю польскамоўную фразу мог напісаць парафіяльны ксёндз польскага паходжаньня, хоць ён ня згадаўся сярод прысутных сьведкаў.

Тэрмін «бязьмен» азначаў адзінку вагі, прыладу важаньня й адзінку падатковага абкладаньня, напрыклад, мёдам¹²³.

Але хопіць прыкладаў беларускай тэрміналёгіі ў тых лацінскамоўных граматах. Дарэчы, трэба яшчэ ўлічваць мноства сьведкаў, якія заўсёды прысутнічалі пры афармленьні гэтых граматаў або замацоўвалі іх сваімі пячаткамі.

З усіх гэтых прыкладаў зразумела, на якой мове маглі гутарыць ліцьвіны ў XV ст.

ІМЁНЫ СТАРАЖЫТНЫХ ЛІЦЬВІНОЎ

Літаратар Іван Ласкоў захапіўся тэорыяй гэтак званага «угра-фінскага паходжаньня» Літвы або, прынамсі, імёнаў ліцьвіноў і «літоўскіх князёў». У яго атрымліваецца, быццам імёны нахшталт Сьвялкеній, Лясота, Любарт, Жыгімонт, Монтвіл, Нарымонт, Радзівіл і г.д. тлумачацца запазычаньнямі з комі-пярмацкай мовы¹²⁴. На жаль, ня

¹²³ Тамсама. С.109-111.

¹²⁴ Ласкоў І. Нашчадкі таямнічае Літвы // Польша. №8. 1991. С.204-228; Яго ж. Племя пяці родаў // Літаратура і мастацтва. 1989. 18 жн.

ўсе дасьледнікі маюць доступ да старых заходнеэўрапейскіх хронікаў. Напрыклад, хронікаў Адама Брэманскага, Тымара Марзэбурскага, Гяльмольда з Бузава або польскага храніста Гала Ананіма й чэскага Козьмы Пражскага. Ёсьць яшчэ асабліва каштоўная крыніца — публікацыя архіўных дакументаў XII—XIV стст., датычных пасоўваньня нямецкай калянізацыі паміж рэкамі Лабай (Эльба) і Одрай (Одэр), у Сілезіі, Польшчы і ў Чэхіі, а таксама на паўдні пазьнейшай Аўстрыі¹²⁵.

Найперш спынімся на імёнах сыноў вялікага князя Гедыміна — Альгерд і Любарт. Хронікі сьведчаць, што гэтыя імёны не адзінкавыя. Гэтак паведамляючы пра падзеі 1391 г., калі ў міжусобным змаганьні зь Ягайлам і ягоным братам Скіргайлам князь Вітаўт меў падтрымку ад крыжакоў, прускі храніст Віганд Марбурскі пісаў, што ў адной з крываваых сутычак пад Вількамірам ці Трокамі загінуў герцаг *Альгерд* з Гогенштайну¹²⁶. Герцагства Гогенштайн знаходзілася ў Заходняй Саксоніі (цяпер Ніжняя Саксонія). Пра аднаго з каралёў Англіі Альгерда (Алегард) VIII ст. пісаў таксама аўтар хронікі Ўсходняй Фрызійі. Пад 1422 г. ён прыгадаў яшчэ нобіля з Шмаленбургу, які зваўся *Любартам*¹²⁷. Апісваючы падзеі 1417 г., іншага Любарта, які належаў да патрыцыяў горада Мюнстэр, прыгадаў іншы храніст¹²⁸. Дарэчы, у Нідэрляндах у горадзе Утрэхт знаходзіўся адзін з філіялаў Тэўтонскага ордэну. Вось жа і ў тым крыжацкім філіяле дзесьці пасяля 1328 г. дзейнічаў магістар *Любарт* Бол¹²⁹.

Гэтыя прыклады пацвярджаюць, што імёны Альгерд і Любарт або той жа Жыгімонт мелі лучнасьць зь імёнамі англа-саксонска-фрызскага — германскага паходжаньня. Гэта аднак зусім не азначае, што паміж носьбітамі гэтых імёнаў мелася яшчэ нейкая этнічная лучнасьць. Да імёнаў германскага паходжаньня можна залічыць імёны Вітаўт (Вітольд), Уладзімер (Вальдэмар), Рагвалод (Рэгінальд), Рагнеда (Райнільда), Валамір, Гунцэлін і г.д.

¹²⁵ Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter // Quellen (des Mittelalters). Bd.26a-26b. Darmstadt, 1968, 1970.

¹²⁶ Die Chronik Wigands von Marburg. P.645.

¹²⁷ Eggeriks Beninga Historie van Ostfriesland // Antonii Matthaei Veteris Aevi Analecta. Editio secunda. T.IV. Hagae-Comitum, 1738. P.67, 214.

¹²⁸ Arnoldi de Bevergerne civis Monasteriensis Chronicon Monasteriense // Antonii Matthaei Veteris Aevi Analecta... T.V. P.75-76, 97.

¹²⁹ Ibidem. P.872 (Praefecti Utrajectini).

Зь імем Любарт пераклікаюцца імёны *Любамір*, *Люб* і *Любка*. Князі зь імем Любамір былі ў абадрытаў і ў чэхаў. Любам называўся князь вільцаў-люцічаў. Ён быў сынам Драгавіта, князя ваяўнічых вільцаў, і загінуў недзе перад 823 г. у змаганні з абадрытамі, якіх звалі яшчэ бодрычамі. Той князь Люб меў двух сыноў Мілагаста і Чаладрага¹³⁰. Любкам называўся сын полацкага князя Войны, а гэты Война ў сваю чаргу быў братам вялікіх князёў Віцены й Гедыміна. Князь Любка загінуў пад Псковам у 1342 г., калі, адлучыўшыся ад войска князёў Альгерда, Кейстута й Андрэя Полацкага, наткнуўся з сваімі ваярамі на старажавы полк рыцараў Лівонскага ордэну¹³¹.

Можна меркаваць, што імёны Любарт, Люб, Любка й Любамір паходзілі ад аднаго караня.

Імя *Война* сустракалася сярод польскіх імёнаў. Пра чэскага князя Войну пісаў таксама Козьма Праскі¹³², і, здаецца, гэтае імя выноўвалася ад поўнага славянскага імя *Войслаў*. Напрыклад, Войслаў Дабрыніч згадваўся пад 1220 г. сярод уплывовых баяраў Вялікага Ноўгараду. Войслаў з Усерадзіцы выступаў у дакуманце 1343 г. бургамістра Прагі. Дарэчы, Козьма Праскі пісаў яшчэ пра *Гасьцівіта*, бацьку князя *Баржывоя*, згадаў таксама вяльможу Грдоня, сына Янека¹³³. Імя Грдонь супадае зь імем князя Гердзень. Нальшчанскі князь Гердзень дзесьці ад 1264 г. княжыў у Полацку і загінуў у 1267 г., маючы збройны канфлікт з Ноўгарадам і Псковам.

Але вернемся яшчэ да імя Альгерд. Германскімі паралелямі для яго могуць быць імёны: Адальгард, Альбэрт, Вілібэрт, Дальбэрт, а зь імёнаў ліцьвіноў — Даўгерд. Адпаведнікам для імя Альгерд было чэскае Ольдрых.

Для высвятленьня паходжаньня імя *Vimaut* ёсьць канкрэтныя крыніцы — юрыдычныя акты караля Чэхіі Пшэмысла Атакара I і ягонага сына маркграфу Маравіі Ўладыслава. У гэтых актах, якія былі датаваныя 1213, 1223 і 1234 гг., згадваліся гэтакія імёны тагачасных чэска-мараўскіх вяльможаў: Вітка сын Віткі, *Vitasлаў*, Зазема і ягоны брат Вітка, Генрык сын Вікты і Вікта,

¹³⁰ Annales regni Francorum // Quellen (des Mittelalters). Bd.V. Darmstadt, 1962. P.130-133; Anonymi vita Hludowici imperatoris. Ibidem. P.316-317.

¹³¹ Патриаршая или Никоновская летопись. ПСРЛ. Т.10. Москва, 1965. С.214.

¹³² Козьма Пражский. Чешская хроника. Москва, 1962. С.47.

¹³³ Тамсама. С.47-48, 148.

малодшы брат гэтага Генрых¹³⁴. Пра князя *Вітаслава* ў Мараўскай дзяржаве пісаў таксама пад 872 г. аўтар Фульданскіх аналаў¹³⁵.

Імя Вікта магло адпавядаць Віктару, а імёны Вітка й Вітаслаў поўнасьцяй супадаюць зь імем Вітаўт. Дарэчы, у дароўнай грамаце князя Міхала, сына вялікага князя Жыгімонта Кейстутавіча ад 9 ліпеня 1437 г., была гаворка пра сьведкаў Віту Радчынскага й Мікалая Вітанскага¹³⁶.

Для імя Вітаўт германскімі адпаведнікамі маглі быць імёны Віта й Вітас (Вітус). Напрыклад, у Фульданскіх аналах пад 878 г. была гаворка пра нейкага Лантбэрта, сына Вітаса, які браў удзел у захопе Рыму і ў паланеньні Папы Яна VIII, а пад 883 г. згадваўся яшчэ Віта, граф Тасканіі¹³⁷.

У князя Вітаўта былі яшчэ браты Бутаўт і Войдат. Зыходзячы з таго факту, што імя Вітаўт паходзіла ад імя Вітаслаў, можна меркаваць, што адпаведнікам для Войдата было імя Войслаў або Вайдзіла, а для Бутаўта — Будзівой, Буйвід, Будзівід або Бутумер. Дарэчы, у князя абадрытаў Готшалка (параўнайце з Войшалкам, сынам вялікага князя Міндоўга) быў сын Бутуй¹³⁸, імя якога супадае зь імем Бутаўт. Можна адзначыць, што ўласныя імёны з кампанэнтам -т сустракаліся ў славянскіх плямёнаў, якія ў VI ст. пачалі трывожыць Бізантыйскую імперыю на Балканах: Барут, Даўрыт, Ардагаст, Парагаст.

Увогуле імёны з кампанэнтамі -вой, -від або -віт, -мер або -мір належалі да імёнаў славянскага паходжаньня. Мы ўжо згадвалі першага, занатаванага ў хроніках, князя вільцаў-люцічаў *Драгавіта*. У старых заходнеэўрапейскіх хроніках была таксама гаворка пра князя балканскіх славенцаў *Людавіта*. Якраз гэты князь у 819-823 гг. ставіў супраціў пасоўваньню заваёваў Франкскай імперыі ў Заходняй Паноніі. У мазураў таксама былі князі зь імем *Земавіт*. Аднолькава зь першых князёў у Ноўгарадзе, апрача Гастамысла (Гастамыслам зваўся таксама адзін зь першых князёў абадрытаў; загінуў ён у 844 г.), у летапісах

¹³⁴ Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter. Bd. XXVlb. Nr. 101, 103, 104. S. 384-389, 390-399.

¹³⁵ Annales Fuldenses // Quellen (des Mittelalters). Bd. VII. P. 84-85.

¹³⁶ Codex Ecclesiae Vilmensis. Nr. 151. P. 168-169.

¹³⁷ Annales Fuldenses. P. 106-109, 136-137.

¹³⁸ Adami Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum // Quellen (des Mittelalters). Bd. XI. Darmstadt, 1961. P. 392-393.

назваўся князь *Барывой*. У Вялікім Ноўгарадзе ў XII ст. пасады тысяцкіх і пасаднікаў займалі баяры зь імёнамі Судзіла (Судзівой) і Завід: Дзьмітры Завідзіц, Завід Дзьмітравіц і Завід Неравеніц.

Магчыма, ад імя Вітаслава паходзіла імя вялікага князя Віцены. Аднак і для імя Віцень ёсць сваё тлумачэнне. Адзін зь першых князёў абадрытаў ці бодрычаў зваўся гэтым імем: Вітцан або Віцан. У найбольш старых заходнеэўрапейскіх хроніках у лацінскай транскрыпцыі ягонае імя пісалася: *Witzan*, *Witsan* і *Witzin*.

Першы раз князь Віцан прыгадваўся пад 789 г., калі ён быў саюзнікам франкага караля Карла Вялікага і ўзяў удзел ў паходзе франкага войска супраць князя вільцаў Драгавіта. Загінуў Віцан у 795 г. у паходзе войска Карла Вялікага супраць саксаў¹³⁹.

Дык няцяжка ўдакладніць, што той Віцан або Вітцан, колішні князь славянскага племя абадрытаў-бодрычаў, называўся *Віценом*. Ён таксама меў двух сыноў Драга, які зваўся яшчэ Дражкам, і Славаміра. У дароўных граматах XIII ст. яшчэ славянскіх князёў Мэкленбургу, Памэраніі й вострава Руген два разы згадваўся замак *Віцень*, ды яшчэ адзін раз пад назвай Вітэнборх¹⁴⁰. Гэта мог быць сучасны гарадок Вітэнбург, які знаходзіцца недалёка ад Швэрыну, там, дзе яшчэ сёння захаваліся гарадкі з назвамі Крывіч і Крэва (*Criwitz*, *Greven*).

Маючы на ўвазе кампанэнт -ень, імя князя Віцены можна параўнальна спалучыць зь імем вялікага князя Тройдзена, які памёр або загінуў у 1282 г. А князь Тройдзень, бясспрэчна, меў чыста славянскае імя й сам быў славянскага, а ня балцкага паходжання.

Для імя вялікага князя *Гедыміна* могуць быць гэтакія германскія паралелі: Піпін (так называліся бацька і адзін з сыноў Карла Вялікага), Адальвін, Альквін, Бальдвін, Валквін, Гунцэлін. Аднак для таго ж імя Гедымін аднолькава можна адшукаць і славянскія паралелі. У XII—XIII стст. сярод славянскіх князёў Мэкленбургу, якія маглі паходзіць ад люцічаў, і Памараніі называліся князі

¹³⁹ *Annales regni Francorum*. P.56-59, 64-65; *Annales Laureshamenses & Enhardi Fuldensis annales* // MGH. *Scriptorum*. T.I. Hannoverae, 1826. P.34, 350-351.

¹⁴⁰ *Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter*. Bd.XXVIa. Nr.73, 88, 107. S.294-297, 332-335, 400-405.

Барвін, Барнім і Мяствін. Грынам называўся адзін з князеў абадрытаў XI ст. Дарэчы, няведамы бізантыйскі аўтар «Жыцця Стэфана Суражскага» пісаў пра князя *Браўліна* з Ноўгараду, які, узначальваючы «рускую раць», дзесьці на пачатку IX ст. напаў быў на Крым і зваяваў яго ад Херсанесу да Керчанскага паўвостраву й абрабаваў там праваслаўныя цэрквы¹⁴¹.

У Сэрбскім каралеўстве таксама былі каралі-браты Драгуцін (1276—1282) і Мілюцін (1282—1321). А іхны далёкі прапрадзед зваўся Завідам. Гэтак жа й басьнякі мелі князя Куліна (1180—1204), а чарнагорцы свайго караля Бодзіна (1081—1101).

Дык чаму ж і імя вялікага князя Гедыміна не магло быць славянскага паходжаньня?

Пётра Дузбург, які быў сучасьнікам Віценья й Гедыміна, бацьку Віценья называў *Пукуверам*. Той князь Пукувер у адной з рукапісных копіяў Прускай хронікі Дузбурга зваўся яшчэ *Лютуверам*. Грунтуючыся на даступных яму крыніцах — нейкіх трактатах Антона Корсака (1488 г.) і Пётры, «япіскапа Камераценскага» (?), — Тэадор Нарбут пісаў, што бацькам князя Віценья быў князь *Лютавор*¹⁴². Дарэчы, аднекуль павінна была ўзяцца другая частка складовага імя магната Івашкі *Літавора* Багданавіча Храптовіча. Гэты беларускі магнат ад 1482 г. займаў пасады падскарбнага дворнага, намесьніка слонімскага і наваградзкага. Ён браў удзел у ведамай бітве 1500 г. над ракой Вядрошай і трапіў тады на шмат гадоў у маскоўскі палон.

Хто быў бацькам князеў-братоў Віценья, Войны й Гедыміна — невядома. Апрача прыгадванага цьверджаньня Пётры Дузбурга, адсутнічаюць верагодныя звесткі іншых аўтараў. Тым ня менш, ці зваўся ён Пукуверам, Лутуверам і Лютаворам або, як мяркуюць некаторыя гісторыкі, меў яшчэ імя Будзівід і быў сынам вялікага князя Тройдзенья, — ягонае славянскае паходжаньне не выклікае сумневу.

Мы ўжо прыгавалі дыплямата часоў вялікага князя Гедыміна Лесія. Гэтае ймя — *Лесій* — меў таксама адзін з чатырох братоў вялікага князя Тройдзенья. Іншыя тры браты Тройдзенья зваліся: Борза, Сірпуцій і Сьвелькеній.

¹⁴¹ Откуда есть пошла Русская земля. Книга вторая. Москва, 1986. С.549-550.

¹⁴² Narbutt T. Dzieje starożytne narodu Litewskiego. T.I. Wilno, 1835. S.156-159, 386-391.

Паводле аўтара Іпацеўскага летапісу, гэтыя чатыры браты былі праваслаўныя. Трое зь іх загінулі ў войнах з Валынскім князем Васількам, а чацьверты памёр яшчэ пры жыцці вялікага князя Тройдзена.

Але вось у дароўнай грамаце польскага караля Казіміра Вялікага ад 25 ліпеня 1361 г.¹⁴³ знаходзім пана *Лясоту*, які ў тым часе займаў пасаду крамянецкага ваяводы, называўся ў якасці аднаго зь сьведкаў. Сьведкам быў і ягоны брат пан *Вярбота* Ставішын.

У выніку войнаў ВКЛ з Польшчай і Венгрыяй, якія пачаліся ў 1349 г. і закончыліся мірным пагадненнем 1358 г., горад Крамянец адыйшоў да Польшчы. Дык тыя паны *Лясота* й *Вярбота* належалі, напэўна, да ўкраінскіх баяраў.

Можна яшчэ спаслацца на прывілейную грамату Баляслава, князя Кракава й Сандаміру, ад 5 чэрвеня 1257 г., моцай якое давалася Магдэбурскае права для Кракава. Дык і ў той грамаце ў якасці аднаго зь сьведкаў быў названы *Лясота* — пробашч з Шкалмежу¹⁴⁴.

Лесій і *Лясота* — адно імя, і яно, магчыма, адпавядала Алесю або Алексу. Імя Алекса сустракалася сярод баяраў Вялікага Ноўгараду. Былі яшчэ славянскія імёны на-кшталт: *Базата*, *Вайдота*, *Вышата*, *Гюрата*, *Зьбялюта*, *Зядлюта*, *Няжата*, *Прандота*, *Пуцята*, *Радзята*, *Ярота*.

Адпаведнікам для імя *Сьвелькеній* можа быць імя *Зьвініке*. *Зьвінікем* называўся сын князя абадрытаў *Сьвятаполка*. *Сьвятаполк* быў забіты здрадным чынам у 1128 г., а князь *Зьвініке* загінуў у 1129 г.¹⁴⁵

Ёсьць таксама адпаведнік для імя *Борза*. У Чэхіі былі князі *Баржывоі*. Князь *Баржывой I*, які памёр каля 894 г., быў ахрышчаны ў 873 г. славянскім асьветнікам архіепіскапам *Мяфодзіем*¹⁴⁶. У чэхаў былі яшчэ князі *Брачыславы*, але быў таксама й полацкі князь *Брачыслаў* — бацька князя *Ўсяслава Чарадзея*.

Для гэтых імёнаў князёў, як *Вігунт*, *Жыгімонт*, *Карыбут*, *Карыят*, *Кейстут*, *Яўнут* можна знайсці цэлы

¹⁴³ Грамоти XIV ст./Упорядкування і коментарі М.Пешак. Київ, 1974. №17. С.35-36.

¹⁴⁴ Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter. Bd.XXVIb. Nr.77. P.291-297.

¹⁴⁵ Helmoldi presbyterii Bozoviensis Chronica Slavorum // Quellen (des Mittelalters). Bd.XIX. Darmstadt, 1963. P.184-187.

¹⁴⁶ Хроповский Б. Славяне. Историческое, политическое; культурное развитие и значение. Прага, 1988. С.230-232.

шэраг германскіх паралеляў. Назавем найбольш характэрныя: Вігунд, Дамарат, Друдмунт, Лютмунд, Сігімунд або Сігізмунд. Таксама для імёнаў Ягайла, Сьвідрыгайла й Скіргайла ёсць германскія паралелі: Анула, Вязіла, Віціла, Равіла, Тасіла, Таціла, Турдзімула, Хадала.

Для названых тут імёнаў князёў ВКЛ аднолькава можна адшукаць славянскія паралелі. Напрыклад, сярод князёў абадрытаў XI—XII стст. былі князі Крут, Кнут і Ніклот. Пад 990 г. згадваўся князь стадаранаў Баліют. У чэхаў быў князь Баржут, імя якога, напэўна, выноўвалася ад поўнага імя Баржывой (параўнайце зь імем Борза). Сустрэкаліся яшчэ славянскія імёны Барут, Блуд, Дабрыт, Палюд, Славут-Славуціч, Бядыгаст, Дабрагаст, Радагаст.

Што да імёнаў з кампанэнтам -л або -ла (у лацінскай транскрыпцыі пісалася: Ягал-Ягел, Сьвідрыгал, Скіргал), дык іх было шмат: Багуміл, Багуфал, Гнязьдзіла, Гудзіла, Завіла, Куціла, Няжыла, Нязьдзіла, Пятрыла, Судзіла, Твардзіла. А там былі яшчэ Вайдзіла, Вайшыла, Сурвіла й г.д.

Пра тое, што імя вялікага князя Ягайлы адпавядала славянскім імёнам, можа сьведчыць і ўласнае імя *Івайла*. Так зваўся баўгарскі народны герой, які ў 1277 г. узначаліў паўстаньне супраць засільля ў Баўгарыі мангольска-татарскага панаваньня. Тое паўстаньне было скіраванае адначасна й супраць царскай дынастыі Асэнідаў, бо пачынаючы ад 1242 г. баўгарскія цары гэтаі дынастыі поўнасьцяй залежалі й былі васаламі Залатой Арды ці Арды тагачаснага хана Нагая. У адной зь бітваў паўстанцаў з царскай арміяй загінуў і баўгарскі цар Канстанцін Асэн, пасля чаго Івайла ажаніўся з царыцай-удавой Марыяй і сам стаўся царом Баўгарыі. Бізантыя тымчасам падтрымлівала іншага прэтэндэнта на баўгарскі трон — Івана Асэна. Але ў 1280 г. Івайла разьбіў бізантыйскую армію, у сувязі з чым кандыдат Бізантыі цар Іван Асэн III змушаны быў з Баўгарыі ўцякаць у Канстантынопаль. Здарылася аднак тое, што пасля гэтых перамогаў паўстанцкая армія Івайлы пачала разбрыдацца. Сам жа цар Івайла быў замардаваны ў качэўным лягэры нагайскіх татар, куды ён прыбыў, жадаючы атрымаць збройную падтрымку ад татар, дзеля далейшага змаганьня зь Бізантыяй¹⁴⁷. Зрэшты, у Другім Баўгарскім царстве быў яшчэ цар Барыл (1207—1218).

¹⁴⁷ Skowronek J., Tanty M., Wasilewski T. Historia słowian południowych i zachodnich. Warszawa, 1988. S.86-87.

У беларускіх летапісах XVI ст. князь *Гольша* называўся як заснавальнік Гальшанаў і роду ведамых Гальшанскіх князёў. Але вось, пішучы пра гусіцкі рух у Чэхіі, польскі гісторык Ян Длугаш прыгадаў пад 1420 г. чэскага магната Гальша з Штэрнбэргу, які быў сынам Олдржыха Ўладыслава й паходзіў з старога чэскага княскага роду. У якасьці аднаго зь сьведкаў саноўнік Голяш быў названы ў прывілейнай грамаце 1223 г. караля Чэхіі й Маравіі Пршэмысла Отакара I¹⁴⁸. Вынікае, што й той князь Гольша, заснавальнік роду Гальшанскіх князёў, меў славянскае імя.

У Лаўрэнцэўскім і Радзівілаўскім летапісах пад 1147 г. згадваўся кіеўскі ўплывовы баярын Радзіла. Менавіта *Радзіл Осьцікавіч* быў названы сярод прысутных сьведкаў у адной з дароўных граматаў вялікага князя Казіміра Ягайлавіча. Дар прызначаўся для аднаго з касцёлаў Вільні, а грамата была датаваная 16 красавіка 1444 г.¹⁴⁹

Гэты Радзіл Осьцікавіч быў заснавальнікам ведамага магнацкага роду Радзівілаў. У актах Гарадзельскай вуніі 1413 г., а таксама ў паручальнай грамаце 1401 г., выдадзенай для караля Польшчы Ўладыслава-Ягайлы і ў якой князі, паны й баяры ВКЛ паручаліся за вялікага князя Вітаўта, згадваліся яшчэ паны Радывіл і Радывіл, сын Вайшвіда. Сынамі гэтага Радзьвіла былі, напэўна, Юры і Станіслаў, якія ад 1439 г. зваліся ў дароўных граматах Радзьвілавічамі.

Дарэчы зьвярнуць увагу на дароўную грамату Кацярыны Мантушаўны ад 15 лютага 1483 г. Дар запісваўся для манастыра францішканаў у Вільні, і ў якасьці сьведкаў згадваліся два браты Глеб і Радзьвіл, родным братам якіх называўся яшчэ Міцька — муж тае пані Мантушаўны¹⁵⁰.

Радзіл Осьцікавіч пазьней сваё імя пісаў: Радзівіл. Бацька гэтага Радзівіла Осьцік яшчэ ў 1401 г. згадваўся на пасадзе каштэляна ашмянскага, пазьней дзесьці ад 1421 і да 1440 г. быў віленскім каштэлянам. Дарэчы, князь Асьцей або Осьцік быў унукам вялікага князя Альгерда, які чамусьці трапіў у Маскву і загінуў там у 1382 г., узначаліўшы абарону горада ад нападу войска хана Залатой Арды Тахтамышы.

¹⁴⁸ Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter. Bd. XXVb. Nr. 103. P. 390-393.

¹⁴⁹ Codex Ecclesiae Vilnensis. Nr. 179. P. 204-206.

¹⁵⁰ Ibidem. P. 392-393.

Роднасьнімі для імя Радзівіл маглі быць імёны Будзьвіл, Вайшвіл або Таўцьвіл. Таўцьвілам называўся адзін з братоў вялікага князя Вітаўта, а таксама колішні полацкі князь Таўцьвіл, замардаваны ў 1263 г. Аднолькава імя Радзівіл (Радзіл) можа мець роднасную сувязь зь імёнамі Радзім, Радзівон і Радаслаў. Бо ж і імя Будзьвіл магло паходзіць ад імя Буйвід або Будзівой.

Перад тым, як спыніцца на іншых імёнах, характэрных для ліцьвіноў, варта назваць шэраг стараславянскіх імёнаў, пакідаючы збоку добра ведамыя й больш пашыраныя: Баляслаў, Баржывой, Барыслаў, Брачыслаў, Валадар, Дабраслаў, Ізяслаў, Казімір, Любамір, Мсьціслаў, Пшэмыслаў, Рагвалод, Расьціслаў, Сабяслаў, Славамір, Сьвятаполк, Сьвятаслаў, Уладзімер, Уладыслаў, Усевалад, Усяслаў, Ярамір, Яраслаў.

Апрача згадваных ужо, у абадрытаў-бодрычаў былі князі, якія зваліся Анадраг, Будзівой, Гастамысл, Дабамысл, Жалібор, Мсьцідраг, Мсьцівой, Прыбіслаў, Рацібор, Ратша, Рохель, Чадраг.

У тых славянскіх плямёнаў, якія перасяліліся на Балканскі паўвостраў, а таксама ў мараваў і чэхаў, у палякаў і памаранаў, сілезцаў, стадаранаў і люцічаў былі гэтакія ўласныя імёны: Ардагаст, Багуслаў, Баліют, Барут, Барывой, Бластымір, Бодзін, Бузабут, Бурвід, Бутуй, Бядыгаст, Бястрым, Вайнамір, Валук, Ванімір, Вацлаў, Вацэлін, Віціслаў (Віцень? Вітаслаў?), Воймір, Война, Веліслаў, Вукашын, Вышаслаў, Гадалюб, Гарывой, Гасьцівіт, Гаціслаў, Гедамір, Гнеў, Гойнік, Горазд, Госьцік, Дабамысл, Дабрагаст, Дабрагез, Дамагой, Дамаслаў, Даўрыт, Дзяржыкрай, Дзяржыслаў, Дзярван, Драгамір, Дракка, Думар, Душан, Званамір, Земавіт, Зьвяслаў, Зьдзіслаў, Зяміслаў, Лех, Лешка, Людавіт, Людамысл, Людзіслаў, Лютабор, Лютавід, Лютавой, Лютамір, Лютастрах, Лютагнеў, Моймір, Мешка, Мілагаст, Міласлаў, Мірагнеў, Мішуй, Мойслаў, Мутымір, Нажыслаў, Недамір, Незымысл, Ніагнеў, Няклан, Нямір, Прадвой, Парагаст, Паржай, Прасігой, Прыбігнеў, Прыбіна, Прыбіслаў, Ракела, Рацібор, Рацімір, Раўлін, Росьціц, Сабебор, Самбор, Сьвятабор, Сьцібор, Сьпіцімір, Сьпіцігнеў, Стоўгнеў, Страймір, Сялібор, Таліслаў, Таміслаў, Таціслаў, Твардаслаў, Тройдзень, Тугамір, Туцімір, Уладзівой, Усегард (Всегард), Хацібор, Хацімір, Хваламір, Цярпімір.

Цяпер вернемся да імёнаў ліцьвіноў, якія ў XV ст. побач з прадстаўнікамі магнацкіх родаў Гаштоўтаў (Гаштольдаў), Кязгайлаў і Радзівілаў стаялі пры ўладзе, займалі пасады ваяводаў, дзяржаўцаў каштэлянаў і намесьнікаў; уваходзілі таксама ў склад Дзяржаўнай рады ВКЛ.

Мы ўжо гаварылі, што ў родзе Кязгайлаў былі Шадзібор і Дабяслаў. У прыгаданым ужо акце 1401 г. сын пана Гаштоўта называўся Талівушам, а сам Гаштоўт у тым часе займаў пасаду каштэляна ў Крэве. Але ж імя Талівуш, як і імя Завіш(а), сустракалася таксама ў палякаў. Дарэчы, адпаведнікамі для імя Гаштоўт маглі быць імёны згаданых князёў абадрытаў Гастамысла й Готшалка або імя чэскага князя Гасьцівіта (зноў параўнайце: Готшалк — Войшалк; Вітаслаў — Вітаўт).

Мы гаварылі таксама пра Альбэрта Монвіда й ягонага брата Юрку Гедыгольда, якія за часоў вялікага князя Вітаўта займалі высокія пасады. Для імя Монвід ёсьць пэўныя славянскія адпаведнікі: Будзівід або Буйвід. У дароўнай грамаце Памаранскага князя Казіміра ад 1174 г. сярод сьведкаў згадваўся *Дабяслаў*, былі названыя яшчэ Запаха і ягоны брат *Гольдан*¹⁵¹. Дык, магчыма, адсюль, ад імя *Гольдан* і паходзіць імя *Гедыгольд*.

За часоў вялікага князя Вітаўта жыў магнат Рамбольд Валімунтавіч, імя якога ў лацінскай транскрыпцыі пісалася яшчэ як Румбольд або Румпольд. Пасьля перамогі 1410 г. у Грунвальдзкай бітве пан Рамбольд стаўся старостам Жамойці, але ўжо ад 1412 г. згадваўся на пасадзе найвышэйшага маршалка земскага ВКЛ. Гэтую пасаду ён займаў яшчэ ў 1432 г. Але вось чытаем прывілейную грамату князя Заходняй Памараніі Барніма, які ў грамаце тытулаваўся «князем Славянаў». Князь Барнім заснаваў горад Прэнцлаў, вызваляў яго на тры гады ад падаткаў і даваў яму Магдэбурскае права. Грамата была датаваная канцом 1234 г., і ў ёй у якасьці сьведкаў побач з Далімарам, Прыснаборам, Суліславам і Яраславам называўся яшчэ чашнік князя Рымбольд¹⁵².

Дарэчы, Рымбольдам зваўся і канцлер князёў Польшчы й Сілезіі Баляслава й ягонага брата Генрыка. Іхняя пацьвярджальная грамата для Аўгустынскага манастыра ва

¹⁵¹ Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter. Bd. XXVIa. Nr. 71. P. 284-291.

¹⁵² Ibidem. Nr. 87. S. 328-333.

Ўроцлаве была датаваная 1247 г. Апрача канцлера Рамбольда, у ёй у якасці сьведкаў называліся Рацібор, Мілаш, Дабэзіі, Прадвой і Сабяслаў, сын Забэзія¹⁵³.

Рымбольд і Рамбольд — ці гэта славянскія імёны? Але ж і славяне маглі называцца гэтакім чынам: Даніла Дажбогавіч, Рэкнольт Івашка Данаславіч. Таксама й адзін з паноў Нарбутаў меў імя Дабрагаст Нарбутавіч¹⁵⁴.

У ліцьвіноў было таксама імя Рымавід, і яно часта сустракалася ў XV ст. Мы ўжо прыгадвалі магната Яна Юравіча Забярэзінскага. Ягоны дзед зваўся Рымавідам. Пан Ян Рымавідавіч згадваўся ў актах Гарадзельскай вуніі 1413 г. Іншы пан, Алехна Рымавідавіч, быў названы ў адной з дароўных граматаў 1456 г. маршалкам дворным вялікага князя Казіміра Ягайлавіча.

Праўдападобна, што братам магната Рамбольда быў пан Судзівой Валімунтавіч, які выступаў у прыгадваным акце 1434 г. вялікага князя Жыгімонта Кейстутавіча. Гэтым актам Жыгімонт пацвярджаў умовы Гарадзельскай вуніі. Пан Судзівой Валімунтавіч на пачатку 40-х гг. быў канцлерам ВКЛ, затым — на пасадзе вялікакняжага намесьніка ў Коўне. Ад 1451 г. ён займаў пасаду каштэляна Віленскага. У лацінскай транскрыпцыі імя Судзівой пісалася: *Sudziwoy*, *Sudiwogius* і *Sandiwogius*. Але гэтакім чынам пісалася ў лацінскай транскрыпцыі таксама імя паляка Судзівога з Астрарогу, які даўжэйшы час быў познаньскім ваяводам і браў удзел у бітве пад Грунвальдам¹⁵⁵.

Сын гэтага Судзівога зваўся Станіславам. Пісаўся ён як Станіслаў Судзівоевіч і дзесьці ад 1469 г. займаў пасады вялікакняжага намесьніка ў Горадні й найвышэйшага маршалка земскага ВКЛ. Нейкі час быў ваяводам троцкім.

Зь імем Судзівой пераклікаецца імя Судзімунт. Магнат Алехна Судзімунтавіч у 40-х гадох быў падчашым, затым ад 1469 г. згадваўся на пасадзе вялікакняжага намесьніка ў Полацку, а ў 1478 г. стаўся віленскім ваяводам і канцлерам ВКЛ. Гэтыя пасады ён займаў да 1491 г.

Паны Няміры або Неміровічы паходзілі, як выглядае, ад таго Няміры, імя якога сустракалася ў прыгадванай паручальнай грамаце 1401 г., а таксама ў актах Гарадзельскай вуніі 1413 г. Гэта быў Іван Няміра, які жыў

¹⁵³ Ibidem. Bd.XXVIb. Nr.28. S.160-163.

¹⁵⁴ Codex Ecclesiae Vilmensis. Nr.273. P.319-320.

¹⁵⁵ Jana Długosza Banderia Prutenorum. Kraków, 1851. P.32.

яшчэ ў 1452 г. У дзяржаўных актах XV ст. называлася шмат Няміраў. Гэтак пан Андрэй Няміравіч згадваўся ў Жыгімонтавым акце 1434 г., ён быў маршалкам дворным. Пан Мікола Іванавіч Няміра ў 1440 г. браў актыўны ўдзел у абраньні на вялікага князя Казіміра Ягайлавіча. Пазьней, прынамсі ў 1469 г., Мікола Няміра згадваўся на пасадзе вялікакняжага намесьніка ў Віцебску. Ягоны брат Якуб Іванавіч Няміра ў 70-80-х гг. займаў пасаду дзяржаўнага пісара, быў таксама берасьцейскім намесьнікам.

Няведамы аўтар «Хронікі Быхаўца» паходжаньне імя Няміры тлумачыць тым, што, беручы ўдзел у паходзе вялікага князя Вітаўта да ракі Угры, пэўны пан Андрэй быў незадаволены афармленьнем мірнага пагадненьня з маскоўскім вялікім князем Васілём I. Гэта магло тычыцца вялікага паходу, які адбыўся ў 1408 г. Маўляў, пан Андрэй «рекл велікому князю Вітольту: 'Не ест правы мир, где кровопролітія межы господоры не было'». Аўтар гэтай хронікі далей пісаў: «І так для тое прычыны того пана Андрэя прозвалі Неміром».

Адразу сьцьвердзім, што паны Няміры шмат раней сустракаліся ў Польшчы. Напрыклад, у прывілейнай грамаце польскіх князёў Баляслава й Пшэмысла ад 1253 г., якой давалася «нямецкае» права гораду Сьрэм. Сярод сьведкаў, якія прысутнічалі пры афармленьні гэтай граматы, быў названы Нямір, сын Дзяржыкрая¹⁵⁶. Яшчэ ў другой палове IX ст. Нямірай звалася маці аднаго з харвацкіх жупанаў Госьціка. Гэтыя свае імёны яны пакінулі для нашчадкаў у надпісах у адной з цэркваў Харваты¹⁵⁷.

У гістарычнай літаратуры панам Нямірам прыпісвалася жамойцка-летувіскае паходжаньне. Да гэтага ж паходжаньня залічаліся, напрыклад, Войны й Давойны. Маўляў, гэтыя паны выступалі ў паручальнай грамаце 1401 г. і ў акце 1434 г. вялікага князя Жыгімонта. Гісторыкі пісалі, што ўсе баяры і паны з тых дакументаў належалі да «літоўскіх фэадалаў». Аднак жа, як адзначалася, і ў славянаў былі пашыраныя імёны Война або Войнамір. Там, дзе было імя Война, магло быць таксама імя Давойна. Дарэчы, у паручальнай грамаце 1401 г. і ў актах Гарадзельскай вуніі

¹⁵⁶ Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter. Bd. XXVb. Nr. 63. P. 250-251.

¹⁵⁷ Welt der Slawen. Geschichte, Gesellschaft, Kultur. Herausgegeben von Joachim Herrmann. München, 1986. S. 99.

1413 г. былі названыя яшчэ гэтакія паны й баяры: Войдзіч, Войнад Русіловіч, Вайдзіла Кушаловіч, Войшнар Віркалевіч і Войшын Данейкавіч. Імя Вайдзіла сустракалася часта, так зваўся таксама брат магната Андрэя Саковіча.

Але вернемся да паноў Войнаў і Давойнаў. Пан Война, які згадваўся ў Жыгімонтавым акце 1434 г., займаў пасаду дзяржаўцы ў Кернаве. Акт Мельніцкай вуніі 1501 г. падпісалі ключар берасьцейскі Война і яшчэ нейкі пан Война Філіневіч. Аднак паны Войны ўзьняліся палітычна ў другой палове XVI ст. За часоў канцлерства Астапа Валовіча й Льва Сапегі Гаўрыла Война быў дзяржаўным пісарам, Лаўрэн Война — падскарбіем земскім, а Грычун Война займаў пасаду каштэляна Мсьціслаўскага.

Баярын Андрэй Давойнавіч, які згадваўся ў Жыгімонтавым акце 1434 г., і ягоны брат Алехна Давойнавіч былі, праўдападобна, сынамі Давойны Вышгердавіча з паручальнай граматы 1401 г. У пераліку іншых магнатаў Андрэй Давойнавіч быў названы ў адной з дароўных граматаў вялікага князя Казіміра Ягайлавіча ад 23 кастрычніка 1452 г. Якую ён займаў пасаду, пра гэта ў грамаце не гаварылася. Пан Ян Давойнавіч, які быў дыпляматам і ў якасьці пасла ў 80-х гг. наведваўся ў Маскву й Крым, у 1492—1500 гг. займаў пасаду намесьніка драгічынскага. Да прыхільнікаў Мельніцкай вуніі 1501 г. належалі й падпісалі акт гэтай вуніі дзяржаўца даўгастайскі Юры Давойнавіч і пан Андрэй Давойнавіч. Нарэшце, Станіслаў Станіслававіч Давойна ў 1542—1563 гг. быў Полацкім ваяводам і намінальна заставаўся ім да 1573 г.

У ліцьвіноў былі пашыраныя яшчэ імёны накшталт: Будвід і Будзьвіл, Буйвід і Буйвіл, Волчка (Воўчка), Завіша, Неруш, Някраш, Прокша, Радуш, Рымша або яшчэ Бартош і Данейка. Але гэтакія ці падобныя імёны былі таксама ўласьцівыя для славянаў: тыя ж Бартош і Будзівой, Богша-Богуш (Багуслаў), Борша (Баржывой), Бартоша (Браціслаў), Данейка (Даняслаў), Драгуш (Драгамір), Мілаш (Міласлаў), Завіша (Завіслаў), Радоша (Радаслаў), Яроша (Яраслаў або Ярамір). Сярод імёнаў баяраў Вялікага Ноўгараду згадваліся Паўша, Прокша, Ратша (Рацібор) і Войборза. Другі кампанэнт гэтага апошняга імя — Войборзы — нагадвае імя Борза, якім зваўся адзін з братоў вялікага князя Тройдзена.

Дарэчы будзе прыгадаць тут, якімі імёнамі зваліся сяляне Слуцчыны. Тагачасны Слуцкі князь Сямён Міхалавіч і ягоная маці, жонка пакаранага ў 1481 г. князя Міхала Аляксандравіча (Алелькі), былі абрэзалі маёмасьць двух каталіцкіх касьцёлаў у Слуцку. У гэтую справу на просьбу Слуцкага пробашча Мацея ўмяшаўся вялікі князь Аляксандар, які й выдаў адпаведную грамату 12 траўня 1494 г. Дык у пераліку сялянскіх сем'яў, якія павінны былі належаць да тых касьцёлаў, называліся імёны сялянаў: Волаш, Мілаш, Нераш і Цімош, а таксама Ярошка¹⁵⁸.

Бясспрэчна, у ліцьвіноў былі таксама імёны балцкага паходжаньня, бо ліцьвіны сутыкаліся з балцкімі плямёнамі, жылі побач або ўперамешку зь імі. Таксама й прадстаўнікі балцкіх плямёнаў маглі запазычыць імёны ліцьвіноў.

ПРА ПАХОДЖАНЬНЕ НАЙМЕНЬНЯ «ЛІТВА»

Рэчаіснасьць, зафіксаваная ўсімі гэтымі фактамі, дае па-першае, падставы сьцьвярджаць, што ад даўнейшых часоў ліцьвіны карысталіся славянскай мовай. Нездарма ж, як адзначалася, дзеля хрышчэньня ліцьвіноў вялікі князь Гедымін запрашаў з Захаду ў ВКЛ манахаў-прапаведнікаў, якія валодалі «польскай» і «русінскай» мовамі. Пра гэта сьведчаць і прыклады ўжыцьця ліцьвінамі славянскіх тэрмінаў у сваіх дароўных граматах, што пісаліся на лацінскай мове. Маючы гэта на ўвазе, можна знайсці тлумачэньне таго, чаму пры заснаваньні ў 1417 г. Медніцкай каталіцкай япархіі сярод ліцьвіноў абіраліся людзі, якія, каб узначаліць гэтую Жамойцкую япархію, павінны былі свабодна карыстацца жамойцкай мовай.

Другое, мы маглі таксама сьцьвердзіць, што для імёнаў князёў ВКЛ і ўласных імёнаў звычайных ліцьвіноў аднолькава знаходзіліся славянскія аднайменныя адпаведнікі. Гэтыя два важныя фактары — моўны фактар і фактар супадзеньня ўласных імёнаў — змушаюць паставіць пытаньне наконт этнічнага паходжаньня ліцьвіноў і — адкуль узялося іхняе этнічнае найменьне.

У «Аповесьці мінулых гадоў» ліцьвіны або «літва» з гледзішча мовы вылучаліся з асяродзьдзя ўсходнеславянскіх

¹⁵⁸ Codex Ecclesiae Vilnensis. Nr.413. P.478-480.

плямёнаў. Але ж аўтар гэтага летапісу ды ягоняя бліжэйшыя паслядоўнікі і «русь» вылучалі з асяродзьдзя славянаў ды прыпісвалі гэтай «русі» так званае скандынаўска-нарманскае паходжаньне. Хоць, папраўдзе, цяжка паверыць, каб аўтары кіеўскіх летапісаў, якія пісаліся ў другой палове XI — першай палове XII стст., маглі штосьці ведаць пра гэтак званае запрашэньне князёў-варагаў Рурыка, Сінеуса і Трувара ды што ад таго часу (862 г.) «и от тех Варяг прозвася Руская земля».

Мы ня будзем унікаць у сутнасьць гэтай «нарманскай тэорыі паходжаньня Русі». Аднак зьвернем увагу на ўласныя імёны, якія ад даўнейшага часу былі характэрныя для жыхароў Ноўгарадзкай зямлі. Сюды, паводле паданьня, занатаванага ў «Аповесьці мінулых гадоў», былі запрошаныя «княжыць» «варагі-русь», якія да таго ж прыйшлі з сваімі «родамі». Вось гэтыя імёны: князь Барывой, князь Гастамysl, Астрамір, Багаміл, Багуслаў, Богша, Боўша, Войборза, Войслаў, Гарыслаў, Дамажыр, Даняслаў, Дзяржыкрай, Дарагаміл, Жыраслаў, Завід, Збыслаў, Міланег, Міраслаў, Неравін, Няжата, Няжыла, Нязьдзіла, Палюд, Прокша, Рагуіл, Ратша, Рацібор, Рацімір, Станамір, Судзіла, Сядзіла, Тварымір, Твардаслаў, Твардзіла, Уладыслаў¹⁵⁹.

Бясспрэчна, у большыні названыя тут імёны першых князёў, а таксама бацьраў Ноўгарадзкай зямлі адпавядалі найперш імёнам заходніх славянаў. Там жа, на паўднёвым узьбярэжжы Балтыйскага мора, уключаючы сюды таксама востраў Руген, жыла гэтая *славянская* «русь» — рутэны, якія зваліся яшчэ руянамі. Была там і краіна «Рутэнія»¹⁶⁰. Цытаваны ў зноскы манах Гербордус свой «Дыялёг-хроніку» напісаў дзесьці каля 1159 г. Ён быў сучасьнікам і спадарожнікам Бамбэрскага япіскапа Антона, які валодаў славянскай мовай і браў актыўны ўдзел у хрысьціянізацыі люцічаў і руянаў-русаў. Аўтар «Дыялёгу» Герборд пісаў

¹⁵⁹ Новгородская первая летопись по Синодальному списку. Verlag Otto Sagner. München, 1971.

¹⁶⁰ «Ruthenia vero Danos adiunctos habet, porro archiepiscopo Danorum etiam Ruthenia subiecta esse debuit»; «At illi de origine Ruthenae gentis, de feritate animorum, et de instabilitate fidei et bestiali eorum conversatione multa ei narrantes, etiam hoc quod archiepiscopo Danorum subiecti esse debuerint, non tacebant»; «Rutheni autem crebris insultibus Pomeranos lacerant, et Stetinensium fines armatis navibus perturbant» (Herbordi Dialogus de vita Ottonis episcopi Babenbergensis // Scriptores rerum Germanicarum. Nachdruck ex MGH. Hannoverae, 1937. P.142-145).

таксама пра Кіеўскую Русь і ведаў, што гэтая іншая Русь знаходзілася на ўсход ад Прусіі, Польшчы й Венгрыі.

Як можна было заўважыць, некаторыя зь пералічаных уласных імёнаў ноўгарадзкіх баяраў, асабліва з кампанэн-тамі -іл або -ла, супадалі з падобнымі імёнамі ліцьвіноў.

У Цьвярскім летапісе ёсьць канстатацыя, што ліцьвіны або «літва» належалі да славянскіх плямёнаў: «... а от Ляхов прозвашася Поляне, Ляхове же друзии Лютици, а *инии Литва*, *инии Мозавшене*, *инии Поморане*». Як і іншыя славянскія плямёны, ліцьвіны й люцічы, паводле гэтага летапісу, калісьці жылі над Дунаем. Зноў жа ў Цьвярскім летапісе адзначалася: «А Лутичи и Тиверичи приседааху к Дунаеви; и бе множество их, седяху по Днестру... до моря»¹⁶¹. Пра тое, што калісьці «Лютичи и Тиверци приседаху к Дунаеви, и бе множество их, седяху по Днестру и до моря», была гаворка і ў Ніканаўскім летапісе¹⁶².

Сапраўды, у сярэднім цячэньні Дунаю, у рэгіёне ракі Маравы, гарадоў Вены й Браціславы, захаваліся гэтка назвы рэчак: Літава й Літавіца¹⁶³. Ёсьць там і рака Ляйта, якая ў 1043 г. была пагранічнай ракой паміж Венгрыяй і Сьвятой Рымскай імперыяй. У лацінскай транскрыпцыі гэтая рака звалася Літагай¹⁶⁴. Калі ўлічыць, што ў старых заходнеэўрапейскіх хроніках вільцы-люцічы называліся яшчэ лэйтыцамі¹⁶⁵, дык назоў ракі Ляйты або Літагі можна выноўваць ад назову гэтых лэйтыцаў.

Дарэчы, дасьледнікі зьвярнулі ўвагу на тое, што яшчэ ў XIII ст. дзесьці ў Трансыльваніі або далей за Дунаем на Балканскім паўвостраве існавалі: «*kenezat Lytwa*» і «*terra Lytwa*», г.зн. Літоўскае княства й Літоўская зямля¹⁶⁶.

Такім чынам, зьвесткі Цьвярскага й Ніканаўскага летапісаў пра тое, што «літва» й люцічы калісьці жылі над Дунаем, а зноў люцічы разам зь ціверцамі ад вусьця Дунаю засялялі прычарнаморскія землі й землі абাপал

¹⁶¹ Летописный сборник, именуемый Тверской летописью. ПСРЛ. Т.15. Москва, 1965. С.18-23.

¹⁶² Патриаршая или Никоновская летопись. ПСРЛ. Т.9. Москва, 1965. С.5.

¹⁶³ Кобычев В. В. В поисках прародины славян. Москва, 1973. С.57-59.

¹⁶⁴ Herimanni Augiensis Chronicon // Quellen (des Mittelalters). Bd.XI. Darmstadt, 1961. P.676-677.

¹⁶⁵ Brüske W. Untersuchungen zur Geschichte des Lutizenbundes. Münster-Köln, 1955. S.6.

¹⁶⁶ Кобычев В. Цыт. пр. С.133; Ермаловіч М. Старажытная Беларусь. Полацкі і Новагародскі перыяды. Мінск, 1990. С.19.

Днястра, — маюць пад сабой пэўны гістарычны грунт. Напрыклад, у дароўнай грамаце луцкага і ўладзімірскага князя на Валыні Любарта Гедымінавіча, якая, магчыма, памылкова была датаваная 8 сьнежня 1322 г., згадвалася дзесьці ў вярхоўі ракі Стыру рэчка Лютыца¹⁶⁷.

Адным словам, можна меркаваць, што калісьці значная частка вільцаў-люцічаў з поўначы перасялілася на Дунай, скуль зноў жа пазьней трапіла ў рэгіён ракі Днястра. Ведама ж, што значная частка дрыгавічоў таксама перасялілася на Балканы.

У Цьвярскім летапісе была гаворка пра «літву» й люцічаў. Ці было гэта выпадковасьцяй спалучаць іх разам? Мы тут звярнулі ўвагу на тое, што люцічы зваліся яшчэ лёйтыцамі. Гаворачы пра «рымскае» паходжаньне ліцьвіноў, Ян Длугаш назваў іх «*лютвой*». Ёсьць яшчэ арыгінальныя дакуманты, якія пацьвярджаюць, што Літва магла называцца *Лютвой*. Гэта перапіска Папы Інакеньція IV зь вялікім князем Міндоўгам, Хэлмнскім япіскапам Гайдэнрайхам, а таксама зь япіскапамі Лівоніі. Адзначым, што ў 1251 г. у Рым да Папы Інакенція IV наведалася афіцыйнае пасольства вялікага князя Міндоўга. Такім чынам, там, у Рымскай папскай курыі, павінны былі ведаць, як у тым часе магла яшчэ называцца Літва. Вось жа, неўзабаве пасля прыняцьця гэтага пасольства Папа накіраваў свае булы вялікаму князю Міндоўгу і япіскапу Гайдэнрайху. Справа тычылася хрышчэньня ліцьвіноў, каранаваньня самога Міндоўга. Тыя дзеве булы Папы былі датаваныя 17 ліпеня 1251 г. і ў іх паўтаралася: «Regnum Luthawie»; «Carissimo in Christo filio nostro Mindowi Illustri Regi Luthawie, salutem»; «Multa cor nostrum est... super carissimum in Christi filium nostrum Mindowin Illustrem Luthowie Regem»¹⁶⁸. Між іншага, у «Аналах каралеўства Франкаў» пад 806 годам згадваўся князь лужыцкіх сербаў на імя Мілідуох, што можа быць адпаведнікам для імя вялікага князя Міндоўга.

Праўда, Папа Інакенцій IV ужываў яшчэ й гэтакія фармулёўкі: «in totius *Lithowie*», «Sane de Carissimo in Christo filio nostro Mindowe Illustri Rege *Lithovie* spiritu

¹⁶⁷ Грамоти XIV ст... №6. С.20-22.

¹⁶⁸ Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... Edita ab Augustino Theiner. Vol.I. Romae, 1860. Nr.102, 104. P.49-50.

exultante persepimus», што адлюстравалася, напрыклад, у іншай папскай буле ад 15 ліпеня 1251 г., якая была накіраваная япіскапу Гайдэнрайху¹⁶⁹. Аднак, як выглядае, і назоў *Лютва* ня быў вынайздзены ў Рыме. Бо, напрыклад, прускі храніст Пётра Дузбург пісаў толькі: «*Lethowia*», «*Lethowini*», «*Vithenus rex Lethowinorum*».

Цікавай тэрміналогіяй карыстаўся Генрых Латвійскі, які сваю «Хроніку Лівоніі» напісаў у 1226 г.: «*Proxima hyeme Lettones vastata Lyvoniam plurimos in captivitatem abducunt*»; «*Leththones eciam Deo sic disponente pacem querentes eodem anno Rigam veniunt, ubi statim pace facta cum christianis amicitie fedus ineunt... Sed ante ingressum terre audientes regem de Plosceke cum exercitu Leththoniam intrare Semigallis relictis cum fescinatione redeunt*»; «*De captivitate sacerdotum et pecorum ablatione a rege Wiscewalde cum Letonibus*»; «*de utroque populo, Lethonum videlicet et Estonum*»; «*Erat autem inter eos Ako, princeps ac senior eorum, qui tocius traditionis et omnium malorum exstiterat auctor, qui regem de Ploceke concitaverat ad bellandum contra Rigenses, qui Lethones collegerat, qui Thoredenses et totam Lyvoniam convocaverat contra nomen christianum*»; «*Post hec recordati Leththones omnium occisorum suorum a Rigensibus et Semigallis ante duos annos miserunt per totam Lethoniam, colligentes exercitum magnum*»¹⁷⁰.

«*Lethones*» і «*Lethonia*» — гэтак называў Генрых Латвійскі ліцьвіноў і Літву. У іншых старых лацінскамоўных хроніках ліцьвіны і Літва яшчэ называліся: «*Litwini congregato exercitu vastaverunt terram Culmensem*»; «*Fuit magna expedicio in Littovia in die Mauricii*»; «*Eodem anno Litwini per cives Rigenses evocati districtum in Karthus graviter in circuitu vastaverunt*»; «*Eodem anno magister Lyvonie cum exercitu terram Littowie, que Sameiten vocatur, intravit, postque rapinas et incendia illata ad propria cum spoliis revertentes Litwini occurrentes subito invaserunt*»¹⁷¹; «*In hoc eciam tempore intravit rex Letwinorum nomine Vyten terram Pruzie et vastabat eam per XVIII dies*»; «*Audientes autem Litwini exercitum de Pruzia tam validum super se venire congregaverunt omne robur suum et medio tempore, quo eorum*

¹⁶⁹ Ibidem. Nr.101. P.49.

¹⁷⁰ Heinrici Chronicon Livoniae // Quellen (des Mittelalters). Bd.XXIV. Darmstadt, 1959. P.4, 22, 28, 38, 54, 72.

¹⁷¹ Canonici Sambiensis Epitome gestorum Prussie // SRP. Bd.I. Leipzig, 1861. P.272-290.

terra vastaretur, ipsi vastare terram Sambiensem et alias Christianorum terras disponebant»; «Circa idem eciam tempus nobilis comes Hollandie, qui ob honorem virginis gloriose Marie partes Pruzie sepius visitaverat pro fide katholica ad impugnandum Litwinos, fuit a Frisonibus occisus in bello»¹⁷².

Пра што могуць сьведчыць усе гэтыя варыянты назоваў Літвы й ліцьвіноў? Lethonia i Lethoni, Luthawia i Luthawi, Lethowia i Lethiwini, Littowia i Litwini! Ці ў гэтых варыянтах не прасочваецца трансфармацыя этнічнага найменьня: пераход ад назвы *люцічаў* да назвы *ліцьвіноў*?

Вяртаючыся да прыгадванай канстатацыі Цьвярскага летапісу наконт таго, што літва-ліцьвіны былі славянскім племенем, можна адзначыць, што Цьвярское княства заўсёды мела цесныя кантакты з ВКЛ. Другой жонкай вялікага князя Альгерда была якраз цьверская князеўна Ульяна. Таксама, напрыклад, у першым Ноўгарадзкім летапісе была гаворка пра тое, што ў 1245 г. на службе ў цьвярскіх князеў знаходзіліся князі-ліцьвіны Явід і Эрбэт. Пазьней, ад 1289 г., цьвярскім япіскапам быў Андрэй, сын колішняга Полацкага князя Гердзена. У даўнейшыя часы летапісы пісаліся звычайна пры дварах і на замову япіскапаў, архіепіскапаў і мітрапалітаў. Адсюль можна меркаваць, што зьвесткі пра тую славянскую «літву» маглі трапіць у гэты Цьвярскі летапіс ад прыгадванага ліцьвіна й япіскапа Андрэя Гердзеневіча.

У сваім трактате «De administrando imperio» бізантыйскі імператар Канстанцін Парфірародны, гаворачы пра даньнікаў Кіеўскай Русі, сярод усходнеславянскіх плямёнаў у дзвюх мясцінах прыгадаў *лензанінаў* або *ленцанінаў*. Польскія гісторыкі мяркуюць, што ён меў на ўвазе польскае племя «лендзанінаў» ці «лендзянаў», якое ў тым часе магло жыць на ўсход ад Віслы паміж рэкамі Вепшам і Санам. Але пра гэткае польскае племя ў гэтым рэгіёне не было гаворкі ў старых польскіх хроніках. Аднак, здаецца, і дапушчэнне, што тое паведамленьне Канстанціна Парфірароднага тычылася «ляхаў», бо палякаў усходнія славяне называлі яшчэ ляхамі. Таму бліжэй прыгледзімся да гэтага паведамленьня бізантыйскага імператара.

Як мяркуюць дасьледнікі, свой трактат ён пісаў паміж 948 і 952 гг. Магчыма, пісаў яшчэ й пазьней, бо памёр

¹⁷² Die ältere Chronik von Oliva // SRP. Bd.V. Leipzig, 1874. P.591-623.

ён у 959 г. Вось вытрымка: «Аднадрэўкі, якія прыходзяць у Канстантынопаль з вонкавай Русі, ідуць з Ноўгараду, у якім княжыў Сьвятаслаў, сын князя Русі Ігара. Ідуць таксама з гарадоў Смаленску, Любеча, Чарнігава й Вышгорода. Усе яны спускаюцца па рацэ Дняпру і зьбіраюцца пад горадам Кіевам, званым яшчэ Самбата. Іхныя (русаў) даньнікі Славяне, што называюцца *Крывічамі* і *Лензанінамі*, дый іншыя Славяне майструюць аднадрэўкі ў сваіх горах у зімовую пару, апрацоўваюць іх, а з надыходам вясны сплаўляюць іх вазёрамі ў Дняпро. Гэтай ракою прыходзяць у Кіеў, выцягваюць лодкі на бераг, аснашчаюць іх і прадаюць Русам»¹⁷³.

Значыцца, «лензаніны» знаходзіліся дзесьці на поўнач ад Кіева й жылі побач з крывічамі. Таму, аналізуючы гэтую дый іншыя мясціны трактату бізантыйскага імператара, дзе была гаворка й пра іншыя ўсходнеславянскія плямёны, акадэмік Барыс Рыбакоў прыйшоў да высновы, што пад «ленсанінамі» Канстанцін Парфіраходны мог разумець палачанаў або полацкіх крывічоў¹⁷⁴.

Аднак можа быць іншае, больш адэкватнае тлумачэньне для назову таго ўсходнеславянскага племя лензанінаў-ленцанінаў, калі мець на ўвазе вільцаў-люцічаў і лютвуліцьвіноў. Добра ведамая летапісная фармулёўка: «бе бо Рогволод прішел из заморья, имяше власть свою в Полотьске». У сваім артыкуле «Загадкі старажытных паданьняў» А.Рогалеў слухна пісаў, што полацкі князь Рагвалод, бацька князеўны Рагнеды, меў празрыстае славянскае імя. Аднолькава «прыйшоў» ён з славянскіх краёў дзесьці каля 945 г., прыйшоў адтуль, дзе на паўднёвым узьбярэжжы Балтыйскага мора жылі славянскія палабска-паморскія плямёны¹⁷⁵.

Але пакуль што пакінем князя Рагвалода і зьвернемся да племяннога саюзу вільцаў-люцічаў. Саюз гэты, як выглядае, акрэпнуў за часоў нямецкіх каралёў і імператараў Сьвятой Рымскай імперыі Генрых I (919—936) і Антона I (936—973). Якраз тады пачалася нямецкая экспансія на поўнач, дзе жылі славяне паміж рэкамі Лабай і Одрай. У старых заходнеэўрапейскіх хроніках да гэтага

¹⁷³ Constantine Porphyrogenitus. Op. cit. P.56-59.

¹⁷⁴ Рыбаков Б. Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв. Москва, 1982. С.318-322.

¹⁷⁵ Рогалеў А. Загадкі старажытных паданьняў // Голас Радзімы. 1991. 16 тр.

саюзу звычайна залічаліся чатыры плямёны: далянчанаў, радараў, хіжанаў і чэразпенянаў. У саюз вільцаў-люцічаў яшчэ ўваходзілі ўкрае, што жылі па рацэ Укра, і стадаране, цэнтрам якіх быў горад Бранібор (Брандэнбург). Да гэтага саюзу належалі яшчэ ліняне, якія ў лацінскай транскрыпцыі называліся лінонамі. У саюзе вільцаў-люцічаў палітычную перавагу мелі радары, а іхным культавым цэнтрам быў горад Радагошч¹⁷⁶.

Нямецкі наступ на палабскіх славянаў пачаўся пасля 926 г., калі было аформленае на 9 гадоў замірэньне з мадзярамі-венграмі. Узімку 927—928 гг. войска караля Генрыха I здабыло горад Бранібор, а князь стадаранаў Тугамір трапіў у палон. Некаторыя гісторыкі меркавалі, што Тугамір паходзіў з дынастыі колішняга князя вільцаў Драгавіта. Далей, саксонскі граф Бернгард у шэрагу паходаў падпарадкаваў нямецкаму ўплыву зямлю радараў і землі некаторых іншых плямёнаў саюзу вільцаў-люцічаў. Аднак, калі ў 929 г. кароль Генрых I адправіўся ў паход на Прагу, успыхнула паўстаньне палабскіх славянаў, якое ўзначалілі радары. Справа задушэньня гэтага паўстаньня была даручаная графам Бернгарду й Тытмару, якія ў верасьні таго ж 929 г. аблажылі горад Лончын, што ляжаў на правым беразе ракі Лабы ў ейным сярэднім цячэньні. У лацінскай транскрыпцыі яго называлі «Люнкіні» і «Люнцыні», а цяпер гэта горад Ленцэн, які знаходзіцца недалёка ад Вітэнбэргу.

Апалчэньне славянскіх плямёнаў, якое пасьпяшыла на выручку, было разьбітае перад горадам пасля таго, як было загнанае ў багністыя мясьціны. Гэта спрычынілася таксама да капітуляцыі абаронцаў гораду, якіх налічвалася 800 чалавек і якіх там жа напаткала сьмерць. Жыхары мясцовасьці, якія шукалі паратунку за мурамі гораду, былі палоненыя й трапілі ў нямецкую няволю.

Чаму атрымалася такая лёгкая перамога? А таму, што немцы кінулі ў бой конных рыцараў, закаваных у жалеза.

Пасьля той перамогі пад Лончынам нямецкая экспансія не спынялася, бо ў 932 г. былі падпарадкаваныя лужыцкія сэрбы, а ў 934 г. нямецкае панаваньне пашырылася да вусьця Одры, калі была атрыманая перамога над украінамі.

¹⁷⁶ Kronika Thietmara (Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon). Z tekstu łacińskiego przetłumaczył Marian Zygmunt Jedlicki. Obok tłumaczenia tekst oryginału. Poznań, 1953. S.344-351.

Тым ня менш, другое вялікае паўстаньне славянскіх палабска-паморскіх плямёнаў зноў успыхнула ў 936 г. пасля сьмерці імператара Генрыха I. Паўстаньне гэтае зноў узначальвалі радары, і якраз у асноўным супраць радараў у верасьні і ў кастрычніку 936 г. была скіраваная карная экспэдыцыя, якую ўзначальваў сам новаабраны кароль Атон I.

Цяпер, аднак, хваляваньні й адкрытыя збройныя сутычкі не спыняліся, тым больш, што ў самой Атонскай імперыі пачалася тады грамадзянская вайна. Супраць нямецкага засілля ўзбунтаваліся тады й абадрыты-бодрычы, якія засялялі землі далей на захад ад вільцаў-люцічаў.

Але ў тым часе здарыліся дзеве рэчы, неспрыяльныя для палітычнага самавызначэньня й кансалідацыі палабска-паморскіх славянаў. Фронт змаганьня й падпарадкаваньня іх нямецкаму ўплыву ў 937 г. быў даручаны графу Геру, які цэнтральную сваю сядзібу меў у Паўночнай Турынгіі. Пазьней гэты граф атрымае тытул маркграфа і будзе ўзначальваць Усходнюю нямецкую пагранічную марку.

Вось-жа, нейкім чынам, маўляў дзеля перамоваў, графу Геру ўдалося заманіць у нейкі свой замак 30 князёў, бальшыня якіх былі правадырамі вільцаў-люцічаў. Пасля добрага пачастунку зь віном, усе яны ўначы былі перабітыя. Нямецкі храніст манах Відукінд, які апісаў гэты эпізод, не паведамляў, у якім годзе гэта магло здарыцца, не называў таксама хоць бы адно зь імёнаў тых змардаваных князёў славянскіх палабска-паморскіх плямёнаў¹⁷⁷. Аднак можна меркаваць, што тое забойства адбылося дзесьці перад 940 г. Гэтае меркаваньне высноўваецца з кантэксту паведамленьняў храніста Відукінда.

Другім неспрыяльным фактарам была здрада прыгадванага князя стадаранаў Тугаміра. У лацінскіх тэкстах стадаране называліся яшчэ гавэлянамі, ад назвы ракі Гавэлі. Князь Тугамір быў падкуплены нямецкім каралёўскім урадам і вызвалены з доўгагадовага палону. У сваю зямлю, у горад Бранібор, ён вярнуўся ў якасьці ўцекача, нібы сам уцёк з палону. Там ён і быў абраны князем. Другім адзіным прэтэндэнтам на княжы пасад быў сын брата Тугаміра, і гэтага свайго пляменьніка Тугамір

¹⁷⁷ Widukindi Res gestae Saxonicae // Quellen (des Mittelalters). Bd.VIII. Darmstadt, 1971. P.106-107.

забіў. Пасья гэтага ўся зямля стадаранаў была перададзеная пад апеку немцаў. Тая здрада князя Тугаміра здарылася ў 941 г.

Бясспрэчна, і пазней узніклі хваляванні й паўстанні, а, напрыклад, вялікае паўстанне вільцаў-люцічаў у 983 г. на нейкую сотню гадоў прыпыніла нямецкую калянізацыю земляў палабска-паморскіх славянаў. Цяжкі ўдар гэтыя славяне атрымалі ў 955 г. Тады паўстанне абадрытаў і люцічаў успыхнула ў сувязі з вайной караля Атона I з мадзярамі-венграмі, войска якіх было разбітае 10 жніўня 955 г. Пасья гэтай перамогі над ракой Лех кароль Атон I празь нейкі час рушыў з сваім войскам на поўнач. У тым паходзе ўдзельнічаў таксама прыгавданы граф Гера, якога асабліва ненавідзелі славяне. Апалчэньне славянскіх плямёнаў узначальваў князь абадрытаў Стойгнеў. Вялікая бітва, а фактычна разьня адбылася 16 кастрычніка 955 г. над ракой Рэкніца. Тую бітву, у якой, між іншага, на баку нямецкага войска супраць славянаў змагаліся славяне руяны-русы, таксама падрабязна апісаў храніст манах Відукінд¹⁷⁸. Знайшоўшыся ў акружэньні, частка нямецкага войска наладзіла праз раку тры масты, празь якія й пераправілася. Гэты манэўр славянскае апалчэньне, у асноўным пяхота, заўважыла з спазьненнем і ў бой уступіла пасьпешліва й разрозьнена. Адсюль і атрымалася разьня, у якой загінуў таксама князь Стойгнеў. Не было літасьці й для тых славянскіх ваяроў, якія былі захопленыя ў палон: ім тут жа адсеклі галовы.

Гэткім цяжкім быў той пэрыяд для палабска-паморскіх славянаў¹⁷⁹. Але вернемся да 40-х гг. Забойства князёў і пераход на нямецкі бок князя Тугаміра значна аслабілі здольнасьць да супраціву славянскіх палабска-паморскіх плямёнаў, якія варагавалі яшчэ й між сабою, пра што можа сьведчыць той факт, што ў 948 г. у землях заходніх славянаў былі заснаваныя ажно тры каталіцкія біскупствы з цэнтрамі ў Старгардзе, Гавэльбэргу й Браніборы.

Можна меркаваць, што нейкая частка вільцаў-люцічаў, да якіх мог належаць і князь Рагвалод, пакінула ў тым часе свае ранейшыя мясціны жыхарства й перасялілася на ўсход. Таксама з Захаду, «зь ляхаў», прыблізна ў тым

¹⁷⁸ Ibidem. P.160-165.

¹⁷⁹ Bröske W. Op. cit. S.16-28; Łowmiański H. Początki Polski. T.V. Warszawa, 1973. S.262-290.

часе перасяліліся на ўсход вяцічы й радзімічы з сваімі князямі Вячкам і Радзімам. Гэткае ж перасяленне на ўсход ахапіла ў тым часе валынянаў. Раней валыняне жылі на востраве Воліне, дзе знаходзіўся калісьці вялікі й славыты горад Волін. Горад Валынь быў таксама пабудаваны гэтымі валынянамі над ракой Бугам. Таксама былі нейкія прычыны, што за часоў бізантыйскага імператара Канстанціна Парфірароднага адно з харвацкіх племяў, якое жыло на ўсход ад вярхоўя Віслы, перасялілася на Балканскі паўвостраў у Захлумскі край. Магчыма, што да гэтага перасялення спрычынілася сутычка тых харватаў з перасяленцамі вільцамі-люцічамі й валынянамі.

Этнічная назва «люцічы» — патранімічнага паходжаньня. Яна запазычаная ад імя князя Люта або Лютаміра. У старой Польшчы часоў Баляслава Храбрага быў горад, які называўся Лютамірскам. Цяпер гэта, напэўна, гарадок Літамержыцы над Лабай, на поўначы Чэхіі. Назоў для ўсходнеславянскага племя *лензанінаў* ці *ленцанінаў* Канстанцін Парфірародны мог узяць з заходніх крыніцаў. Якраз у 945 г., а затым яшчэ ў 949 г. да нямецкага караля Атона I наведаліся два вялікія пасольствы гэтага бізантыйскага імператара. А ў 949 г. у Канстантынопаль завітала таксама пасольства караля Атона I, да якога, між іншага, належаў у якасьці перакладчыка Ліюдпранд, пазнейшы крэмонскі япіскап, які ў сваіх трактатах, прысьвечаных Бізантыйскай імперыі й ейным дачыненням з Захадам, апісаў няўдалы паход на Канстантынопаль у 941 г. кіеўскага вялікага князя Ігара¹⁸⁰.

Напэўна, у выніку абмену гэтымі пасольствамі Канстанцін Парфірародны й мог даведацца пра лёс ваяўнічых вільцаў-люцічаў або пра іхны пагранічны горад Лончын (Ленчын?), што ляжаў над Лабай і які ў лацінскай транскрыпцыі называўся: Lunkini і Lunzini. Апрача гэтага, на тэрыторыі, дзе калісьці жылі вільцы-люцічы, захаваліся яшчэ гарадкі з назовамі Лютцаў і Ляйцэн.

Калісьці ня толькі паасобныя плямёны, але й плямёны, аб'яднаныя ў межах адной дзяржавы, маглі называцца абагулена, зыходзячы з уласнага імя князя. Гэтак узьнікла этнічная назва палякаў «ляхі» — ад імя легендарнага князя Леха. Таксама ў сярэдзіне X ст. палякаў называлі яшчэ

¹⁸⁰ Liudprandi Opera // Quellen (des Mittelalters). Bd.VIII. Darmstadt, 1971. P.460-463.

«ліцікамі» або «ліцікавікамі». Гэтыя назовы, якія адпавядалі імю польскага князя Лесткі, занатавалі Канстанцін Парфірародны й саксонскі храніст манах Відукінд.

Аднак свае назовы плямёны маглі атрымліваць яшчэ ад назоваў рэкаў і гарадоў. Возьмем, для прыкладу, нашых палачанаў, якіх у старых летапісах адрозьнівалі ад крывічоў як асобнае племя. Радары, якія належалі да саюзу плямёнаў вільцаў-люцічаў, аднолькава маглі запачыць свой назоў ад назову гораду Радагошч. Жыло на Захадзе яшчэ славянскае племя любушанаў, у якіх галоўным культавым цэнтрам быў горад Любуш.

Дык, магчыма, гаворачы пра ўсходнеславянскае племя *лензанінаў-ленцанінаў*, бізантыйскі імператар меў на ўвазе якраз *люцічаў*, але іхні назоў выноўваў ад пачутага ім назову пагранічнага гораду вільцаў-люцічаў, які зваўся Ленчынам або Люнцынам. Дарэчы, у мясцовасьці гэтага гораду жыло невялікае племя *лінянаў*, што таксама належала да саюзу плямёнаў вільцаў-люцічаў і называлася: *Linones, Lingones i Linagga*. У лацінскай транскрыпцыі краіна *люцічаў* і *люцічы* яшчэ называліся: *Leuticia, Leuticii, Leuyicios, Luidicii, Luidizi*.

Апрача культавага цэнтру Радагошча, у вільцаў-люцічаў быў таксама горад Драгавіт, які ляжаў над ракой Пенай. У грамаце нямецкага караля Канрада III ад 1150 г. пацвярджаліся ранейшыя прывілеі для Гавэльбэргскай каталіцкай япархіі, побач зь іншымі паселішчамі славянаў-радары былі названыя Драгавічы і Людзіны. Паводле гэтага дакуманту, паселішча Драгавічы знаходзілася на поўдзень ад Гавэльбэргу, а Людзіны — гэта цяперашні гарадок Людзеніц. Сярод земляў Гавэльбэргскай япархіі былі названыя таксама землі: *Linagga, Liezici i Nielietizi*. Мяркуем, што пад «Лецічамі» і «Нялецічамі» трэба разумець зьмененыя формы назваў *люцічаў* і *нялюцічаў*¹⁸¹.

Мы ўжо гаварылі, што ў мясьцінах, дзе калісьці жылі плямёны саюзу вільцаў-люцічаў, захаваліся тапанімічныя назовы Крывіч і Крэва. Захаваліся тут яшчэ гэтакія назовы гарадкоў: Баседаў, Любц, Любтэн, Міраў і Цяцераў. У дагаворнай грамаце Мэкленбургскага князя Генрыху Барвіна ад 1222 г. згадваліся гэтакія паселішчы, якія знаходзіліся, праўда, на тэрыторыі абадрытаў: *Brizen*,

¹⁸¹ Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter. Bd. XXVIa. Nr. 31. P. 140-147.

Lubimari, Mirisdorp i Wizendorp¹⁸². Няцяжка здагадацца, што гэта былі Берасьце, Любаміры, Мір і Віцень.

Цяпер перанясем прыгадваныя тут тапанімічныя назовы на тэрыторыю, скажам, Заходняй Беларусі. Два Радагошчы захаваліся ў Янаўскім і Наваградзкім раёнах. З Радагошчам супадаюць назовы Радзеж і Радашкавічы. Маюцца два Драгічыны, назоў якіх мог паходзіць ад племя дрыгавічы, але гэтакі назоў яны маглі атрымаць таксама на ўзор гораду Драгавіт і паселішча Драгавічы. Рака Пена адмяжоўвала чэразьпенянаў ад радараў і далянчанаў, і Пінай называецца прыток Прыпяці. Не гавораць ужо пра назовы Крывіч і Крэва, для Баседаў ёсць адпаведнікі Бяседа, Бяседнікі, Бяседнае, Бяседы; для Любца й Любтэна — Любча, Любатынь, Любач, Любань, Любна, Любель, Любейкі, Любашава, Любашкі, Любятя; для Людзінаў — Людзьвінава; для Мірава — Мір; для Цяцерава — Цяцераў, Цецяроўка, Цецеравец, Цецяровінцы, Цяцеры.

Прасочым таксама, якія спэцыфічныя сьляды з гледзішча тапаніміі дадаткова маглі пакінуць перасяленцы часткі вільцаў-люцічаў: Вількамір, Ваўковічы, Ваўкалата, Валкінікі, Вількія, Вількі, Вільча, Вільканцы, Вілкавішкі, Воўчын, Ваўкавыск; Люта, Лютая, Лютаўка, Люцін, Люцын, Люец, Лютавень, Лютыня, Лютыніца, Лютэйка, Летаўка. Можна далучыць сюды Людалішкі і Люцынішкі, што знаходзяцца каля Вільні й Трокаў.

Перад тым, як у X ст. вільцаў пачалі называць яшчэ й люцічамі, у старых заходнеэўрапейскіх аналах паўтараўся: «His motibus ita conpositis, Sclavis, qui nostra consuetudine Wilzi, proprie vero, id est sua locutione, Welatabi dicuntur, bellum inlatum est»; «Sclavi, qui dicuntur Wilzi»; «Carlus pugnavit contra Wilzis in Wenedonia»; «Karolus rex cum exercitu Francorum perrexit ad Sclavos in Wilcia, et conquisivit ipsam patriam cum ipso rege nomine Dragovit, et reversus est cum pace».

Магчыма, што найменьне вільцаў і краіны Вільцы было татэмнага паходжаньня — ад татэму ваўка. У стараславянскай мове воўк зваўся «влькь», у старой мове ўсходніх славянаў і баўгараў — «вълкь» і ў мове заходніх славянаў — «вільк» і «вельк».

У прыгадваных намі хроніках Тытмара Марзэбургскага, саксонскага манаха Відукінда, Адама Брэмэнскага й

¹⁸² Ibidem. Nr.62. S.256-259.

Гельмольда з Бузава не было гаворкі ні пра Літву й ліцьвіноў, ні пра люцічаў, частка якіх магла перасяліцца на ўсход. Аднак, гаворачы пра народы й плямёны, якія жылі на ўсход ад Балтыйскага мора, там, дзе была Русь, Адам Брэмэнскі прыгадаў яшчэ гэтакі народ: «Ibi sunt etiam, qui dicuntur Alani vel Albani, qui lingua eorum Wizzi dicuntur, crudelissimi ambrones». Гэтых «віццаў» перакладчыкі й дасьледнікі звычайна атаясамліваюць з фінскім племенем *весь*. Але камэнтатар Адама Брэмэнскага, які апрацаваў чарнавы рукапіс храніста, гэтую мясціну ўдакладніў так: «... Alani vel Albani, qui lingua eorum Wilzi dicuntur, crudelissimi ambrones»¹⁸³. Гэта значыць, тыя «албані-вільцы» былі ўсёдным, лютым народам.

У лацінскай мове рака Лаба (Эльба) называлася Альбай і пісалася: Альбіс, Альба і Альбія, што значыла рака Белая. Асабліва у старых дацкіх хроніках (напрыклад, Саксона Граматыка) Альбіяй называлася таксама краіна, што ляжала на поўнач ад ракі Лабы. Аднолькава былі там «Вэнэдыя» й «Славія», жыхары якіх часта называліся агульным найменьнем трансальбіянцаў. Другая назва Адама Брэмэнскага для тых усходніх *вільцаў* — «албані» — быццам падказвае меркаваньне, што яны маглі перасяліцца на ўсход з краіны Альбії.

Між іншага, атаясамліваючы заходніх вільцаў зь люцічамі, Адам Брэмэнскі люцічаў называў: «Ultra Leuticiis, qui alio nomine Wilzi dicuntur», «Wilzi, a nobis dicuntur Leutici»¹⁸⁴. Найменьне «леўтыцы» бліжэй супадае з назовамі ліцьвіноў і Літвы.

Зьвернем увагу на сагу пра Тыдрэка Бэрнскага, якая была запісаная ў Скандынавіі ў XIII ст., і ў якой напластавалася шмат сюжэтаў і падзеяў розных эпохаў. Дарэчы, у асобе галоўнага героя гэтай сагі заўважаецца далёкі гістарычны пэрсанаж: кароль остготаў Тэодарых, які на прыканцы V ст. заваяваў землі Італіі, стварыў там дзяржаву остготаў і сваю рэзыдэнцыю меў у Вэране. Памёр ён у 526 г. Тым ня менш, у сазе адлюстраваліся зусім рэальныя гістарычныя факты. Напрыклад, пра гарады Ноўгарад, Полацк і Смаленск, пра «караля Русі» Ўладзімера, які тут называўся яшчэ «каралём Ноўгараду». «Гуналанд» сагі і кароль «краіны гунаў» Атыла ўвасаблялі

¹⁸³ Adami Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum. P.458-459.

¹⁸⁴ Ibidem. P.252, 354.

Венгрыю, а ня колішні гунскі саюз плямёнаў. У старых заходнеэўрапейскіх аналах мадзяры-венгры называліся гунамі. Дарэчы, паводле гэтай сагі, кароль гунаў Атыла таксама паходзіў з Фрызій, а каралём гунаў ён стаўся пасля заваявання краіны гунаў.

Дык у «Сазе пра Тыдрэка Бэрнскага»¹⁸⁵ апавядалася пра тое, як «конунг» або князь Вількін стварыў магутную дзяржаву, якая пачала называцца «Вількінландам», а народ гэтай дзяржавы — «вількінамі». Празь нейкі час пачаўся канфлікт князя Вількіна з Польшчай, і ў гэты канфлікт умяшаўся князь Русі Гертніт. Пасля спусташэння Польшчы, князь Вількін рушыў з сваім войскам на ўсход, дзе ня толькі здабыў Полацк і Смаленск, але авалодаў таксама Ноўгарадам — сталіцай «рускага» князя Гертніта. Пазьней дайшло да замірэння з Ноўгарадзкім князем Гертнітам, а князь Вількін, пакінуўшы «войска вількінаў на Русі», сам вярнуўся ў «краіну Вількінланд»¹⁸⁶.

Ня будзем пераказваць аповедзь сагі пра тое, што здарылася пасля сьмерці князя Вількіна. Але адзначым, што далей ішла гаворка пра дзьева краіны вількінаў. Аналіз кантэксту сагі дазваляе сьцьвярджаць, што адна зь іх знаходзілася на захад ад Польшчы. Знаходжаньне другой краіны вількінаў або вільцаў акрэсьлівалася гэтакім чынам: «І калі ён (конунг Атыла) падрыхтаваўся, дык дзеля помсты рушыў у Рускую зямлю. І як толькі ён увайшоў у царства Вількінланда і Руціланда, апустошваў і спальваў усё на сваім шляху і спрычыніў ім вялікую шкоду. Конунг Вальдэмар даведаўся пра тое, што натварыў Атыла-конунг, сабраў да сябе людзей з усяе свае дзяржавы й паслаў супраць яго. Яны сустрэліся ў зямлі вількінаў, і было там у Вальдэмара шмат больш войска»¹⁸⁷.

Перад гэтым у сазе гаварылася, што «конунг Вальдэмар» княжыў у Ноўгарадзе. Дарэчы, у сазе апавядалася й пра іншы паход Атылы й Тыдрэка Бэрнскага супраць караля Русі Ўладзімера, і тут зноў канкрэтна называліся гарады Полацк і Смаленск¹⁸⁸. Так што ў гэтых выпадках не магло быць гаворкі пра «іншую Русь», — тую Русь, якая знаходзілася на ўзьбярэжжы Балтыйскага мора. Названая

¹⁸⁵ Откуда есть пошла Русская земля. Книга первая. Москва, 1986. С.573-632.

¹⁸⁶ Тамсама. С.573-577.

¹⁸⁷ Тамсама. С.610.

¹⁸⁸ Тамсама. С.624-627.

ў цытаваным эпізодзе «зямля вількінаў» або «Вількінланд» не магла быць зямлёй заходніх вільцаў-люцічаў.

Якую можна зрабіць выснову? Мабыць, толькі адну: у сазе пра Тыдрэка Бэрнскага адлюстраваліся паданьні пра колішнія перасяленьне часткі вільцаў-люцічаў з захаду на ўсход. У гэтым выпадку заміж конунга Вількіна правадыром мог быць і князь Рагвалод. У сагах, якія даўжэйшы час пераказваліся з вуснаў у вусны, адны імёны герояў маглі заменяцца іншымі. Можна меркаваць, што й князю Рагвалоду, які, паводле летапісаў, «прыйшоў з-за мора», было нялёгка асталявацца ў Полацку й пашырыць сваю ўладу на іншыя гарады: «Рогволод... имяше власть свою в Полотьске, а Тур Турове: от него же и Туровци прозвашася». Інакш кажучы, умацаваньне Рагвалодам сваёй улады не адбылося бяз збройных сутычак з Ноўгарадам і Кіевам, хоць пра гэта й не гаворыцца ў кіеўскіх летапісах. Дарэчы, грунтуючыся на нейкіх дас-тупных яму крыніцах, рускі гісторык Васіль Тацішчаў пісаў, што канфлікт паміж Ноўгарадам і Полацкам здарыўся ў 978 г. не таму, што Рагнеда не пажадала стацца жонкай князя Ўладзіміра, але таму, што князь Рагвалод «повоева волости новгородские»¹⁸⁹.

Між іншага, ёсць яшчэ аповесьць пра ўчынкі легендарнага князя вільцаў-люцічаў Вілька або Воўка. Яна трапіла ў так званыя «Пегаўэрскія аналы», што былі напісаныя ў палове XII ст. Аднак, паводле паданьня, занатаванага ў гэтых аналах, князь Вільк дзейнічаў на захадзе. Страціўшы зь нейкіх прычынаў падтрымку ў землях вільцаў-люцічаў, ён уцёк у Данію. Пазьней зноў імкнуўся з дапамогай зброі замацавацца ў сваіх ранейшых землях. Падзеі, звязаныя з учынкамі таго князя Вілька, можна датаваць пачаткам XI ст., калі яны толькі не належыць да паданьняў, пазбаўленых гістарычнай праўдзівасьці¹⁹⁰.

Што ж тычыцца пэрсанажу сагі пра Тыдрэка Бэрнскага ў асобе «конунга Ноўгарадзкага Вальдэмара», дык Кіеўскі вялікі князь Уладзімір Сьвятаславіч сапраўды меў збройныя канфлікты ня толькі з Польшчай, але таксама зь Венгрыяй — у Закарпацці, дзе ў тым часе жылі белыя харваты.

¹⁸⁹ Татищев В. История Российская. Т. I. Москва-Ленинград, 1962. С. 111.

¹⁹⁰ Bröske W. Op. cit. S. 227-229.

КУЛЬТЫ СТАРАЖЫТНЫХ ЛІЦЬВІНОЎ

Мы ўжо гаварылі пра камень «Род», што ў якасці пагранічнай прыкметы згадваўся ў мірным пагадненні вялікага князя Вітаўта зь вялікім магістрам Тэўтонскага ордэну Конрадам Юнгінгенам. Камень гэты ляжаў у вярхоўі ракі Нявяжы ў рэчцы, званай Аа¹⁹¹. Як выглядае, у якасці пагранічнага знаку ён быў абраны ня толькі таму, што быў вялікіх памераў. Больш верагодна, што ён належаў да культавых камянёў і быў добра ведамы ў далёкім навакольні. Магчыма, ён быў апрацаваны ў форме ідала, стаяў калісьці ў цэнтры капішча, прысьвечанага культу бога Рода. Да гэтых каменных ідалаў належаў, напрыклад, ведамы Збруцкі ідал, які ўзвышаўся калісьці на капішчы над ракой Збруч (левы прыток Днястра) і меў выявы Рода й Сьвятавіта дый іншых падпарадкаваных ім паганскіх божышчаў¹⁹².

Ня ў прыклад міталёгіі грэкаў і рымлянаў, славянская міталёгія не зусім ясная. Як мяркуюць дасьледнікі, божышча Род належала да вярхоўных нябесных багоў-тварцоў і ўладароў сусьвету. Азначала яно пачатак нараджэньня ўсяго жывога, пачатак чалавечага роду. Апрача Рода гэтакімі ўладарамі сусьвету былі яшчэ Сварог, Сьвятавіт і Стрыбог. Стрыбог быў богам вятроў. Сьвятавіт аднолькава ўвасабляў першасную творчую сілу, сьвятасьць сьвятла й жыцця. Мабыць, у якасці бога вайны й дастатку гэтае божышча асабліва ўшаноўвалася на востраве Руген, дзе ў Арконе існавала для яго адмысловая сьвятыня-сьвяцілішча, а сам Сьвятавіт выступаў у абліччы чатырохгаловага ідала. Сварог быў богам неба й тварцом сонца, жыватворнага сонечнага сьвятла. Гэтай сваёй сілай ён збліжаўся й атаясамліваўся з богам Родам. Сынам нябеснага бога Сварога быў Дажбог-Сонца, і гэтае божышча ўшаноўвалася ў якасці стваральніка неабходных умоваў жыцця¹⁹³.

¹⁹¹ «Insuper limites et terminos inter nostras et ordinis terras distinguere fecimus... Ab hinc dictum fluvium (Naweze) sequendo in mediis fluctibus usque in Wiswilten ascendendo. Adhinc linealiter et directe eundo ad quendam lapidem magnum, dictum Rode, jacentem in fluvio dicto A, et Rode vulgariter nuncupatum. Ab isto lapide ascendendo super stagnum dictum Smarden...» (Narbutt T. Dzieje narodu Litewskiego. T.V. Wilno, 1839. Dodatek IX. S.34-41).

¹⁹² Рыбаков Б. Язычество древней Руси. С.236-244.

¹⁹³ Тамсама. С.245-251, 418-446, 641-642, 755-770; Welt der Slawen. S.277-283; Vana Z. Die Welt der alten Slawen. Praha, 1983. S.83-100.

У вільцаў-люцічаў, а канкрэтна ў радараў, галоўным божышчам быў Сварожыч, культавы цэнтар і сьвятыня якога знаходзіліся ў горадзе Радагошч. Гэты горад і сьвятыню, прысьвечаную Сварожычу, апісаў у сваёй хроніцы Тытмар Марзэбургскі¹⁹⁴. Няцяжка здагадацца, што Сварожыч вільцаў-люцічаў быў сынам бога Сварога й адпавядаў Дажбогу. Паводле Адама Брэманскага, галоўным божышчам у радараў і вільцаў-люцічаў увогуле быў Радагост ці Радагаст, культавы цэнтар і сьвятыня якога знаходзіліся ў горадзе Рэтра¹⁹⁵. Сваю хроніку Адам Брэманскі пісаў шмат пазьней, перад 1080 г.

З гэтых паведамленьняў Тытмара Марзэбургскага й Адама Брэманскага можна зрабіць выснову пра тоеснасьць божышчаў Сварожыча й Радагоста. Гэтая тоеснасьць пацвярджаецца яшчэ роднасьці сувязямі з багамі Сварога і Родам. Бо першы кампанэнт найменьня Радагоста супадае з найменьнем Род, а другі кампанэнт можа тлумачыцца славянскім тэрмінам «госьць», які азначаў на толькі госьця-наведніка або госьця ў значэньні купца й гандляра. З паняццямі «госьць» і «гасьціннасьць» былі звязаныя, напэўна, яшчэ паняцці дабрыні й дабрадзеянасьці. Менавіта Дажбог быў тым дабрадзеям для чалавека, які пасылаў на зямлю сьвятло й цяпло, ствараў умовы для жыцця. Дажбог, мабыць, нішто іншае, як Дар Божы. Гэткім дабрадзеям для чалавека аднолькава быў Радагост, якога можна атаясамліваць з тым жа Дарам бога Рода або з пасланцом-«госьцем» гэтага бога Рода. Мы ўжо гаварылі, што Дажбог усходніх славянаў адпавядаў божышчу вільцаў-люцічаў Сварожычу-Радагосту (Радагасту).

Можна меркаваць таксама, што ранейшы культавы цэнтар вільцаў-люцічаў горад Радагошч атрымаў свой назоў ад Радагоста-Сварожыча або ад назову сьвятыні, прысьвечанай гэтаму божышчу.

Магчыма, што назовы паселішчаў нахшталт Родава, Радаван і Радгаіца таксама мелі нейкую сувязь з ушанаваньнем у заходніх славянаў культу бога Рода. Паселішчы з гэтакімі славянскімі назовамі згадваліся, напрыклад, у граматах Наўмбургскіх япіскапаў, што былі

¹⁹⁴ Kronika Thietmara. S.344-351.

¹⁹⁵ Adami Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum. P.250-253, 390-393.

датаваныя 1121, 1145 і 1146 гг.¹⁹⁶ Паселішчы гэтыя знаходзіліся ў тым часе на ўсход ад ракі Заале.

Апрача каменя Рода, у нас падобнымі мясцінамі для ўшанавання культу бога Рода маглі быць ня толькі паселішчы Радагошчы, але яшчэ й паселішча Радунь.

У стадаранаў, якія належалі да саюзу плямёнаў вільцаў-люцічаў, ушаноўваўся культ божышча Яравіта. А Яравіту адпавядаў Ярыла — бог веснавога сонца, урадлівасці й ярыны або бурлівага маладога жыцця.

З кльтам бога Рода неадлучна былі звязаныя жаночыя божышчы Лада й Лёля, калісьці званыя «ражаницамі». Гэта былі багіні вясны, веснавых земляробных працаў і ўрадлівасці, а таксама ўшаноўваліся як заступніцы жанчынаў і апякункі каханьня й шлюбу. Просьбы-заклікі, звернутыя да гэтых багіняў Лады й Лёлі, захаваў наш фальклёр у песнях-вяснянках. Між іншага, пра колішнія ўшанаваньне культу багіні Лады была гаворка ў ведамай «Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай». Апавядаючы пра падпарадкаваньне вялікім князем Гедымінам Кіева й Кіеўскай зямлі з усімі іншымі ейнымі гарадамі, няведамы аўтар гэтай хронікі пісаў: «Гедимин, великий князь литовский, преложивши на Киеве наместником Мендогова (сына), а иншие замки также старостами своими осадивши, вернулся до Литвы з великим звитязством и был от всех з великою радостью и з великими поклоны, 'лада, лада' спеванем и труб долгих гученем принятый»¹⁹⁷.

Якраз веснавое й восеньскае сьвяты, якія наладжваліся ў гонар Лады й Лёлі, а таксама бога Рода, адзначаліся сьпевамі й гульнямі пад гучаньне жалейкі, трубы й гусляў. Вітаньне князя й ягонага пераможнага войска песенным зваротам «Лада-Лада» магло азначаць выказваньне падзякі, што багіня Лада пачула голас жанок і ўратавала сына, мужа або каханага. Як ведама, аўтар «Слова пра паход Ігаравы» паняцьце «лада» ўжыў у кантэксце плачу Яраслаўны й ейнай просьбы-мальбы аб уратаваньні жыцця князя й мужа Ігара. «Лада» ў гэтым выпадку разумеецца перакладчыкамі ў значэньні «каханы» або «любы». Аднак і М.Стрыйкоўскі пісаў у сваёй «Кроніцы» пра тое, што яшчэ ў ягоным часе ў карагодных песнях ліцьвіноў Лада

¹⁹⁶ Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter. Bd.XXVIa. Nr.39-41. P.172-185.

¹⁹⁷ ПСРЛ. Т.32. Москва, 1975. С.38-39.

ўшаноўвалася як багіня вясны. Мы ўжо гаварылі, што ліцьвіноў М.Стрыйкоўскі атаясамліваў з жамойтамі і адначасна залічаў іх да сям'і славянскіх народаў.

Можна не пагадзіцца з тымі аўтарамі, якія легендарнага князя Сьвятарога залічаюць да пэрсанажаў жамойцка-летувіскай міталёгіі. Пра яго пішуць як пра «князя-жраца» й заснавальніка традыцыі спальваньня трупаў у пэўным месцы і з захаваньнем пэўнай рытуальнай цырымоніі¹⁹⁸. Гэты міталёгічны пэрсанаж князь Сьвятарог згадваўся якраз у беларускіх летапісах XVI ст., у якіх удакладнялася таксама, што рытуальным месцам спальваньня князеў была даліна Сьвятарога, якая знаходзілася пры ўпадзеньні рэчкі Вільні ў раку Вяльлю. Знаходзілася там, дзе пазьней узьнікнуць Ніжні замак і ніжні горад Вільні.

На карысьць жамойцка-летувіскага паходжаньня гэтага міталёгічнага пэрсанажу быццам гаворыць той факт, што ў летапісах ягонае імя звычайна пісалася: *Швінтарог*. Маўляў, першы кампанэнт імя адпавядаў жамойцка-летувіскаму тэрміну «швентас» (сьвяты), адсюль і сам гэты пэрсанаж належаў да жамойцка-летувіскай міталёгіі й гісторыі. Аднак, напрыклад, у прыгадваных беларускіх летапісах уласнае імя князя Сьвідрыгайлы Альгердавіча таксама пісалася звычайна: Швітрыгайла. Другое, у «Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай» міталёгічны пэрсанаж князь Сьвятарог выступаў ужо пад імем Свиндорог (Сьвіндарог). Значыцца, той Швінтарог мог яшчэ называцца *Сьвентарогам* — на ўзор таго, як у старых заходнеэўрапейскіх аналах пісаліся ўласныя імёны князеў накшталт Сьвентаслаў, Сьвентаполк, Сьвентабор або імя божышча Сьвентавіта.

Калісьці ўласьцівыя для мовы ўсіх славянаў насаваы галосныя «ен» і «он» затрымаліся ў мове заходніх славянаў, асабліва польскай, а ў мове ўсходніх славянаў яны перажылі дэназалізацыю й перайшлі ў «я» і «у». Сьвентаполк, напрыклад, пачаў называцца Сьвятаполкам, божышча Сьвентавіт — Сьвятавітам. Што ж тычыцца імя міталёгічнага пэрсанажу Сьвятарога, дык, як выглядае, адносна яго захоўвалася заходнеславянская форма вымаўленьня і ў народзе яго працягвалі называць Сьвентарогам.

¹⁹⁸ Топоров В. Язык и культура: об одном слове-символе (к 1000-летию христианства на Руси и 600-летию его в Литве) // Балто-славянские исследования 1986. Москва, 1988. С.26.

Можна дадаць, што былінным героем усходніх славянаў быў Сьвятагор, а ўласнае імя Сьвятагора адным з сваіх генэтычных элемэнтаў збліжаецца зь імем Рагвалода.

Не выглядае арыгінальным і тэзіс пра абсалютную ўнікальнасьць дахрысьціянскіх культаў, якую прыпісваюць свайму народу летувіскія дасьледнікі. Маўляў, ушаноўваўся культ каня, а таму ваякаў і князёў хавалі ў курганах або спальвалі на рытуальных вогнішчах разам з баявым канём; ушаноўвалася сьвятасьць вечнага агню; ушаноўваўся культ сьвятых дубоў, сьвятых гаёў і лясоў, сьвятых крыніцаў, рэкаў і вазёраў; ушаноўваўся культ сьвятых камянёў...¹⁹⁹

Пэўна, што ўшанаваньне ўсіх гэтых культаў практыкавалася і ўсімі іншымі індаэўрапейскімі народамі. Апрача Пётры Дузбурга й Яна Длугаша, пра культавыя абрады заходніх славянаў пісалі ў сваіх хроніках Марзэбургскі япіскап Тытмар, Адам Брэманскі, Гельмольд з Бузава, Саксон Граматык або Козьма Пражскі. А пісалі яны ня толькі пра ўшанаваньне славянамі культу сьвятых дубоў, гаёў і лясоў, крыніцаў, рэкаў і вазёраў або камянёў-ідалаў. Пісалі яшчэ й пра тое, што, напрыклад, у паганскіх сьвятынях вільцаў-люцічаў і руянаў-русаў, прысьвечаных богствам Сварожычу-Радагосту й Сьвятавіту, прыслужвалі коні, якія ўважаліся за сьвяшчэнныя істоты. Апрача таго, у Арконе на востраве Руген сьвятыню найвышэйшага бога Сьвятавіта, які меў у сваім распараджэньні каня белай масьці, ахоўвалі й забясьпечвалі матэрыяльным утрыманьнем 300 конных ваякаў. Грунтуючыся на паведамленьнях Пётры Дузбурга наконт паганскіх звычайў старажытных прусаў, а таксама й ліцьвіноў, можна дадаць, што і ў заходніх палабска-паморскіх славянаў жрацы галоўных сьвятыняў карысталіся большым аўтарытэтам, чымся князі, і гэтакія галоўныя сьвятыні атрымлівалі трэцюю частку ўсялякай ваеннай здабычы. Гэта апрача ахвяраваньняў і пэўнага невялікага падатку з насельніцтва.

Дарэчы, што маглі азначаць гэтакія словы, выказаныя Сьв. Кірылам Тураўскім: «Обновися тварь; уже бо не нарекутся богомъ стихия: ни солнце, ни огонь, ни источники, ни древета»?

Яшчэ перад Янам Длугашам паганскія вераваньні ліцьвіноў апісаў Энэй Сільвій Пікаляміні. Ён грунтаваўся

¹⁹⁹ Gimbutas M. Die Balten. Geschichte eines Volkes im Ostseeraum. Frankfurt/M — Berlin, 1991.

на звестках, пачэрпнутых з расказаў чэскага тэоляга Яна Гераніма з Прагі, які асабіста браў удзел у масавым хрышчэньні ліцьвіноў і там зьнішчаў усялякія культы й атрыбуты паганства, уключаючы сюды й сьвяцілішча зь вечным і сьвятым агнём. Але пра ліцьвіноў Пікаляміні пісаў як пра народ славянскай мовы, а польскі гісторык Ян Длугаш тых жа ліцьвіноў залічаў да *славянізаваных* балтаў гэтак званага «італійскага паходжанья».

Пётра Дузбург таксама пісаў пра асобных ліцьвіноў, якія валодалі, паводле яго, «польскай» мовай. Пад 1290 г. ён апісаў эпізод, як абхітрылі на Нёмане водны разьведвальны патруль крыжакоў. Гаворка йшла пра замак Калайна й ягоны гарнізон, якім камандаваў каштэлян Сурмін. Каб заманіць крыжацкі патруль падыйсьці бліжэй да берагу, сярод абаронцаў замку быў абраны чалавек, што ведаў польскую мову і які, прыкінуўшыся палоненым хрысьціянінам, павінен быў прасіць паратунку: каб забралі яго ў карабель. Як выглядае, чалавек гэты, які валодаў польскай мовай, мог быць ліцьвіном, бо, паводле Дузбурга, таксама аднаму ліцьвіну Надаму была даручаная справа атакаваць пры нагодзе той крыжацкі водны патруль. Дарэчы, замак Калайна знаходзіўся над Нёманам у жамойцкай Каршоўскай зямлі і ў тым часе ягоны гарнізон мог складацца пераважна з жамойтаў.

Яшчэ адно паведамленьне Пётра Дузбург занатаваў пад 1302 г. Тут гаварылася пра адзін з нападаў на землі Прускага Тэўтонскага ордэну невялікіх рабаўніцкіх казачых аддзелаў, якія, пэўна, карысталіся падтрымкай з боку ўрадавых колаў. У гэтым месцы сваёй хронікі Дузбург пісаў, што, перад тым, як ажыцьцявіць напад на Любаўскую зямлю, ліцьвіны былі выслалі сюды папярэдне свайго разьведчыка, які валодаў польскай мовай²⁰⁰.

Любаўская зямля з цэнтрам у Любаве знаходзілася ў комтурстве Астэродэ і ляжала, такім чынам, у цэнтры крыжацкай Прусіі. У тым часе польскага элементу там не было, але пасля спусташэньняў, што былі прычыненыя паўстаньнямі прускіх плямёнаў і карнымі экспэдыцыямі крыжакоў, сюды завозіліся нямецкія каляністы. Польскіх сялянаў крыжакі пачалі запрашаць на пасяленьне ў Прусіі

²⁰⁰ Petri de Dusburg Chronica terre Prussie. P.354-355, 400-401.

толькі дзесьці пасля 1310 г.²⁰¹ Дык там, у гэтай Любаўскай зямлі, для збору звестак веданьне польскай мовы ліцьвіну-разьведніку не было патрэбнае.

Можна меркаваць, што, гаворачы пра «польскую» мову, Пётра Дузбург меў на ўвазе славянскую мову ўвогуле, у тым ліку й мову «русінскую».

Аднак загадкавасьць гэтага сьцьверджаньня Дузбурга хаваецца ў іншым. Сапраўды, калі б ліцьвіны належалі да сям'і балцкіх плямёнаў, дык і той ліцьвін-разьведчык увагуле ня меў бы патрэбы ведаць «польскую» мову. У крыжацкай Прусіі як-ніяк жылі ягоньня аднамоўныя суродзічы, для кантактаў і паразуменьня зь якімі ён, будучы ліцьвіном, ня мог мець аніякіх моўных перашкодаў. Бо нельга дапусьціць, што ўжо ў тым часе ў Прусіі, у тым ліку і ў прыгадванай Любаўскай зямлі, дашчэнт было зьнішчанае ўсё насельніцтва старажытных прусаў.

На фоне гэтай загадкавасьці зноў прыгадаем выказваньне вялікага князя Вітаўта, паводле якога судавы-яцьвягі залічаліся да гетаў ці готаў і гэтым самым этнічна супрацьпастаўляліся ліцьвінам. Праўда, той жа Вітаўт жамойтаў моўна й этнічна радніў зь ліцьвінамі, хоць гэтых жамойтаў зноў жа вылучаў як асобны народ. Дык мабыць ліцьвіны належалі да народаў славянскай мовы, былі адгаліненнем колішніх вільцаў-люцічаў?!

Возьмем для прыкладу адзін з атрыбутаў паганскіх вераваньняў ліцьвіноў *Зьніч*. Гэты «Зьніч» прыгадаў Длугаш, апісваючы эпізод першага хрышчэньня ліцьвіноў і зьнішчэньня ў Вільні ў 1387 г. паганскага сьвяцілішча, дзе гарэў сьвяты й вечны культавы агонь. Длугаш памылкова меркаваў, быццам у мове ліцьвіноў Зьнічам зваўся галоўны сьвятар-жрэц, які падтрымліваў гэты агонь і быў адначасна вешчуном. Гэткім вярхоўным паганскім «капланам», супольным для прусаў, ліцьвіноў і жамойтаў, у іншым месцы Длугаш называў Крывэ-Крывэята. Зьніч азначаў вечны й сьвяты агонь якраз у славянаў-паганцаў, і гэткае значэньне яго яшчэ й сёньня захавалася ў называньні *зьнічам* алімпійскае паходні, надмагільнай сьвечкі або агню над магілай невядомага жаўнера. Тэрмін «Зьніч» у значэньні сьвятога агню пайшоў, як выглядае, ад стараславянскага дзеяслова «знети — знити» — «гарэць».

²⁰¹ Lowmianński H. Polityka ludnościowa Zakonu niemieckiego w Prusach i na Pomorzu. Gdańsk — Bydgoszcz — Szczecin, 1947. S.24-27.

ГЕРБ ДЗЯРЖАВЫ Й НАЗОЎ СТАЛІЦЫ

Яшчэ адно пашыранае меркаванне — што гістарычны герб з выявай *Пагоні* належыць да нацыянальна-дзяржаўных набыткаў толькі сучаснага летувіскага народу. Аднак жа этымалёгія слова «пагоня» сьведчыць пра тое, што ў якасці эмблемы князёў або дзяржаўнага гербу Пагоня магла ўзьнікнуць толькі ў славянскім моўна-палітычным асяродзьдзі. Вось што азначала Пагоня паводле Ягайлавай граматы 1387 г. (на жаль, даводзіцца цытаваць у сучасным рускім перакладзе, бо пад рукой мы ня маем арыгіналу): «Согласно древнему обычаю, — гаварылася ў той Ягайлавай грамаце, — военный поход остается обязанностью, которая осуществляется собственными затратами и расходами. В том же случае, если придется преследовать врагов, неприятелей наших, которые бы убежали с нашей литовской земли, то для этого рода преследования, которое по-народному называется *погоней*, обязуются отправляться не только рыцари, но и каждый мужчина, какого бы он ни был происхождения или состояния, только бы он был способен носить оружие»²⁰².

Гэтая грамата вялікага князя і ў тым часе ўжо польскага караля Ёладыслава-Ягайлы была датаваная 20 лютага 1387 г. У сілу яе князі й баяры ВКЛ, якія прыймалі каталіцызм, атрымлівалі на ўзор польскіх магнатаў адмысловыя прывілеі й больш асабістых правоў. Упершыню ў пісьмовай форме гэтай граматай акрэсьлівалася сымболіка Пагоні, а Пагоняй называлася ў народзе паспалітае рушэнне або ўсенародны абавязак збройна абараняцца ад ворагаў. І тут ня гэтак важнае пытаньне, калі й пры якім князі Пагоня сталася дзяржаўным гербам ВКЛ. Важнейшым зьяўляецца факт, у мове якога народу Пагоняй было названае тое паспалітае рушэнне. Нагадаем, што ў іншай Ягайлавай грамаце, ад 22 лютага 1387 г., была гаворка пра асобную «*нацыю ліцьвіноў*», якая, паводле забавязаньня караля Ёладыслава-Ягайлы, павінна была прыняць хрышчэнне каталіцкага абраду.

Да гэтага можна дадаць, што, напрыклад, у XIV ст. п'ячаткамі з адлюстраваньнем Пагоні карысталіся ня толькі

²⁰² Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / Составители: А.Игнатенко, В.Сидорцов. Минск, 1977. №3. С.24-25.

князі Гедымінавічы. У якасьці княжай эмблемы Пагоню ўжывалі таксама друцкія князі, што паходзілі ад колішняга Полацкага князя Рагвалода Барысавіча. Мы ўжо гаварылі пра пагадненне, якое князь Вітаўт аформіў 30 студзеня 1384 г. зь вялікім магістрам Тэўтонскага ордэну Канрадам Цэльнерам. Тое пагадненне змацоўвалася таксама пячаткай друцкага князя Льва, на якой, як і на пячатцы самога Вітаўта, аднолькава фігуравала выява Пагоні.

Для вызначэння нацыянальнага характару дзяржавы важныя ня толькі паходжанне дзяржаўнага гербу й мова якога народу была дзяржаўнай мовай. Важнае значэнне мае ў гэтым выпадку таксама назоў сталіцы дзяржавы. Ад пачатку свайго заснавання сталіца ВКЛ звалася *Вільняй* і ніколі *Вільнюсам*. Прачытайма хоць бы лацінскамоўныя акты, якія пісаліся ў канцылярыі вялікага князя Гедыміна й датаваліся 1323 або 1324 гг. Яны былі равеснікамі самога акту заснавання гораду Вільні. Дык у тых Гедымінавых актах, уключаючы сюды й ягоныя пасланні, паўтаралася: «Datum in civitate nostra Vilnia»; «ereximus duas ecclesias, unam in civitate nostra regia, dicta Vilna, aliam in Novgardia»; «Datum Wilno in die sancte trinitatis»; «Desse bref is utgegeven uppe unseme hus to de Vilne»²⁰³. Апошні з гэтых прыкладаў узяты з тэксту мірнага пагаднення ў перакладзе на старанямецкую мову.

Калі чытаеш матэрыялы расейскіх і летувіскіх даследнікаў, прысьвечаныя тапаніміцы й праблемам лінгвістыкі, дык ствараецца ўражанне, быццам уся тэрыторыя Беларусі пакрытая тапанімічнымі назовамі пераважна балцкага паходжання²⁰⁴. Тычыцца гэта й рэкаў Вяльлі й Вільні дый нават і назову гораду Вільні. Быццам, напрыклад, рака Вяльля (Вілія?) свой назоў не магла атрымаць ад стараславянскіх лексэмаў «велей» (вялікі) або «виляти» (віляць, круціцца)? Другое, горад Вільня быў заснаваны пры ўпадзенні рэчкі Вільні ў раку Вяльлю. Адсюль узяўся і назоў Вільні. Назоў гораду, пераняты ад назову рэчкі, званай Вільняй. Інакш кажучы, у назове Вільні нічога жамойцка-летувіскага няма. Свой назоў яна атрымала на ўзор назваў іншых беларускіх гарадоў: Бабруйск, Вялейка, Віцебск, Менск, Мерач, Пінск або Полацк ці Горадня.

²⁰³ Послания Гедимины. №3, 6, 8, 16. С.35, 53, 75, 171.

²⁰⁴ Балто-славянские исследования 1986. Сборник научных трудов. Отв. редактор Вяч. Вс. Иванов. Москва, 1988.

СЫЦІРАНЬНЕ МЯЖЫ ПАМІЖ ЛІЦЬВІНАМІ Й РУСІНАМІ

Дасьледнікі гісторыі ВКЛ маглі заўважыць зьяву, якую можна назваць сыціраньнем этнічнай мяжы паміж ліцьвінамі й русінамі (мы тут абстрагуемся ад пазьнейшых ліцьвіноў, скажам, эпохі Адама Міцкевіча або ад той зьявы, што, напрыклад, у Масковіі ўсё жыхарства ВКЛ называлі ліцьвінамі). Напрыклад, у «Хроніцы Быхаўца» чытаем пра князя Вітаўта: «а коли русіном остал, далі былі імя ему Юрій»; пра князеўну Соньку Гальшанскую: «а з поколення руского»; пра ўяўнага полацкага князя Барыса: «і будучы ему русіном, был вельмі набожон». У хроніцы гэты князь Барыс называўся ліцьвіном.

Атрымаўшы перамогу ў змаганьні за ўладу, вялікі князь Вітаўт у 1392 г. выдаў грамату-наказ для сваіх намесьнікаў і цівуноў. Справа тычылася працэдуры далейшага хрышчэньня ліцьвіноў, і цяпер каталіцкаму япіскапу дазвалялася ажыццяўляць абрады хрышчэньня толькі ліцьвіноў-язычнікаў. Што ж тычылася ўжо праваслаўных ліцьвіноў, дык забаранялася перахрышчваць іх з ужыццём гвалту. Арыгінал гэтай Вітаўтавай граматы, пісаны на старабеларускай мове, не захаваўся і маецца толькі польскі пераклад: «A ktory Russyn badze a bądze chczyal po swey woly szya krczycz, ten szya nyechay krczy; a ktory nyechcze, on bądze w swey wyerze»²⁰⁵.

А вось яшчэ крыжацкі дакумант 1409 г., складзены ў выглядзе «Памяткі», якая распаўсюджвалася на Захадзе й мела за мэту скампрамэтаваць палітыку польскага караля Ёладыслава-Ягайлы й вялікага князя Вітаўта. У гэтым дакуманце была гаворка пра колішнюю «збразу хрысьціянству» князя Міндоўга, а таксама пра «кывадушнасьць» у памкненьнях ахрысьціць Літву князеў Гедыміна, Альгерда й Кейстута. Такая «кывадушнасьць» аднолькава прыпісвалася Ягайлу й Вітаўту, бо, маўляў, і яны патуралі «русінам», а Ягайла прыняў хрышчэньне толькі дзеля таго, каб стацца каралём Польшчы, каб дзеля змаганьня з хрысьціянствам патэнцыяльна ўмацаваць Літву й Русь. Нарэшце, тая крыжацкая «Памятка» канчалася гэткам абвінаваўчым акордам: «Таксама ёсьць фактам, што праз

²⁰⁵ Codex Ecclesiae Vilnensis. Nr.23. P.39.

добрыя 23 гады ўладарання караля Польшчы ў землях Літвы й Русі вельмі мала ўзрос культ Хрыста. А гэта таму, што там у адной царкве маецца два япіскапы, адзін зь якіх, будучы Хрысціянінам, існуе бедна й мізэрна, а іншы, Русін, ёсць багаты й заможны. І там, дзе адзін сярод Ліцьвіноў («літоўскай мовы» ці нацыі) ахрышчаны паводле хрысціянскага абраду (закону), там магчыма добрая сотня будзе знарок ахрышчаных паводле русінскага абраду, і дасюль у Літве вялікая колькасць сярод знатных (уплывовых князёў і паноў) ёсць Русіны»²⁰⁶.

Можна дадаць, што ў гэтым крыжацкім дакуманце і брат караля Уладыслава-Ягайлы князь Скіргайла аднолькава залічаўся да «русінаў».

Дык чаго было больш у тых акрэсленьнях, ужываных у дачыненні да ліцьвіноў і якія сьцьвярджалі: «будучы яму русінам»; «а хто будзе ўжо русінам, той можа перахрышчвацца згодна ўласнай волі або заставацца пры сваёй веры»? Чаго было больш: веравызнаўчай характарыстыкі й сутнасьці або сьціраньня этнічнай мяжы паміж ліцьвінамі й русінамі? У тыя далёкія часы, напрыклад, ліцьвіноў каталіцкага веравызнаньня ніколі не называлі палякамі. Таксама ліцьвіны праваслаўнага («рускага») веравызнаньня, напрыклад, князі Гальшанскія й князі Гедымінавічы й Альгердавічы, аднолькава й пераважна заставаліся ліцьвінамі.

Перад тым, як паспрабаваць знайсці адпаведны адказ на гэтае пытаньне, зьвернемся яшчэ да характарыстыкаў прускага храніста Віганда з Марбургу. Ён быў сучасьнікам князёў Ягайлы, Кейстута й Вітаўта, а сваю прускую хроніку пісаў у 1393—1394 гг. Лацінскі пераклад гэтай хронікі, які дайшоў да нас, быў зроблены з пропускаямі. Шмат хапае й абагульненьняў, а таму страціліся характарыстыкі й дэталі ў апісаньні падзеяў. Аднак яшчэ напрыканцы XVI ст. арыгіналам гэтай хронікі карысталіся нямецкія гісторыкі Станіслаў Борнбах і Каспар Шютц, якія жылі ў Гданьску.

²⁰⁶ «Item etiam manifestum est, circa tempus regis Polonie bene XXIII annis quod in partibus Litauwie et Russie modicum valde accrevit Cristi cultus, quia sunt in una ecclesia duo episcopi quorum unus Christianus est qui pauper et miser existit, alter autem Rutenus qui dives et benehabet est, et ubi de Litauwica lingua juxta legem christianam unus baptizatur ibi fortassis bene centum secundum legem rutenicam intencione erunt baptizati et multi de solemnioribus in Litauwia adhuc sunt Ruteni» (Codex epistolaris Vitoldi. Appendix IV. P.972-1000).

З гэтае прычыны выдаўцы лацінскага тэксту хронікі Віганда палічылі патрэбным дапоўніць ейныя адпаведныя мясціны вытрымкамі з працаў гэтых гданьскіх гісторыкаў.

Напрыклад, гаворачы пра часы вялікага магістра Тэўтонскага ордэну Лютара з Браўншвайгу (1331—1335), Борнбах адзначаў, што ў апісаньні Віганда магістар гэты шмат меў збройных канфліктаў «з русінамі, гэта значыць зь ліцьвінамі, а таксама з палякамі»²⁰⁷. Тое самае, і як вынікае, сьлед за Вігандам, паўтарыў сам Борнбах — у кантэксце апісаньня саюзных дачыненняў вялікага князя Гедыміна з польскім каралём Уладыславам Лакеткам і паведамленьня пра сьмерць папярэдняга вялікага магістра Вэрнэра з Арсэльну (1324—1330) дый абраньне на гэтую пасаду Лютара з Браўншвайгу²⁰⁸.

Значыцца, паводле Борнбаха, вялікія магістры Вэрнэр з Арсэльну й Лютар з Браўншвайгу варагавалі не зь ліцьвінамі, а з русінамі. Таму адзначым, дзе, паводле Борнбаха, жылі русіны й знаходзілася Русь. Паведамляючы пра спусташэньне ў 1391 г. навакольна Трокаў войскам вялікага магістра Канрада Валенрода, Борнбах пісаў, што магістар гэты напаў на землі Русі²⁰⁹. У тым часе Канрад Валенрод быў саюзьнікам і збройна падтрымліваў князя Вітаўта, які, змагаючыся за ўладу ў ВКЛ, меў канфлікт з каралём Ягайлам і ягоным братам вялікім князем Скіргайлам. Паводле таго ж Борнбаха, Русь гэтая знаходзілася яшчэ далей на поўнач і на захад ад Трокаў — над Вяльлэй і каля Коўны, ахопліваючы таксама паласу правага ўзьбярэжжа Вяльлі й Нёману да ўпадзеньня ў Нёман ракі Нявяжы²¹⁰. Прыгаданыя Борнбахам горад «Койна» — гэта Коўна, а замак Новая Коўна ляжаў на нёманскім востраве насупраць вусьця ракі Нявяжы. На-

²⁰⁷ Die Chronik Wigands von Marburg. P.478. Fußnote 162.

²⁰⁸ «(Do das Gedemin horte?) kwam er mit heres krafft, robte und brante er die lenge und kwer... Do kwam auch hohemeister Werner von Orsela mit seinem volk (und erschlug die Reussen und Polen zu todt)»; «Noch seinem (Werners) tode waren alle gebitger versamlet: die von Almanien, von Rumenie, die ausz Lifflandt, die ausz Preussen und haben den bruder Loter, einen hertzog von Brunswig gekoren (zum 15. hohmeister). Er treib vil krig mit Reussen und mit Polen etc.» (Ibidem. P.471, 483).

²⁰⁹ «Der hohmeister Conrad Walroder zog in Reussen vor Traken, robte und brante...» (Ibidem. P.645).

²¹⁰ «Anno 1367 zog bruder Henryk Schinderkop in Oberlandt der Reussen, verheerte und verbrante 8 stete als Slavosin, Powunden, Warlow, Swinar, Caleinen, Salvisone, Coyna, Calwisten und Neu-Cauen, treib 800 man an Littauen und Reussen herausz» (Ibidem. P.599).

званы ў зноскы «брат» Генінг Шындэкопф быў у тым часе маршалкам Прускага Тэўтонскага ордэну.

Памяшчаючы Русь у навакольні Трокаў і над ракой Вяльлэй, Борнбах, праўдападобна, ня быў фантазёрам. Магчыма, ён грунтаваўся на звестках нямецкамоўнага арыгіналу хронікі Віганда. Бо ж і ў лацінскім перакладзе гэтай хронікі захавалася характарыстыка Вільні як «*civitas Rutenica*» або горада, што быў заснаваны «русінамі». Пра гэта Віганд Марбургскі пісаў у кантэксьце паведамленьня пра аблогу крыжацкім войскам і спаленьне Вільні ў верасьні 1383 г.²¹¹ Тое спаленьне таксама здарылася пры ўдзеле князя Вітаўта, што было вынікам ягонага «антыя-гайлаўскага» саюзу з тагачасным вялікім магістрам Тэўтонскага ордэну Канрадам Цэльнэрам.

Віганд Марбургскі яшчэ сьцьвярджаў, што Русь знаходзілася й каля Трокаў — там, дзе недалёка ад Валкінікаў над ракой Мерачанкай калісьці існаваў замак Дрэўнікі. У 1372 г. гэты замак зьведаў напад крыжакоў. Ён, паводле Віганда, знаходзіўся на тэрыторыі Русі²¹².

Пад 1364, 1367, 1372, 1376 і 1382 гг. Віганд пісаў пра крыжацкія напады на замкі й землі, што ляжалі каля Трокаў і над ракой Стрэвай, паабাপал Вяльлі й над Нёманам крыху далей на захад ад упадзеньня ў яго Вяльлі. Віганд паведамляў, што пры кожным з гэтых рабаўнічых нападаў крыжакі зьнішчалі цывільнае насельніцтва або бралі ў палон і гналі ў Прусію «ліцьвіноў-паганцаў» і «рутэнаў». Прычым першае месца сярод палоненых займалі «рутэны», а ліцьвіноў Віганд звычайна называў «паганцамі»²¹³.

²¹¹ «*Altera die exercitus festinat prope Willam et premisit magister 4 commendatores, sc. de Elbingo, de Balga, de Brandenburg et Kirstburg, ut civitatem Rutenicam incinerarent modo quo possent, et fit ibidem conflictus in ponte. Lithwani quidem multi forte christianos propulerunt, sed et econtra christiani paganos in multis plagis et verberibus, 3a vice pagani confortant se hostiliter christianos repellentes, unusque frater transfixus est telo in mortem, alter vulneratus, civitas exusta est*» (Ibidem. P.623).

²¹² «*In authumpno frater Theodericus de Elner (Dietrich von Elner) statuit reysam in Rusiam, qui fuit collega commendatoris in Balga, prefectusque de Barten et de Girdowen, qui simul veniunt in castrum Drewik impugnanteque circumstantes totam noctem et redeunt domum*» (Ibidem. P.571).

²¹³ «*Nec scitur numerus occisorum, sanique sunt reversi, ducentes secum Lithwanos et Rutenos*»; «*et sani revertuntur in Prusiziam, adducentes Ruthenos et paganos*»; «*et convertit se in Pastow devastans terras, captivos Rutenos et paganos ducit domum*»; «*igne consumunt, rapinam innumeram a paganis deferentes, leti repatriando cum captivis Rutenis et paganis*»; «*Et rediit in Prusiziam cum suis marschalkus adducens captivos Rutenos etc.*» (Ibidem. P.543, 559, 571, 579, 617).

Дык што мог мець на ўвазе Віганд, калі нават сталіцу, здавалася б, уласнай Літвы — Вільню — характарызаваў як «рускі горад» або горад русінаў? Або тое, што ў сэрцы гэтай уласнай Літвы русіны жылі ў перамешку зь ліцьвінамі, або ня бачыў этнічнай розніцы паміж імі. Да русінаў, як выглядае, Віганд залічаў праваслаўнае насельніцтва, а ліцьвіноў, якія трымаліся паганства, ён пераважна й называў «паганцамі».

І тут можна прыгадаць крыху кур'ёзны дакумант польскага паходжання. Маецца на ўвазе пасольская інструкцыя для польскага пасольства, якое ў 1505 г. наведлася ў Рым дзеля перамоваў з новаабраным Папам Юльянам II. Гэтае пасольства ўзначальваў прыгавдваны ўжо намі Эразм Цёлак, які цяпер меў тытул плоцкага япіскапа. Дакумант быў складзены ад імя польскага караля й вялікага князя ВКЛ Аляксандра Казіміравіча, але ягоным сапраўдным аўтарам, як выглядае, быў канцлер Польскага каралеўства Ян Ласкі. Бо й акрэдытыў для таго польскага пасольства ад 6 сьнежня 1504 г. таксама быў напісаны канцлерам Янам Ласкім.

Палітычная тэндэнцыйнасць гэтага дакуманту, пра якую будзе гаворка, можа тлумачыцца тагачаснымі спрэчкамі вакол Мельніцкай вуніі 1501 г., паводле актаў якой ВКЛ мелася страціць свой дзяржаўны сувэрэнітэт і стацца звычайнай правінцыяй Польскага каралеўства. Польшча мела таксама праблемы з Прускім Тэўтонскім ордэнам, у сувязі з чым шукалася падтрымка ў Ватыкане. Што ж тычыцца гэтага польскага канцлера Яна Ласкага, дык ён быў заядлым абаронцам Мельніцкай вуніі, зьліцця ВКЛ з Польшчай, што й засьведчыў сваімі выступленьнямі й прапановамі на Берасьцейскім сойме, які адбыўся ў лютым 1505 г. Наўсуперак польскім пажаданьням Берасьцейскі сойм, як ведама, увогуле скасаваў Мельніцкую вунію.

Дык у гэтай польскай інструкцыі рабілася тое дзіўнае адкрыцьцё, што, маўляў, гэта не вялікія князі Гедымін і Альгерд ставілі супраціў татарскім заваёвам і вызвалілі шмат земляў Русі з-пад татарскага панаваньня, а... каралі Польшчы. Другі кур'ёз, якім пачыналася тая пасольская інструкцыя, палягаў у тым, што, маўляў, ВКЛ спрадвеку існавала як правінцыя Польскага каралеўства. Разам з гэтым у інструкцыі гаварылася, быццам усе землі Польскага каралеўства, уключаючы сюды «Літоўскае княства»

і землі Русі (Галіцкай) і Прусіі, ад даўнейшых часоў *засяляюць палякі*²¹⁴.

Гэткія дзівосныя для таго часу прэтэнзіі маглі тычыцца так званых «Каралеўскіх Прусаў» або той часткі Прускага Тэўтонскага ордэну, якая ў выніку вайны 1454—1466 гг. адыйшла да Польшчы й дзе ў складзе насельніцтва узрос польскі элемент. Часткова гэта магло тычыцца й былой Галіцкай Русі, куды таксама адбываўся наплыў гэтага польскага элементу. Аднак падобныя прэтэнзіі ніяк не маглі датычыць ВКЛ. У гэтым Княстве польскага элементу ў тым часе не было, хіба што вынятак маглі складаць пара дзясяткаў каталіцкіх ксяндзоў польскага паходжання.

Дык пра што можа сьведчыць факт гэткага этнічнага «апалячваньня» насельніцтва ВКЛ і ў прыватнасьці насельніцтва ўласнай Літвы? Пэўна, у далёкім Ватыкане можна было расказаць пра палітычную дый польскамоўную этнічную веліч Польскага каралеўства. Але рызыкаўна было б гэтак свабодна засяляць палякамі землі ўласнай Літвы дый Русі. Нагадаем яшчэ раз, што пры сваім першым дыпляматычным візыце ў Ватыкан — у 1501 г. — той самы Эразм Цёлак меў нагоду паведаміць там, што ліцьвіны, паводле яго, захоўвалі ўласную мову, але звычайна карысталіся мовай русінаў. Таму, як выглядае, адзначаны тут кур'ёз тагачаснай польскай дыпляматыі можна тлумачыць ня толькі павевамі вялікадзяржаўных амбіцыяў. *Большую вагу ў гэтым выпадку мелі пагляды на ліцьвіноў і русінаў ВКЛ як на народы, этнічна блізкія палякам.*

У гэтым дакуманце, а таксама ў іншай пасольскай інструкцыі, выдадзенай для таго пасольства Эразма Цёлка і якая тычылася дыпляматычных захадаў у Вэнэцыі, была гаворка й пра Маскоўскую дзяржаву. У гэтых абедзвюх пасольскіх інструкцыях Масковія характарызавалася як «Белая Русь»²¹⁵.

Ня гэтак празрыстым дакумантам была інструкцыя, напісаная ў Вільні ў сакавіку 1503 г. і прызначаная для

²¹⁴ «Beatissime Pater. Regnum Poloniae, m. ducatus Lithuaniae, regiones et ducatus Lithuaniae, Russiae et Prussiae, qui illi Regno subiecti sunt ab annis centenis, ab initio inhabitati per Polonos illius Regni et praesertim ab initio plantatae fidei in Regno illo, sicut nunquam cesserunt barbarorum gentium hostes vicini illud impugnare invadereque Regnum, sic nunquam requiem habere potuit usque in praesentia tempora a belligatione continua» (Acta Alexandri. Nr.270. P.442-443).

²¹⁵ Ibidem. Nr.271. P.448-450.

польскага сойму, які склікаўся ў Пётракаве. Інструкцыя была складзеная ад імя польскага караля й вялікага князя ВКЛ Аляксандра, і ў ёй, апрача іншых праблемаў, была гаворка пра магчымасьць засяленьня новымі пасяленцамі Галіцкай Русі, спустошанай і абязлюджанай турэцка-татарскімі рабаўнічымі набегамі. Як выглядае, праект гэты, які прадбачаў і арганізацыю абароны ад далейшых турэцка-татарскіх нападаў, тычыўся таксама іншых украінскіх паўднёва-заходніх земляў, што ўваходзілі ў склад ВКЛ. Гэтае пытаньне й павінен быў абмеркаваць Пётракаўскі сойм, у працы якога мелася ўзяць удзел і дэлегацыя з ВКЛ. У інструкцыі справа ставілася гэтакім чынам: ці варта ўвогуле запрашаць на пасяленьне хай сабе й рыцарскі, але прыгодніцкі й разнастайны чужаземны элемент, або прадстаўнікоў якога-небудзь з эўрапейскіх народаў, што сваімі звычаямі й характарам аднолькава адрозьніваліся ад народаў Польскага каралеўства й ВКЛ. У кантэксьце гэтага выбару ў інструкцыі асаблівая ўвага была зьвернутая на чэхаў, як на народ адначасна адважны й рыцарскі, прадпрымальніцкі й славянскі²¹⁶.

Значыцца, і ў гэтай справе засяленьня земляў новымі пасяленцамі тагачасныя дзяржаўныя дзеячы Польскага каралеўства й ВКЛ перавагу аддавалі славянскаму элементу.

Факт сыціраньня межаў паміж ліцьвінамі й русінамі, факт іхняй этнічнай інтэграцыі вельмі добра сфармуляваў Леў Сапега ў сваёй прадмове да Статуту ВКЛ рэдакцыі 1588 г. (тут і далей цьвёрды знак на канцы слова апушчаны): «А если которому народу встыд прав своих не умети, поготовю нам, которые не обчым яким языком, але своим власным права списание маем и каждого часу чого нам потреба ку отпору всякое кривды ведати можем».

Далей, у тым трэцім «Літоўскім Статуце», у 1-м артыкуле 4-га разьдзелу, дэкляравалася: «А писар земский маеть по руску, литерами и словы рускими, вси листы, выписы и позвы писати, а не иным езыком и словы».

Для ілюстрацыі гэткай рэчаіснасьці варта яшчэ зацytaваць адзін абзац з прывілейнай граматы ад 1 лютага

²¹⁶ «... ut Bohemi, qui se ipsos militares esse affirmant, quam alias nationes, qui propter mercandum honorem et gloriam, cuius semper sunt cupidi, non omnino illi novitati adversarentur, qui et ritus mutant communiter ad locaque novorum rituum venirent, et tanquam locis Slavonicis provincinarentur et tutarentur ea, praetendunt enim se Slavoniae nationum praecipuos et nobiliores esse» (Ibidem. Nr.154. P.248).

1588 г., якої новаабраны польскі кароль і вялікі князь ВКЛ Жыгімонт III Ваза пацъварджаў усе ранейшыя правы й прывілеі жыхароў ВКЛ: «На-первей, Статут прав В. К. Литовского, тепер новопоправленный через депутатов, от станов Великого Князства на то обранных, а на том сойме коронации нашей для потверженья нам поданный, змощняем и до уживанья даем (якож о том привилей наш, водле права их Руского, писмом Руским обывателем великого князства Литовского выдати рассказали есьмо), и к уживанью яко наборздеи привести обещуем, заховываючи им завжды вольности прав их и Статуту поправу, ведьже так, иж тое напротив списом унії, яко и тот Статут, звязку унії ничого шкодити не мает»²¹⁷.

Дарэчы, працэс сыціраньня этнічных межаў паміж ліцьвінамі й русінамі адлюстравалі шмат ранейшыя дзяржаўныя акты. Гэта дагаворныя граматы, што тычыліся мірных пагадненьняў у 1440 г. з Ноўгарадзкай і Пскоўскай рэспублікамі й афармляліся ад імя вялікага князя й «каралевіча» Казіміра Ягайлавіча. Вось вытрымка з дагаворнай граматы, датычнай Пскоўскай зямлі: «... а коньчали (мир) есмо так: што ж послу из нашее земли из Литовское, и гостю — или Литвин, или Русин, или Полочанин, или Витеблянин, или Смоленянин, — тым путь чыст изо всее моее отчины в Псковскую землю... Також и Псковичом, послу и гостю, изо всее отчины Псковское тым всем путь чыст во всю мою отчину, в Литовскую землю; а гостю торговати во всей Литовской земли по старыне... А мне великому князю Казимиру блюсти Псковитина, как и своего Литвина; також и Псковичом блюсти Литвина, как и Псковитина... Аже вчиниться пеня гостю в Литве Псковскому, коньчатъ по великого князя правде и по целованію; аже вчиниться пеня нашим, или Литвину, или Полочанину, или Витьблянном, или Смоленяном во Пскове, коньчати по Псковьской правде и по целованію»²¹⁸.

Цытуем таксама адпаведную вытрымку з дагаворнай граматы, датычнай Ноўгарадзкай зямлі: «... докончал есми мир вечный со владыкою Новгородским с Евфимьем... А што моих людзей, или Литвин, или Витблянин, или Полочанин, или Смоленянин, или с иных наших Руских

²¹⁷ АЗР. Т.IV. 1851. С.4.

²¹⁸ Тамсама. Т.I. 1846. С.51-52.

земль, тым путь чыст изо всее моее отчыны... Також и Новгородцом изо всее Новгородское волости торговати, без пакости, по всей Литовской земли. А мне великому князю Казимиру, королевичю, блюсти Новгородца, как и своего Литвина; також и Новгородцом блюсти Литвина, как и своего Новгородца... А вчиниться пеня гостю Новгородцу в Литве, тамо ему и кончати, по княжой правде и по хрестному целованію; или вчиниться пеня в Новегороде Полочанину, или Витблянину, или Литвину, или Русину з нашего великого княженья, кончати в Новегороде, по княжой правде и по хрестному целованью»²¹⁹.

АДНОСИНЫ З ЖАМОЙЦЮ

Цяпер прасочым, як на фоне гэтай этнічнай інтэграцыі ліцьвіноў і русінаў паводзілі сябе жамойты. У актах ведамай «Літоўскай Мэтрыкі» захаваліся пэтыцыі Жамойцкай зямлі, што разглядаліся на вальных соймах, і адказы на іх вялікіх князёў Жыгімонта Казіміравіча й ягонага сына Жыгімонта Аўгуста. Вось адзін з пунктаў у адказах вялікага князя Жыгімонта Старога на пэтыцыі Жамойцкай зямлі 1542 г.: «При том што они мовили, иж над права и привилья их, *Литве и Руси и Ляхом* влады, тивунства *суть* розданы, чого за предков его милости господарских не бывало; а их братье, тамошним родичом и обывателем, за их прозбою, за ким бы они просили, мели быть влады там в Жомойти розданы: король его милость рассказал на тое им поведити, иж што ся дотычет тых тивунов, не тамошних родичов, тогда тое не от короля его милости походило, але з них же самых; а веждже впредь хочет его милость водлуг прав и привильев их в том заховати».

Гэта быў 7-ы пункт, а 4-ы пункт у тых адказах Жыгімонта Старога тычыўся яшчэ гэткай скаргі жамойтаў: «За тым, што ся дотычет границ Лифлянтских, иж они панов комисаров потыкали на границы, где ся з Жомойтскою границю Литовская сняла, а границю Литовскою николи не езжывали. Ино король его милость рассказал на то им поведити, иж и теперь далее границ своих не мають они панов комисаров потыкати: одно мають они своих

²¹⁹ Тамсама. С.52-53.

границ водлуг давного обычаю пильновати и на них стояти, и оттоль с тых границ ити и их выводити, поки граница земли Жомойтское лежит, а далее через свои границы не повинны они ездити»²²⁰.

Зьвернемся яшчэ да пэтыцыяў Жамойцкай зямлі, што ў 1554 г. разглядаліся падчас працы Віленскага сойму і на якія даваў адказ вялікі князь Жыгімонт Аўгуст: «(12). *Прозьба:* За тым теж просили есте е. к. м., *абы врьды в земли Жомойтской не были даваны ани Литве, ани Руси, а не оселым, одно Жомойти,* которые з отцов и з родичов своих суть тамошніе обыватели оселые, и то за причыною старосты, тивунов и шляхты. *Одказ:* То господар е. м. хочет опатровати по тому, яко за отца его милости славное памяти, и вже за шчастливого панованья его к. м. бывало»²²¹.

Вынікае, такім чынам, што самі жамойты не раднілі сябе зь ліцьвінамі, і гэтая тагачасная рэчаіснасьць адлюстраваная яшчэ ў пашыраным прывілеі для Жамойцкай зямлі, які ў 1574 г. на каранацыйным сойме ў Кракаве пацьвердзіў Генрык Валуа Анжуйскі. Як ведама, гэты новаабраны кароль Польшчы й вялікі князь ВКЛ доўга не затрымаўся на ўсходзе й хутка вярнуўся ў Францыю, што, аднак, ня можа зьмяніць сутнасьць справы і змест таго жамойцкага юрыдычнага акту. Вось два артыкулы з той прывілейнай граматы Генрыка Валуа Анжуйскага для Жамойцкай зямлі:

«(1). Иж продки обывателей земли Жомойтское их милости предком нашим в. кн. Литовским сами добровольне под панованье ся поддали, а не мечом, а ни кгвалтом до того притеснены, и абы в доброй славе их мнеманья злого ниhto чинити не смел; и яко то на привильях от их милостей князей Литовских им есть варовано, так и мы господар то признаваем, иж они яко до предков наших в. кн. Литовских, так и до нас господаря, за добровольным обраньем, *яко вольный народ*, приступили.

(3). Тым же теж способом и иныи достоенства и врьды, тивунства, хоружства и державы, не маем никому иншому

²²⁰ Тамсама. Т.II. 1848. С.386-389.

²²¹ Тамсама. Т.III. 1848. С.50-66 (у комплексе пэтыцыяў іншых земляў ВКЛ; змест гэтага 12-га пункту ўзгоднены з 3-м пунктам аднолькавай пэтыцыі жамойцаў 1551 г.: Русская Историческая Библиотека. Т.30. Петербург, 1914. С.190).

в земли Жомойтской давати, одно родичом тое земли, которые с предков своих, здавна, там засели и урожены суть, и которых они на тые вярды межи собою оберут, а нам их через посланцы альбо листы свои наменять, тым вярды тые давати повинни будем; а мимо властных родичов Жомойтских, на вярды и достоинства *иншого народу людей* не маем в той земли Жомойтской прекладати"²²².

17-ы артыкул той прывілейнай граматы казаў: «Права и вольности хрестіянскіе всему рыцерству, шляхте, бояром и всему посполству земли Жомойтской поступаем и даем такіе, якіе обывателем великого князства Литовского от предков наших суть наданы».

Пэўна ж, гэты артыкул адлюстроўваў рэакцыю жамойтаў на Статут ВКЛ рэдакцыі 1566 г. Сапраўды, Статут гэты вылучаў Жамойць як асобную палітычна-этнічную адзінку й абмяжоўваў правы жамойтаў. Статут абвяшчаў, што «Вси обыватели великого князства Литовского одним правом писаным... сужоны быть мають». Але тут жа, у 1-м артыкуле разьдзелу I, вылучаў Жамойць і называў яе сярод земляў, «прислухающих» або «належащих» ВКЛ. Апрача Жамойці, да гэтых «прислухающих земляў» залічаліся яшчэ Кіеўская, Валынская й Падляшская.

Што тычылася фактычнага абмежаваньня правоў жамойтаў, дык гэта вынікала са зьместу 9-га артыкулу разьдзелу III. Цытуем адпаведныя мясьціны:

«Иж достоенств врядов в дедицтво чужоземцом давано быти не маеть. Так теж мы господар обещуем и шлюбуем под присегаю, которую учинили есмы великому князству Литовскому и всем станом и обывателям его... штож в том панстве в. к. Литовском и во всех землях ему прислухающих достоинств духовных и свецких городов дворов и кгрунтов староств в держаньи и поживаньи и вечностей жадных чужоземцом и заграничником ани суседом того панства давати не маем; але то все мы и потомки наши великіе князи Литовскіе давати будуть повинни только Литве а Руси, родичом старожитым и врожонцом великого князства Литовского и иных земель тому великому князству подлежащих...

А хотя бы хто обчого народу за свои заслуги в той речы посполитой пришол ку оселости з ласки и данины

²²² АЗР. Т. III. С. 177-182.

нашое, альбо которым иншим правом; тогды таковыя толко оселости оное ужывати мають будучы обывателем обещным великого князства и служацы службу земскую тому ж панству. Але на достоинства и всякій врьд духовный и свецкій не маеть быти обираен, ани от нас господаря ставлен, *толко здавна предков своих урожонец великого князства Литовского Литвин и Русин*. А где бы одержал обчого народу человек который кольвек врьд духовный и свецкій против сему статуту напомененый того пустити не хотел; тогды таковой маетность свою на нас великого князя Литовского тратит, кгдаж около того и в статуте судейском Польском ест описано.

Інакш кажучы, жамоіты мелі падставы адчуваць сваю палітычную й этнічную «адчужанасьць». Мелі таксама падставы ставіцца да ліцьвіноў як да «людзей іншага народу» і характарызаваць сябе як асобны «вольны народ».

У сувязі з гэтым варта звярнуць увагу на гэткі факт. Вялікі князь ВКЛ і кароль Польшчы Аляксандар Казіміравіч сутыкнуўся з праблемамі ў дачыненнях з Прускім Тэўтонскім ордэнам. Вялікі магістар гэтага ордэну Фрыдрых Саксонскі (1498—1510) марудзіў з пацьверджаньнем Торуньскага мірнага пагадненьня 1466 г.; адмаўляўся таксама пацьвердзіць прысягай сваю васальную залежнасьць ад Польскага каралеўства. З гэтае прычыны адрадіўся праект, які прадбачаў або перамяшчэньне Тэўтонскага ордэну ў Нямеччыну, або перасяленьне яго на тэрыторыю прычарнаморскіх стэпаў, дзе ён мог бы праявіць сябе ў змаганьні з экспансіяй Турэцкай імперыі й рабунковымі набегамі татараў Крымскага ханства. Гэтую справу й мелася абмеркаваць у Ватыкане прыгаванае ўжо намі польскае пасольства, якое было даручанае плоцкаму япіскапу Эразму Цёлку. Аднак той жа Ватыкан, у прыватнасьці Папа Юльян II, згадзіўся толькі паспрыяць, каб вялікі магістар Фрыдрых Саксонскі пацьвердзіў, нарэшце, умовы згадванага Торуньскага мірнага пагадненьня й склаў прысягу сваёй васальнай залежнасьці ад польскай кароны.

Адсюль пайшоў іншы праект: на ўсёй тэрыторыі Прусіі заснаваць штосьці накшталт асобнага царкоўнага княства або незалежную каталіцкую мітраполію. Каталіцкія япархіі Прусіі вызваліліся б з-пад юрысдыкцыі Рыжскага архіепіскапа і, тым самым, з-пад кантролю Прускага тэўтонскага

ордэну. Гэты апошні праект асабліва падтрымліваў тагачасны япіскап Варміі (адной зь земляў Прусіі) Лукаш Ватцэльродэ.

Да асаблівасцяў праекту належала тое, што прапанавалася й Жамойць уключыць у склад падобнага царкоўнага княства або ў склад гэтай незалежнай каталіцкай мітраполіі. Пра ўсё гэта й была гаворка ў адпаведным дакуманце, які быў ухвалены на Люблінскім сойме і ад імя польскага караля й вялікага князя Аляксандра Казіміравіча быў накіраваны ў Ватыкан дзеля апрабачыні Папам Юльянам II²²³. Дакумант быў датаваны 28 лютага 1506 г.

Дык як тлумачыць гэты факт, маючы на ўвазе яшчэ тую акалічнасць, што цытаваны тут дакумант Люблінскага сойму ўласнаручна падпісаў вялікі князь ВКЛ Аляксандар Казіміравіч, які быў «кроўным» ліцвіном? Названая ў дакуманце прычына, што, маўляў, Жамойцкая каталіцкая япархія аддаленая ад цэнтру Польскай каталіцкай мітраполіі, ад Гнезны, і бліжэй знаходзілася ці сутыкалася з Прусіяй, не магла быць пераканальнай. Гэтак аддаленай ад Гнезны была й Віленская каталіцкая япархія. Просьба ж, зьвернутая да Папы Юльяна II, заснаваць асобную Прускую каталіцкую мітраполію і ўключыць у яе таксама Жамойцкую каталіцкую япархію азначала й вылучэньне самой Жамойцкай зямлі са складу ВКЛ. Бо, як гаварылася, дзеля палітычнага аслабленьня Тэўтонскага ордэну ў Прусіі тая Пруская каталіцкая мітраполія мелася быць чымсьці большым за звычайную царкоўна-адміністрацыйную тэрытарыяльную адзінку — царкоўным княствам накшталт, скажам, былой Ноўгарадзкай рэспублікі, дзе архіепіскапу належала фактычная палітычная ўлада.

²²³ «Beatissime pater et clementissime domine... Igitur expedit maxime, ut in his partibus Prussiae aliqua alia, saltem una ex supradictis quatuor suffraganeis ecclesiis, in metropolitana erigatur, ad quam commodius in causis appellationum refugium haberi valeat oppressorum, ad quam etiam facilius visitatio fieri possit. Cum autem Varmiensis fere in medio illarum terrarum et diocesum situatur et aliis tribus longe opulentior, ideoque ad hoc ut in metropolim erigatur pre aliis magis aprior. Cui deputari possent suffraganei: Culmensis, Pomezaniensis, Sambiensis, et si videretur et Mednicensis seu Samogitiensis, quae licet subsit metropolitanae Gnesnensi, propter tamen valde magnam distantiam conveniens foret, ut etiam huic erigendae metropolitanae deputaretur; cum Rigensi vero remanerent aliae suffraganeae ecclesiae, videlicet Osiliensis, Trabetensis et Curonensis... Alexander m. p. subscript» (Acta Alexandri. Nr.311. P.520-521).

Мабыць, факт гэты або праект грунтаваўся на той рэальнасьці, што Жамойць у складзе ВКЛ была нібы «іншародным целам», а жамойты адчуваліся больш збліжанымі этнічна з карэнным насельніцтвам Прусіі.

Дарэчы, у гэтым дакуманце Жамойць была ахарактарызаваная ў даволі непрывабным сьвятле. Маўляў, дзеля кантактаў з цэнтрам Рыжскай мітраполіі праз тэрыторыю Жамойці было небясьпечна падарожнічаць з Прусіі ў Рыгу²²⁴. Гэткая характарыстыка для Жамойці аднолькава можа сьведчыць пра ейны асобны статус у складзе ВКЛ.

²²⁴ «Distant etenim predictae suffraganeae ecclesiae a Rigensi metropolitana sua, videlicet Sambigensis, quae adhuc Rigensi vicinior est, per octuaginta miliaria Almanica, Varmiensis per nonaginta. Pomezaniensis vero et Culmensis per centum similia miliaria, praeterea per vias multum insecure, videlicet per Samogittiam et varia dominia barbaris vicina, per multa quoque flumina et vasta itinera» (Ibidem).

**Умоўныя скарачэнні
назваў публікацый старых аналаў, хронікаў і дакументаў**

АЗР	— Акты, относящиеся к истории Западной России. Т.I-V. СПб, 1846—1853
ПСРЛ	— Полное Собрание Русских Летописей
Acta Alexandri	— Acta Alexandri, regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae (1501—1506). Wydał Fryderyk Papée. W Krakowie, 1927
Codex Ecclesiae Vilnensis	— Codex diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioeceseos Vilnensis. Wydali Jan Fijałek i Władysław Semkowicz. T.I (1387—1507). Kraków, 1948
Codex epistolaris Vitoldi	— Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae (1376—1430). Collectus opera Antonii Prochaska. Cracoviae, 1882
Quellen	— Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters (der Neuzeit)
MGH SS	— Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum (Scriptores rerum Germanicarum)
MLA	— Monumenta Livoniae Antiquae. T.1-5. Riga-Leipzig, 1835—1847
SRL	— Scriptores Rerum Livonicarum. T.1-2. Riga-Leipzig, 1848—1853
SRP	— Scriptores Rerum Prussicarum. T.1-5. Leipzig, 1861—1874

ЗЬМЕСТ

Мова старажытных ліцьвіноў.....	3
Япіскап Хрысціян і Лукаш Давід	5
Гільбэр дэ Лянуа	8
Сьведчаньні князёў	10
Энэй Сільвій Пікаляміні	14
Пра «італійскае паходжаньне» ліцьвіноў.....	17
Ліцьвіны й жамойты.....	26
Лівонская рыфмаваная хроніка.....	33
Эразм Цёлак.....	37
Дзе знаходзілася Аўкштота?	39
Славянскія словы ў лацінскіх тэкстах	43
Імёны старажытных ліцьвіноў	53
Пра паходжаньне найменьня «Літва»	67
Культы старажытных ліцьвіноў	83
Герб дзяржавы й назоў сталіцы	90
Сьціраньне мяжы паміж ліцьвінамі й русінамі.....	92
Адносіны з Жамойцю	100

Урбан П.

У 69 Да пытання этнічнай прыналежнасці старажытных ліцьвіноў.—Мн.: ВЦ «Бацькаўшчына», 1994.—107 с.

ISBN 985-6026-03-2.

Даказваючы славянскае паходжаньне старажытных ліцьвіноў — насельнікаў Вялікага Княства Літоўскага,— аўтар уводзіць у навуковы ўжытак шмат невядомых гістарычных крыніцаў.

у 9470600000

ББК 633(2Б)

Навуковае выданьне

Урбан Паўла

**ДА ПЫТАНЬНЯ ЭТНІЧНАЙ ПРЫНАЛЕЖНАСЬЦІ
СТАРАЖЫТНЫХ ЛІЦЬВІНОЎ**

Фармат 84x108 1/32.

Папера друк № 1. Гарнітура тып Таймс.

Ум. друк. арк. 5,88. Ул.-выд. арк. 5,4.

Тыраж 2000 экз. Зак. 685.

Выдавецкі цэнтар «Бацькаўшчына». Ліцэнзія ЛВ № 82.

220053, Менск, Даўгінаўскі тракт, 52-9.

**Надрукавана з арыгінал-макета
на Мінскім ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга
паліграфкамбінаце МВПА імя Я. Коласа.**

220005, Мінск, Чырвоная, 23.

Беларусы!

Пытайце па ўсіх кнігарнях
і ва ўсіх кніганошаў і кнігатаргоўцаў
беларускіх пэрыёдыкаў
і беларускіх кніжак.

Гэтым вы прымусіце іх мець на продаж
беларускія пэрыёдыкі й кніжкі,
адкрыеце доступ
беларускаму друкаванаму слову
ў найдалейшыя закуткі Беларусі.
Розныя кнігары й кніганошы
заліваюць беларускую вёску
нічога нявартай і нездаровай
«лубачнай» літаратурай
расейскай і польскай
і мала таго,
што перакручваюць беларуса,
але псуюць яго душу,
вымагайце ж, каб яны
мелі роднае народу й здаровае
беларускае друкаванае слова.

«Наша Ніва», 1913

Выдавецкі цэнтар
«БАЦЬКАЎШЧЫНА»

распачаў сваю дзейнасьць выданьнем кніг:

Наталья Арсеньнева. Пад сінім небам.

Васіль Рагуля. Успаміны.

Уладзімер Арлоў. Мой радавод да пятага калена.

*Паўла Урбан. Да пытання этнічнай прыналежнасьці
старажытных ліцьвіноў.*

Падрыхтаваны і неўзабаве выйдучь з друку:

*Мікола Ермаловіч. Старажытная Беларусь.
Віленскі перыяд.*

Аўген Калубовіч. На крыжовай дарозе.

А таксама іншыя кнігі патрыятычнага гучаньня.

ВЦ «Бацькаўшчына» бярэ заяўкі на выданьне літаратуры
рознай тэматыкі як ад тутэйшых,
так і замежных асобаў, фірмаў і арганізацыяў,
гарантуючы хуткасьць і якаснасьць выкананьня.

Будзем шчыра ўдзячныя ўсім,
хто складзе ахвяраваньні на выпуск
беларускамоўнай літаратуры.

220053, Рэспубліка Беларусь, Менск,

Даўгінаўскі тракт 52-9.

Т. 37-05-44, 64-37-88.

Р/р 5468893 АКБ «Беларусь» МФО 153001/595 Код 795.

«Б Е Л А Р У С»

Газэта беларусаў
у Вольным Сьвеце
Месячнік Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня
Выходзіць з 1951 г. у Нью-Ёрку,
а з красавіка 1993 г. — і ў Менску
(выдавецтва «Тэхналогія»).

Тэматыка газэты:

хроніка беларускага жыцця
ў далёкім замежжы;
падзеі нацыянальна-дэмакратычнага Адраджэньня;
беларуская гісторыя, культура;
палітыка, эканоміка;
паведамленьні пра актуальныя
праблемы беларускага жыцця...

Biellarus,
P.O. Box 178,
Jamaica, № 4,
11432
U.S.A.

220007,
г. Мінск,
вул. Магілёўская,
д. 43, офіс 104
«Тэхналогія»

